

(104)

Cena 4,00 zł
(0% VAT)

Biblioteka Publiczna
INFORMACJI, BIBLIOGRAFII
WIEDZY O REGIONIE
ul. Warszawska 12a
24-500 Biała Podlaska
t. 64 52 informacja@mbp.org.pl

НАД БУГОМ І НАРВОЮ

MENSIS IN RUSSIA

PL ISSN 1230-2759 Nr indeksu 367214

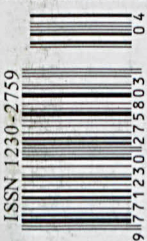

13. Porta triumphalis,
14. Fortalitium Antiquum,
15. Monasteriū Ord. S. B. M.

16. Cohortes Polonorum,
17. Porta ad Semitorium,
18. Porta triumphalis,

19. *Domus Episcopalis,*
20. *Cathedralis Ecclesia B. Vi-*
ginis, Ritus Rutheni,

Cum Gratia et Privilegio Sac. Reg. Majes. Trakowiecki Sc.

Старі могилки біля села Парцьово під Більськом. Фото Ю. Гаврилюка

НАД БУГОМ І НАРВОЮ NAD BUHOM I NARWOJU

Число 4 (104) – Липень – Серпень 2009
Numer 4 (104) – Lipiec – Sierpień 2009

www.nadbuhom.free.ngo.pl

Ul. Ogrodowa 13, skr. poczt. 77,
17-100 Bielsk Podlaski

Тел.-факс/Tel.-fax 085-730-89-29

E-mail: nadbuhom@free.ngo.pl

Адміністрація: adm@nadbuhom.free.ngo.pl

Український часопис Підляшся „Над Бугом і Нарвою”

Видавець: Союз українців Підляшся

ul. Ogrodowa 13, 17-100 Bielsk Podlaski, tel/fax 085-730-25-23

www.zup.org.pl E-mail: biuro@zup.org.pl

Зреалізовано завдяки дотації Міністра внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польща.

Редакція: Андрій Давидюк, Юрій Гаврилюк (головний редактор), Юстина Гапонюк, Іван Киризиук, Христина Костевич, Людмила Лабович, Кароліна Матеїчук. Співпрацівники редакції: Ігор Вереміюк, Іван Ігнатюк, Микола Рощенко, Славомір Савчук, Леокадія Сасвич, Мирослав Степанюк, Єлизавета Томчук, Агнешка Фирсович, Олена Чабан.

Не всі думки висловлені на сторінках нашого часопису віддзеркалюють погляди редакції. Не замовлених матеріалів не повертаємо. Редакція залишає за собою право редагувати, скорочувати тексти та змінювати заголовки. За зміст поміщених реклам та оголошень редакція не відповідає.

Ukraińskie pismo Podlasia „Nad Buhom i Narwoju”

Wydawca: Związek Ukraińców Podlasia

ul. Ogrodowa 13, 17-100 Bielsk Podlaski, tel/fax 085-730-25-23

www.zup.org.pl E-mail: biuro@zup.org.pl

Zrealizowano dzięki dotacji Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji Rzeczypospolitej Polskiej.

Redakcja: Andrzej Dawidziuk, Justyna Haponiuk, Jerzy Hawryluk (redaktor naczelny), Jan Kiriżiuk, Krystyna Kościwicz, Ludmiła Łabowicz, Karolina Matejczuk. Współpracownicy redakcji: Helena Czaban, Agnieszka Firsowicz, Jan Ignaciuk, Mikołaj Roszczenko, Leokadia Sajewicz, Sławomir Sawczuk, Mirosław Stepaniuk, Elżbieta Tomczuk, Ihor Weremijuk.

Nie wszystkie opinie wyrażone na łamach naszego czasopisma wyrażają poglądy redakcji. Materiałów nie zamówionych redakcja nie zwraca i zastrzega sobie prawo ich redagowania, skracania oraz zmiany tytułów. Redakcja nie ponosi odpowiedzialności za treść zamieszczonych reklam i ogłoszeń.

Річна передплата за 2009 рік на території Польщі коштує 35,00 zł. Річна передплата з-за кордону – рівновартість 35 доларів США (звичайною поштою) або 50 доларів США (летунською поштою). Чеки виписувати на: Związek Ukraińców Podlasia. Банк. рахунок видавця: Związek Ukraińców Podlasia, Bank Pekao S.A., nr 41 1240 5253 1111 0000 5712 5402.

Roczna prenumerata na cały rok 2009 kosztuje: prenumerata krajowa – 35.00 zł (w przypadku prenumeraty za okres krótszy ilość numerów należy pomnożyć przez 6.00 zł). Roczna prenumerata zagraniczna na rok – równowartość 35 USD (poczta zwykła) lub 50 USD (poczta lotnicza). Rachunek bankowy: Związek Ukraińców Podlasia, Bank Pekao S.A., nr 41 1240 5253 1111 0000 5712 5402.

Druk: „Bieldruk”, Białystok, ul. Wiewiórcza 66,
tel 085-741-31-79, www.bieldruk.pl, biuro@bieldruk.pl

Зміст * Spis treści

I. Ігнатюк, «Українська бесіда» в Любліні	2
K. Kościwicz, «Na Iwana, na Kupala» – – impreza dla wszystkich	3
I. Бакунович, Шукати цвіту напоромі? До Дубич на Бахматі!	4
A. Rudczuk, Czym skorupka za młodu, czyli Warsztaty «U źródeł»	6
S. Sawczuk, Historia w fotografii utrwalona	7
Л. Лабович, У Білостоці також співають по-українському	10
О. Бобко, Всесвітня «Ватра» лемків	13
Ю. Гаврилюк, Посада-Риботицька – – кам'яний свідок української старовини	15
I. Ігнатюк, Як колись ставляли будинки на Підляшші	18
J. Hawryluk, Cierniowy wieniec Chełmszczyzny	21
С. Лашченко, Біловезький зубр міг би бути українським символом	33
Рідні корені натхнення. Розмова з Н. Бабіною	38
M. Roszczenko, Po raz pierwszy po polsku	40
Ю. Гаврилюк, Аборигенії. Книга первісних думок (1982-1992)	42
В. Петручук, Ескізи	45
Л. Лабович, 3 хроніки подій на Підляшші	46

НАША ОБКЛАДИНКА: Холмицина це регіон із яким події кінця XIX сторіччя та першої половини XX сторіччя обійшлися особливо жорстоко та майже позбавили його корінного українського населення. Але це ж земля так само як інші регіони над Бугом, Дністром і Дніпром вписана в українську історію, про що нагадують як городища і архітектурні пам'ятки княжої доби у холмському краєвиді, так і Чудотворна Холмська Ікона Богородиці, яка разом із виселеннями 1944-1946 років потрапила в Україну і нині зберігається в Луцьку. Про минуле цієї ікони, зараз найдавнішої в Україні, нагадає унікальна гравюра кінця XVIII сторіччя, яка зображує її коронацію у 1765 році та латинським написом „Місто Холм у Русі”.

«Українська бесіда» в Люблині

7 червня 2009 р. відбулося в Люблині свято української православної громади з нагоди празника П'ятидесятниці та закінчення навчального року в Українській недільній школі, яке отримало назву „Українська бесіда”.

Рано о годині 9-й у церкві православної парафії святителя Петра (Могили) в Люблині відслужена була з українською вимовою святочна Божественна Літургія з нагоди свята П'ятидесятниці, яку правили о. митрат прот. Володимир Ходак і о. Миколай Баньковський. Після літургії священники відправили молебень за дітей, що вчать в Українській недільній школі.

Пополудні о год. 17-й в лісі Домброва коло Люблина, на галявині біля дому лісничого Зембожиці, відбулася імпреза під назвою „Українська бесіда”, на яку прибула численна українська громада міста Люблина. В українській бесіді взяли участь наступні особи: архієпископ Православної Люблинсько-Холмської єпархії Авель, віцеміністр національної едукції Кшиштоф Становський, голова Товариства „Wspólne Korzenie” Збігнев Войцеховський, парох православної парафії Івана Богослова в Холмі Іван Лукашук, о. митр. Володимир Ходак, настоятель парафії свт. Петра (Могили) о. прот. Мирослав Вишневський, диякон Вадим Штембурський з православної парафії в Холмі, голова Українського товариства др. Григорій Купріянович, голова Братства православної молоді при Люблинсько-Холмській єпархії Ярослав Щур та інші.

З промовами до присутніх виступили: владика Авель, віцеміністр національної едукції Кшиштоф Становський і голова Українського товариства др. Григорій Купріянович. Віцеміністр вільно говорив українською мовою, хоч вона не є для нього рідною.

Українську бесіду вміло вели Лука Чижевський і Анна Кудлак. У першій частині виступили діти недільної школи, що вчать української мови і Божого закону. Представили вони інсценізацію на релігійну тему і читали українські вірші. Кожну точку програми

присутні нагороджували оплесками. Найбільше оплесків отримав чотирьолітній Маркіян Савенець (на фото поруч), який рецитував українські вірші. На закінчення художньої програми у виконанні дітей владика Авель і віцеміністр Кшиштоф Становський вручили школярам шкільні свідоцтва і нагороди. Української мови дітей вчила Ярослава Шевчук, а закону Божого Ельвіра Плис. Художні заняття з дітьми недільної школи вела Леся Соболівська.

Як другий в художній програмі бесіди виступив самодіяльний студентський ансамбль „Хвиля” з Люблина, я-

ким керує більшанин Лука Чижевський (на нижньому фото). Ансамбль гарно заспівав кільканадцять українських пісень. Слухачі кожну пісню нагородили бурхливими оплесками.

Як останній в художній програмі виступив самодіяльний дитячо-молодіжний ансамбль „Ранок” з Більська-Підляського у Підляському воєводстві, яким керує Єлизавета Томчук. Діти і молодь (дівчата) виступили в гарному українському народному вбранні. У першій частині художнього виступу діти, співаючи пісні, зарепрезентували колишні дитячі ігри і забави з Північного Підляшшя. Потім ансамбль дуже гарно заспівав кільканадцять українських народних пісень з Північного Під-

ляшшя, в тому числі веснянки і рогульки. Кожну точку їх програми слухачі нагороджували бурхливими оплесками.

Після завершення художньої програми присутні і члени ансамблів пригощалися при вогнищі смаженими ковбасками і кишкою та співали українських пісень. Українська бесіда була дуже вдала, і хочеться, щоб було більше таких заходів.

Слід додати, що дуже гарну і оригінальну декорацію виконав Микола Соболівський. Організаторами „Української бесіди” були Українське товариство, Парафія свт. Петра (Могили) і Братство православної молоді.

Іван ІГНАТЮК

«Na Iwana na Kupala» — — impreza dla wszystkich

Ukraińcy już dwunasty raz powitali lato w Dubiczach Cerkiewnych. 18 lipca 2009 r. nad zalew Bachmaty z różnych stron Polski i spoza jej granic, przyjechało 10 tys. ludzi. Święto „Na Iwana na Kupala” zaczęło się we wczesnych godzinach popołudniowych, a zakończyło, jak co roku, następnego dnia rano. Nad porządkiem czuwało blisko pięćdziesięcioro ludzi. Imprezę prowadziła po polsku Anna Kiriżiuk i ukraińsku — Iryna Szaulska (z Ukrainy).

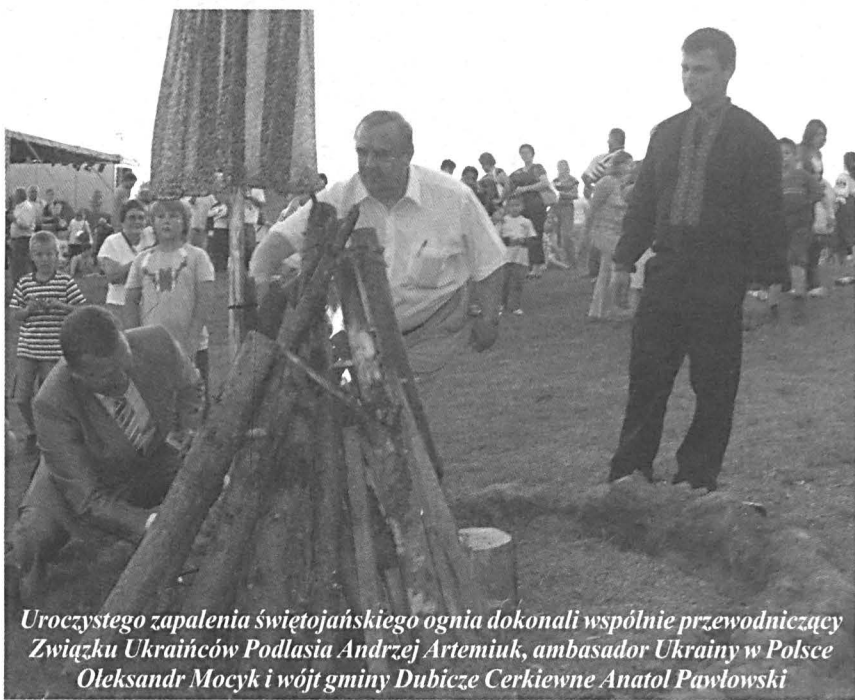
Zgodnie z zamysłem reżysera koncertu ognisko świętojańskie zapalono szczególnie uroczystie. Dokonali tego przewodniczący Związku Ukraińców Podlasia Andrzej Artemiuk, ambasador Ukrainy w Polsce Oleksandr Mocyk (po raz trzeci przyjechał na święto Ukraińców Podlasia) i wójt gminy Dubicze Cerkiewne Anatol Pawłowski.

— Do Dubicz przyjechałem ze Żduni, ponad 500 km stąd, pod granicę ze Słowacją. Z wielkim zadowoleniem przekazuję pozdrowienia z XXVII „Łemkowskiej Watry”, od braci Łemków — mówił ze sceny ambasador Ukrainy w Polsce. — Z ogromną przyjemnością przekazuję słowa do wszystkich uczestników święta od prezydenta Ukrainy Wiktora Juszczenki: „Dziękuję Związkowi Ukraińców Podlasia za ogromną pracę włożoną w zachowanie ojczystej mowy, kultury, za współpracę z Ukrainą i światową wspólnotą ukraińską. Festiwal stał się światłem, jakie szeroko oświeca mieszkańców Podlasia i Polski. Kontynuuje bogate tradycje ukraińskie. Święto „Na Iwana na Kupala” jest wyrazem zwyczajnej ludzkiej przyjaźni narodów ukraińskiego, polskiego i białoruskiego, które mają wspólne, słowiańskie korzenie i tysiącletnią historię dobrosąsiedztwa...”

Pierwszy kiermasz ludowy

Po raz pierwszy w programie „Na Iwana na Kupala” pojawił się kiermasz rękodzieła ludowego. Wśród co najmniej kilkunastu rzemieślników był kowal Stanisław Mierzwiński z Hajnówki, garncarze z Czarnej Wsi Kościelnej, rzeźbiarze w drewnie z Siemiatycz, były wyszywanki, koszule z Mielnika, wyroby ze słomy i szkła z Ukrainy. Skąd pomysł na kiermasz?

— Chcieliśmy jakoś „zagospodarować”

Uroczystego zapalenia świętojańskiego ognia dokonali wspólnie przewodniczący Związku Ukraińców Podlasia Andrzej Artemiuk, ambasador Ukrainy w Polsce Oleksandr Mocyk i wójt gminy Dubicze Cerkiewne Anatol Pawłowski

tę masę ludzi, żeby nie tylko koncerty, grill i piwo, ale coś jeszcze. Może w przyszłym roku wymyśli się coś jeszcze innego? Mamy naszych miejscowych twórców podlaskich, ale także gości z Ukrainy — mówi Andrzej Artemiuk, przewodniczący Związku Ukraińców Podlasia. — Poza tym program tradycyjny. Jest korowód, występy zespołów artystycznych, puszczanie wianków, fajerwerki.

Przyjeżdżają z różnych stron

Łukasz Czyżewski mieszka na Podlasiu, ale studiuje w Lublinie. Na Bachmaty przyjechał z lubelskim zespołem „Chwyla”:

— Często przyjeżdżaliśmy „Na Iwana na Kupala” do Dubicz, ale jako grupa śpiewająca pierwszy raz. Tutaj jest miła atmosfera i można spotkać znajomych z całego kraju. Jest bardzo rodzinnie, nie tak jak na innych imprezach — pijackich.

— Odkąd śpiewam w zespole „Ranok” co roku przyjeżdżam do Dubicz — mówi Julita Maksimiuk. — Wianek na głowie w tę jedyną noc to fajny zwyczaj. Każdy robi, to ja też. Mnie się podoba, bo świeże kwiaty i ładnie się wygląda.

— Co roku staramy się przyjeżdżać tutaj

na Kupalę — opowiada Agnieszka Jakoniuk. — Zrobiłam wianuszek dla córeczki. Jest taka tradycja, że panny puszczają wianki, więc niech się uczy. Tym bardziej że śpiewa tradycyjne piosenki ukraińskie. We wianku czuję się jakbym była panną. I innym radzę, żeby próbowały, bo widzę, że co roku jest wielu chętnych na wylawianie wianków.

W ukraińskiej soroczce przyjechał gość aż z Dolnego Śląska.

— Powinna jeszcze mieć wyszywki, ale jak będzie taka na placu, to kupuję. Moja rodzina pochodzi spod Lwowa. My wszyscy z Bugu — mówi Sebastian Burdzy, starosta powiatu średzkiego. — Czy mnie się podoba w Dubiczach? Miejsce jest piękne, kobiety są piękne i przyroda, i serdeczność ludzi.

— Unas to się nazywa Noc Świętojańska, jest obchodzona w niektórych rejonach — tłumaczy Lucyna Fiutak, ze Środy Śląskiej. — Już piąty rok tu przyjeżdżamy. Strasznie lubię tu przyjeżdżać, dwa lata temu nawet spaliliśmy na Bachmatach. Bardzo mi się podoba, jest tak świeżo. Imprezą jestem zszokowana. Mimo że bardzo dużo ludzi, jest przyjemnie, piknikowo, nad wodą, pogoda super.

Zakończenie na str. 9

Шукати цвіту папороті?

До Дубич на Бахмати!

Усе почалося тринадцять років тому в Плесках над Нарвою. На свято „На Івана, на Купала” приїхало небагато учасників. Імпреду можна було назвати камерною. Виступило декілька ансамблів, в основному з Підляшшя, дівчатка пустили віночки на хвилі ріки, а чи не єдиний спогад залишився на шпальтах «Над Бугом і Нарвою».

Українська музика та природа

Чи в дубицьких лісах є стільки папороті, що аж таке число людей приїжджає шукати її цвіту? Чому стільки людей хоче пізнати тайну дожиттєвого щастя?

— Я не можу на цеє запитання відповісти, — говорить Анатолій Павловський, віт гміни Дубичі Церковні (Гмінний осередок культури, спорту та рекреації є співорганізатором імпреди). — У нашій гміні багато лісів і напевно росте в них папороть. Але чи вона справді цвіте? Я не намагався цього перевіряти. Ніколи не шукав цвіту папороті...

Однак над Бахмати приїжджають сотні-тисячі гостей, мешканців Дубич, навколишніх сіл, мешканців Більська, Гайнівки, Білостоку, прибувають туристи, які відвідують регіон, гості з Польщі та закордоння. Що їх так приваблює у цьому місці? Віт не має сумнівів.

— Приваблює їх перед усім українська музика, пісня, спів та танець, — підтверджує віт Павловський. — До цього слід додати чарівність і красу цього місця. В одному масмо ліс, річку-воду, поля. Якими атрибутами слід керуватися у пошуках місця для проведення заходу? Не знаю. А про прес-тиж імпреди свідчить це, що в останній час рік-у-рік прибуває до нас амба-

Від цього часу течією Нарви пропливло чимало води. Над річкою у цьому місці з давна-давен не чути вже купальської пісні. Для імпреди слід було найти зовсім інше місце. Чому? Захід так був популяризований, що почала на нього приїжджати щораз більша кількість людей, а площа біля осередку відпочинку виявилася неспроможною помістити таку кількість учасників.

Союзіві українців Підляшшя, головному організаторові імпреди, нарв'янські русалки та мавки ще й дотепер не можуть простити за те, що їх залишено напризволяще. Але за принципом, що у природі має бути рівновага, право до втіхи та задоволення мають лісовики, домовики, бахматівські русалки та інша жартівлива чортівня, що ще в дохристиянські часи поселилася в околицях Дубичів-Церковних. Зокрема у першу суботу після св. Петра і Павла, яке проходить 12 липня за новим стилем, починають вони гратися над берегом водосховища. А мають вони причину до втіхи. Незабаром же над берегом водосховища з'являться тисячі учасників свята „На Івана, на Купала”. Тут-бо воно найшло новий причал.

садор України у Польщі Олександр Моцик. Цього року їхав він з „Лемківської ватри”, яка відбувається у цей самий час, долаючи відстань понад 500 кілометрів.

– Свято „На Івана, на Купала” у великій мірі спричинюється до популяризації підляського фольклору, презентації українських фольклорних, фолькових та естрадних ансамблів з Польщі та України, – зазначає д-р Андрій Артем'юк, голова Союзу українців Підляшшя. – Імпреза відіграє щораз більшу інтеграційну роль для цілої місцевої суспільності. Захід є елементом культурного простору Підляшшя, підвищує рівень атракційності нашого регіону. Підкреслює його культурну різноманітність пов'язану з взаємним прониканням культур, що сприяє творенню різних форм музичної культури Підляшшя.

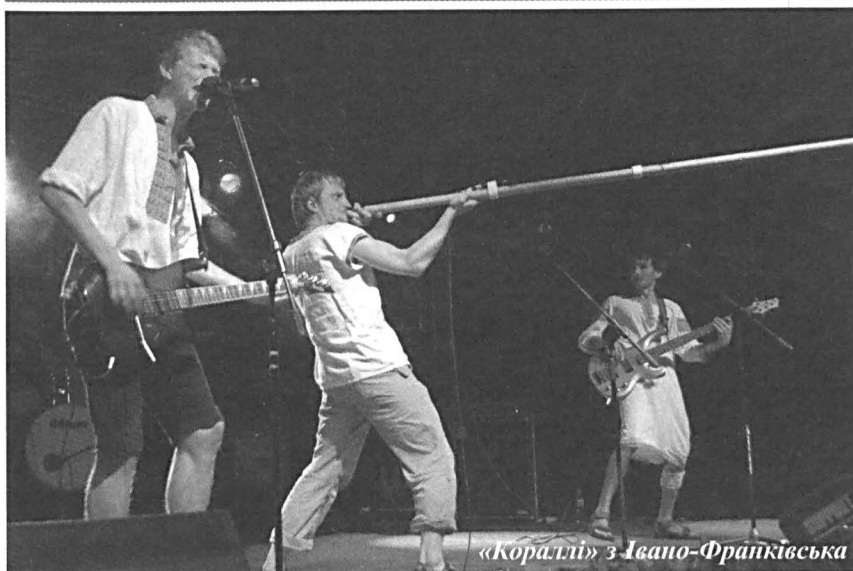
Особливо діти та молодь

У цьогорічній одиниці взяло участь біля 300 виконавців з Польщі та України. Серед них більшість складала артисти, які представляли наш регіон. Надто у

імпрезі взяло участь біля 30 народних творців з Польщі та України. І саме народною ярмаркою почалася цьогорічна імпреза. Над берегом Бахматів свої прилавки розставили ковалі, гончарі, ткачі – охочі могли придбати вироби народного мистецтва, одягнутись у вишивану сорочку.

Музичне дійство почали народні ансамблі з Підляшшя та України. Серед них на сцені виступив традиційно «Ранок», ансамблі з Дуб'яжина, Вуорлі та Парцьова, «Струмок» з Дубич-Церковних. У гості приїхали також ансамблі «Сказка» і «Джерело» з Білостоку та «Хвиля» з Люблина. Україну представляв ансамбль пісні та танцю «Лада» з Рівного, «Оберіг» з Закарпаття, оркестр народних інструментів «Таврійська пектораль» з Мелітополя та наймолодший виконавець – соліст Максим Опанашук з Рівного. Традиційно біля 10 години ночі течією Бахматів попливли ритуальні віночки, а небо над водосховищем розсвітив святочний салют. Для молоді загравав «Irish» з Гурова-Ілавецького та «Кораллі» з Івано-Франківська. Зіркою був ансамбль з Києва «ДримбаДаДзига» – вдале поєднання народного співу з гардкоровим драйвом.

– Наш проект є адресований до публіки, на яку складається декілька поколінь з-посеред мешканців підляського воєводства, туристів та гостей нашого регіону, – додає д-р Андрій Артем'юк. – Особливу групу адресатів становлять діти та молодь, які виводяться з Підляшшя та безпосередньо беруть участь у мистецькій програмі свята.

Іван БАКУНОВИЧ
Фото автора статті

Czym skorupka za młodu, czyli Warsztaty «U źródeł»

Warsztaty twórczości ludowej dla dzieci „U źródeł” to projekt już od kilku lat realizowany przez Związek Ukraińców Podlasia dzięki wsparciu finansowemu Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji. Został on opracowany w celu przybliżenia dzieciom i młodzieży miejsca ich pochodzenia, regionalnej twórczości, tradycji i zwyczajów.

Dziecko w młodszym wieku szkolnym wielu spraw jeszcze nie rozumie, wiele jednak może przeżywać. Pierwsze przeżycia i doświadczenia dziecięce są najbardziej trwałe i pozostają często na całe życie, jednak nie wszystkie dzieci mają możliwość poznania historii własnego regionu z przekazu ich babć i dziadków. Dlatego realizując ten projekt, chcemy umożliwić młodemu pokoleniu poznanie choć niewielkiej części tego bogactwa.

W czerwcu 2009 roku 44 uczniów uczęszczających na lekcje języka ukraińskiego w Szkole Podstawowej Nr 4 w Bielsku Podlaskim wzięło udział w warsztatach realizowanych w Skansenie „Sioło Budy” nieopodal Białowieży. Dzieci pod kierunkiem Pani Marii Niczyporuk, z którą współpracujemy od pierwszych lat

realizacji projektu, poznały budynki znajdujące się na terenie skansenu oraz wysłuchały opowieści o życiu i obyczajach ludności dawniej i dziś. Pod okiem doświadczonej gospodyni zapoznały się ze sposobem dawnego prasowania i maglowania. Mogły samodzielnie uprasować pognieciony materiał sposobem naszych prababek. Uczestnikom warsztatów najbardziej spodobało się ubijanie prawdziwego wiejskiego masła w drewnianej maselnicy, które następnie degustowały z wiejskim chlebem. Dzieciom masło tak posmakowało, że koniecznie chciały choć trochę zabrać do domów, aby poczęstować swych najbliższych.

Kolejnym etapem był spacer po puszczy. Uczniowie poznali wiele ciekawostek przyrodniczych, w które nasza stara Puszcza Białowieńska jest bardzo bogata.

Spotkanie zakończyło się ogniskiem przy skansenie z pieczeniem kielbasek i opowieściami pani Marii pełnymi scen z dawnych zabaw, zwyczajów i tradycji ludowych.

Alina RUDCZUK
Zdjęcia autorki artykułu

Historia w fotografii utrwalona

Ponad 450 archiwalnych fotografii i dokumentów ukazujących historię orlańskiej Małej Ojczyzny zawiera album „Orla – historia zapisana obrazem”, który wydały Kółko Rolnicze w Orli oraz Inicjatywa Obywatelska „Orla”. Promocja albumu oraz wystawa zgromadzonych archiwaliów odbyła się 26 lipca w orlańskiej synagodze.

W Orli jak w święto

Niedzielne popołudnie w Orli – zwyczaj w taki czas na ulicach panuje pustka, a chociaż pogoda nie najlepsza, na ulicach w miasteczku ruch i atmosfera święta. Przechodnie i samochody zmierzają do centrum, gdzie znajduje się zażytkowa synagoga. Okazały budynek, prawdopodobnie z 2. ćwierci XVII wieku, przeplata w sobie wiele wątków architektonicznych – od renesansu, poprzez barok, aż po klasycystyczną elewację i jest doskonałym miejscem na prezentację wystaw. Kiedyś służył za dom modlitwy, do II wojny światowej w miasteczku Żydzi stanowili większość mieszkańców. Historia ich osadnictwa w Orli sięga XVI wieku, a w 1941 roku mieszkało tu około 2000 Żydów.

Bohaterkami prezentacji były też sędziwe orlanki, dzięki którym możliwe stało się właściwe opisanie zebranych w książce fotografii

Te czasy sprzed wielkiej tragedii Holocaustu pamięta pan Piotr Iwaniuk, który specjalnie na wystawę przyjechał z Malinnik.

– *Gdy miałem może dziesięć lat – wspomina – zaglądałem przez okienko do synagogi i podglądałem jak Żydzi się modlą. Szczerze się modlili, oddawali pokłony. Pamiętam, jakie piękne były tam malunki. Dawno tu nie byłem, bo synagoga była zamknięta, a dziś taka okazja, więc przyjechałem.*

Malownicza ruina – tak można opisać wnętrze orlańskiej synagogi, które potwierdza inną prawdę, że prawdziwy zabytek jako dzieło sztuki poznajemy po tym, jak się starzeje i rujnuje. Okaleczone ściany synagogi z resztkami polichromii świadczących o minionej wspaniałości tego obiektu stanowią wspaniałą oprawę do symbolicznej wędrówki w czas miniony, ale nie aż tak odległy.

Pospolite orlan ruszenie

Ta „podróż” była możliwa dzięki entuzjastycznej pracy zapalców zgromadzonych w Inicjatywie Obywatelskiej „Orla” oraz miejscowym Kółku Rolniczym. Autorem idei i głównym motorem działania był niestrudzony Marek Chmielewski – prezes wspomnianego Kółka Rolniczego, znany także jako szef orlańskich wędkarzy z miejscowego Koła PZW „Miętus”, czy jak kto woli „po naszemu” – „Meniok”. Wspomagał go Dariusz Horodecki – dyrektor Zespołu Szkół w Orli, rodzina, znajomi, aktualni i byli mieszkańcy Orli.

– *Zainspirowała mnie książka „Hajnowka w starej fotografii” autorstwa Alli Gryc – mówi Marek Chmielewski. – Uznałem, że moja miejscowość także zasługuje na takie wydawnictwo. Doświadczenie zdobyte w Szkole Liderów pomogło w pracy z ludźmi oraz w zdobywaniu funduszy. Ile się przy tym nachodziłem, ile projektów napisałem, ile naprosiłem, a czasem i przykrości doznałem – wiem tylko ja. Ale dziś już o tym nie pamiętam, bo dziś w Orli mamy nasze święto.*

Konsultantki

Święto poprzedziły żmudne, ale ciekawe poszukiwanie fotografii i dokumentów w domowych archiwach mieszkańców oraz ich odszyfrowanie i opracowanie. Konsultacje odbywały się w szkolnej bibliotece, a do ich przeprowadzenia zaangażowano starsze panie, które mogły pamiętać utrwalone na fotografiach twarze i wydarzenia. Fotografie krążyły z rąk do rąk przede wszystkim pań: Luby Bogacewicz, Niny Czernikow, Marii Odziejewicz i Eugenii Chmielewskiej. Konsultantki, jak twierdzą autorzy projektu, wykazały się doskonałą pamięcią wzrokową, a pracy w zaciszu biblioteki nieraz towarzyszyły wzruszenia.

– Pewnego dnia oglądaliśmy zdjęcia – wspomina Marek Chmielewski. – *Pani Luba Bogacewicz, nasza seniorka, nie zważając na to, że jest schorowana i niedosłyszana, ogląda fotografie. Podajemy jej szkolne zdjęcie sprzed wojny. Pani Luba w płacz, a po chwili jak z automatu rozpoznaje po kolei każde umieszczone na fotografii dziecko.*

Tut wsię swoji...

Za każdą fotografią kryje się jakaś historia, los poszczególnego człowieka i wspólnoty, którą od czasu gdy sztuka fotografii weszła do użytku mieszkańców tej części Podlasia dotknęły wojenne

kataklizmy, zawieruchy i zniszczenia. Zmieniły one w zasadniczy sposób obraz tej ziemi – jej etniczny skład, społeczne struktury oraz zatarły pamięć i zniszczyły dokumenty, które mogły rekonstruować dzieje orlańskiej i jej podobnych Małych Ojczyzn.

Dlatego też, jak mówi główny archiwista projektu Dariusz Horodecki, z rozpoznaniem fotografii bywało różnie:

– *Najgorzej było z tymi najstarszymi, z końca XIX wieku. Jeśli nie były podpisane lub w rodzinach nie zachował się ustny przekaz opisujący ich treść, wówczas byliśmy bezradni i nie mogliśmy*

umieścić ich w albumie. Bardzo dobrze wyszły opisy z lat 20. i 30. XX wieku. Album zakończyliśmy na cenzurze roku 1945. Tu nie było problemu, ponieważ wiele osób pamięta te czasy, a na zdjęciach są ich rodziny i znajomi.

– *Tut wsię swoji* – mówi jedna z starszych kobiet, które przyszły na wernisaż wystawy. – *Widziałam na zdjęciu swoją mamę i siostrę. Mamy już tyle lat nie ma na świecie, a tu na fotografii jest. Aż łza się w oku zakręciła – dodaje i mówi, że przyjdzie jeszcze raz, bo dziś bez okularów, a ludzi dużo i podpisów pod zdjęciami nie może przeczytać.*

Widzowie „Orleńskich Weczurok”, którzy nie przestraszyli się deszczu, nagrodzeni zostali możliwością lubowania się występami zespołu tanecznego „Werbońka” pod lukiem tęczy, która już po raz drugi stała się naturalną scenografią imprezy

Z bliska i z daleka

Synagoga w dniu prezentacji albumu rzeczywiście zapełniona widzami z bliskich i dalszych zakątków regionu i kraju. Wernisaż rozpoczęła nostalgiczna piosenka „Gdzie jest mój Home!”, która nawiązywała z jednej strony do przerwanej przez wojenne wydarzenia Holocaustu obecności Żydów w Orli, a z drugiej do wspomnień dawnego miasteczka i ich mieszkańców. Tych, którzy odeszli, polegli na wojnach i w obozach zagłady uczczono chwilą ciszy. Potem zaczęło się przywracanie pamięci utrwalonej w fotografiach.

– *W Polsce mamy ten problem, że wie-
dza o historii takich miejscowości zosta-
ła zatarta* – mówi Piotr Szczepański pre-
zes Fundacji Wspomagania Wsi, jedne-
go ze sponsorów wydania albumu. – *Czę-
sto okazuje się, że młodzi ludzie, których
w ramach różnorodnych projektów wy-*

*sylamy za granicę, nie potrafią tam nic
opowiedzieć o dziejach swej miejscowo-
ści, o historii swojej rodziny, o tym skąd
pochodzą. Taki projekt to z jednej strony
tworzenie pewnej tożsamości, a z drugiej
– budowanie kapitału społecznego i więzi
między ludźmi.*

Pracę orlańskich społeczników doce-
nia także wójt gminy Piotr Selwesiuk.

– *To niesamowity projekt* – mówi go-
spodarz gminy – *Zasluga przede wszyst-
kim mieszkańców, tych którzy zrealizowali
projekt, tych którzy udostępnili fotogra-
fie. Mało która wiejska gmina może po-
szczycić się takim wydawnictwem.*

Dodaje również, iż wybór synagogi na
miejsce prezentacji to po części jego ini-
cjatywa. Tak unikalny zabytek, własność
skarbu państwa, zbyt długo czeka na nie-
zbędną renowację. Odrastająca orlań-
ska synagoga byłaby perełką, która może
przyciągać w ten region Podlasia tury-
stów.

«Na Iwana na Kupała» – – impreza dla wszystkich

Zakończenie ze str. 3

Marek Chmielewski z Orli jest mistrzem
w realizowaniu coraz nowych projektów,
choćby w ramach Euroregionu „Puszcza
Białowieska”. Tym razem śpiewał z zespó-
łem „Werwoczki”.

– *Zespół powstał ot tak, z potrzeby ser-
ca, bo czuliśmy potrzebę zachowania na-
szych pieśni ludowych. Stroje sami projek-
towaliśmy i wykonaliśmy. Nazwę obraliśmy
od nazwy wsi, której już nie ma, bo miesz-
kańcy wymarli od zarazy. Mój dziadek stam-
tąd pochodził. Z dokumentów wynika, że w
1847 r., Werwoczki jeszcze były wioską, da-
lej – nie wiadomo.*

Także politycy to na „Na Iwana na Ku-
pała” nie nowość. Tym razem ze sceny prze-
mawiał Eugeniusz Czykwin, poseł za sejm
RP.

– *W miarę możliwości budżetu naszego
państwa staramy się wspomagać kulturę
wszystkich mniejszości zamieszkujących
nasz kraj, w tym także Ukraińców. Choczu
szcze skazaty, szto mni^e barzo przyjatno, bo
tut wioska mojoho bat'ka, to moja bat'-
kuowszczyzna. Tut przyjdżaju z welikoju ra-
dościu. Ti^e szusie, szto siaja impreza rozwi-
wajet sie, szto tuolki was przyjdżaje. Zbere-
hajmo swoju mowu, zberhajmo swoju kul-*

*turu, swoji^e tradycyi. Jak budemo razem,
budemo pomnity toje wsio, czym żyli nasz
bat'ki. Wsi^e zberhajmo naszu pawostawnu
wi^eru.*

Krystyna KOŚCIEWICZ
Zdjęcia autorki artykułu

PS. Od kilkunastu lat bywam na imprezach
„świętojańskich”, zarówno ukraińskich, jak
białoruskich. Nie da się nie zauważyć różni-
cy między nimi. Chodzi głównie o poszano-
wanie innych narodowości. Żyjemy i nasi
przodkowie tutaj też żyli wspólnie z różnymi
narodami. I tak jest dobrze, i tak ma być.
Dlatego nie podoba mi się „Kupalle” pro-
wadzone tylko po białorusku. Jakby nie było
w Białowieży Polaków czy Ukraińców? W
Dubiczach Cerkiewnych, nad zalewem
Bachmaty, na szczęście nie ma problemu
językowego. Impreza jest prowadzona tak-
że po polsku, więc wszyscy czują się doce-
nieni. Tym bardziej że w tym roku Oleksandr
Mocyk, ambasador Ukrainy w Polsce, przy-
wiózł list od prezydenta Wiktora Juszczenzi
ze słowami, że święto „Na Iwana, na Kupa-
ła” jest wyrazem zwyczajnej ludzkiej przy-
jaźni narodów ukraińskiego, polskiego i bia-
łoruskiego, które mają wspólne słowiańskie
korzenie i tysiącletnią historię dobrosąsied-
stwa. Tym samym połączył nas wszystkich,
zebranych nad zalewem Bachmaty.

To dopiero początek

Na prezentację przygotowano jedynie
140 egzemplarzy albumu, reszta była jesz-
cze w druku. Chętnych do nabycia nie
brakowało, bo dla wielu to zarówno hi-
storyczna, jak i rodzinna pamiątka.

Dla autorów projektu to tylko pewien
etap ich pracy. Pozostało jeszcze wiele
fotografii do opracowania, choćby tych z
okresu po 1945 roku. To także praca edu-
kacyjna, na którą z racji wykonywanego
zawodu zwraca uwagę Dariusz Horodec-
ki.

– *Młode pokolenie powinno znać swo-
ją przeszłość, aby na solidnych funda-
mentach budować swoją przyszłość* –
mówi współautor projektu. – *Myśmy wy-
konali część pracy, pokazaliśmy zdjęcia,
dokumenty. Teraz zadanie do wypełnie-
nia mają dziadkowie i rodzice, którzy
powinni te historie uszczegółowić, uzu-
pełnić i przekazać swoim dzieciom. Po-
może to odnaleźć młodemu pokoleniu
swoje miejsce na ziemi, swoją tożsamość.*

Muzyczne post scriptum

Prezentacja albumu i wernisaż wysta-
wy „Orla – historia zapisana obrazem” to
nie jedyne wydarzenia niedzieli 26 lipca
w miejscowości nad rzeką Orlanką. Już
kolejny raz, tradycyjnie z inicjatywy Mar-
ka Chmielewskiego, odbyły się tu „Or-
leński Weczurki”. Na placu przed Gmin-
nym Ośrodkiem Kultury wystąpiły folk-
lorystyczne i folkowe zespoły z Podlasia,
a także goście z Ukrainy.

Na scenie można było zobaczyć i usły-
sząć między innymi miejscowy zespół
„Werwoczki”. To jeszcze jeden z dowo-
dów na to, iż społeczna inicjatywa przy-
nosi dobre plody. Grupa złożona z mło-
dych mieszkańców Orli i okolic, prowa-
dzona przez Wołodymira Rewę, znane-
go z zespołu „Horyna” z Równego, po-
mimo krótkiego stażu reprezentowała już
swoją gminę w Warszawie, była też na-
grodzona na konkursie piosenki ukraiń-
skiej „Z Pidlaškoj Krynyci 2009”. Entu-
zjazm, z jakim podchodzą do śpiewania i
wspomagania innych pomysłów Marka
Chmielewskiego nakazuje wierzyć, że w
Orli nie zabraknie cennych projektów i
dziać się będą ciekawe rzeczy.

Sławomir SAWCZUK
Polskie Radio Białystok
Fot. J. Hawryłuka

Білосток є цим містом, до якого найчастіше після закінчення середніх шкіл потрапляють молоді підляшуки. Тут приїжджає за навчанням молодь з Більська, Гайнівки, Кліщель, Милейчиць, Черемхи та майже всіх україномовних сіл між Бугом та Нарвою. Зміна місця проживання – це найчастіше загроза розчинення у культурно і мовно польському середовищі та прийняття польської ідентичності. Молоді люди нерідко не знають вже підляської української говірки, у чому «заслуга» їхніх власних батьків, які для кращого життєвого старту своїх дітей, позбавляють їх «тягаря» знання рідної мови. Однак, ця молодь до кінця не втрачає зв'язку з рідним, ангажуючись у життя Церкви, Брат-

ства православної молоді, та приходячи на т.зв. «свої» заходи – українсько-білоруські танцювальні заходи, концерти українських пісень. Одиниці потрапляють на заняття української мови в міжшкільному пункті навчання при Початковій школі № 12, що існує від 2003 року. І хоч молоді, яка приходить на уроки, небагато, то в минулому шкільному році (2008/2009) вдалося разом з нею ініціювати дві справи. Перша – створити основи для діяльності українського молодіжного ансамблю, який, маємо надію, об'єднає співучу молодь з сіл і містечок та Білостоку. Друга – ввести програму українською мовою в ефір православного Радіо «Ортодоксія» (статті про це шукайте в черговому номері).

У Білостоці також співають по-українському

Від хору СУМН-у до «діско-польо»

Ідея створити у Білостоці український ансамбль не є новою, тим більше, що була тут молодь, яка хотіла співати саме український репертуар. У половині 1990-тих років з ініціативи Союзу української незалежної молоді вдалося таку групу створити, вона виступала між іншими під час благодійного концерту в Білостоцькій філармонії у 1997 році та на Фестивалі української культури на Підляшші «Підляська осінь». Її діяльність була однак короткотривалою, передусім тому, що не було особи, яка б ансамбль повела. З'явилися також проблеми з місцем репетицій. Час від часу ансамбль збирався у Воеводському осередку анімації культури, але не було це постійне місце зустрічей. Тому й після кількох місяців хор перестав існувати.

Потім з'являлися лише спроби покликати до життя українську групу. Щоправда в 2002 році виник хор «Слов'янська пісня», який виступив під час Шевченківського вечора в Центрі православної культури 2004 року та на

фестивалі «Підляська осінь» у Більську і Білостоці, проте крім українських творів, група співала також по-російськи і по-білоруськи.

У тому ж 2004 році білостоцькі українці знову вернулися до концепції створення суто українського молодіжного ансамблю. Ідею підтримали учасники «Слов'янської пісні» та дівчата, які раніше співали в підляських ансамблях «Гілочка» і «Ранок», але проблема лишилася такою, як і раніше – не було інструктора та місця, у якому могли б відбуватися репетиції.

Можна ще згадати один ансамбль. Рік пізніше, в 2005 році, з ініціативи білосточанки Юліти Харитонюк, виникло тріо автентичного українського співу «Симпатичний варіант». Група виступала і на «Підляській осені», і на Польсько-українських музичних зустрічах у Черемсі. Однак, це був радше ансамбль черемусько-варшавський, ніж білостоцький, оскільки дві учасниці групи були з Варшави, та Юліта працювала в тому часі в Черемсі.

Хоч спроби створити в Білостоці український ансамбль були невдалими, то українські пісні були тут все таки присутні – виконували їх місцеві ансамблі популярної музики.

1990-ті та перші літа 2000-них років, це період, коли в Білостоці стала популярна східнослов'янська пісня у манері т.зв. «діско-польо». Ансамблі, які тут почали виникати – «Примаки», «Ас», «Зорка», «Сказка», «Лідер» тощо – використовували у великій мірі український репертуар, хоч найчастіше вони виступали під вивіскою «білоруських колективів». З одного боку ці групи спопуляризували українську народну пісню (слід згадати «Смереку», яка хітом стала завдяки ансамблю «Примаки»), однак з другого боку – вони нерідко подавали українські пісні в «білорусизованій» версії (наприклад однієї групи, яка спробувала надати «білоруське» звучання українській пісні «Висить ябко...», вийшло досить смішне «Колі дзівка файна...»).

Виконування українських пісень у манері «діско» було відповіддю на потребу, яка з'явилася в Білостоці – східнослов'янський репертуар звучав на православних весіллях, отож білосточани потребували ансамблів, які б його співали. Доказом популярності того жанру стало теж зацікавлення молоді циклічними заходами в білостоцьких клубах, на яких грали т.зв. «свої» колективи – у колишній «Прем'єрі» чи зараз

в «Exit». Проте аранжації українських пісень, які можна почути у виконанні таких ансамблів, важко вважати амбітними чи оригінальними, слід радше ствердити, що групи «діско» презентують перед ширшою публікою дуже спрощений, часто навіть примітивний, варіант українського фольклору (хоч є й непогані, також під мовним оглядом, версії українських народних пісень).

Українська пісня в терені

Упродовж років, на відміну від Білостоку, досить добре розвинулося артистичне життя у терені. У містечках і селах Підляшшя між Бугом та Нарвою виникали та розвивалися українські дитячі і молодіжні ансамблі: «Ранок» у Більську, «Гілочка» в Черемсі, «Струмок» у Дубичах-Церковних, «Тирса», а потім «Мікстура» і «Фантазія» у Кліщелях, «Рамонка» в Лосинці. Рівень цих груп пов'язаний був з працею гарних інструкторів з Підляшшя, які здобули освіту в Україні або тих, які самі були родом з України. Слід згадати Єлисавету Томчук, Ірину Вищенко чи Ігоря Фіту. Через їхні руки протягом кільканадцяти років пройшло багато молодих співаків, які після закінчення середньої школи виїхали зі своїх місцевостей, часто лишаючи співання. Частина із них опинилася у Білостоці.

«Джерело» – чергова спроба

У столиці воєводства нібито потенціал був, але все таки не вдалося протягом років створити тут гарного українського колективу. Коли після гімназії

почали потрапляти до Білостоку дівчата з Черемхи, які співали в «Гілочці», з'явилася думка, щоб у який-небудь спосіб це використати. Сприяв цьому факт, що черемуські ліцеїстки стали ученицями міжшкільного пункту навчання української мови при Початковій школі № 12.

Спершу дівчата, з яких більшість співала в «Гілочці», виступали на шкільних вчистостях пов'язаних з навчанням української мови (Шевченківський вечір поезії, колядні зустрічі, шкільний «Фестиваль культур»), потім також на фоні міста, стаючи візиткою міжшкільного пункту. Використовували вони не лише «Гілочковий» репертуар, також самі пробували вишукувати і вчитися нових творів, чого хорошим прикладом може бути виступ з сакральними народними піснями під час відкриття виставки «Храми Києва» у Центрі православної культури в 2008 році. Виявилося однак, що крім співачок з Черемхи у Білостоці є також інші дівчата, які досі виступали в українських колективах у Дубичах-Церковних, Кліщелях, Більську. Багато із них надалі хотіло співати. Так зародилася чергова вже в Білостоці думка зав'язати український ансамбль.

І знову виникла основна проблема – де відбуватимуться репетиції та хто поведе новий колектив. Погодилася посприяти Віта Коцюбайло, родом з Кузнецовська в Україні, яка веде в Гайнівці церковний хор «Воскрісновеніє». Натомість місцем зустрічей стала Початкова школа № 12 у Білостоці. 9 березня 2009 року почалися там репетиції.

Початки були складні. Молодих людей приходило щоправда багато, але частина з'являлася лише на одну-дві репетиції. Одним не пасував день, іншим пізна година. Окрім того бракувало хлопців. Однак головним було і залишається до сих пір питання, яким голосом будуть співати учасники колективу: народним, так званим «білим», чи хором? Ситуацію ускладнює факт, що до ансамблю потрапила дуже різноманітна група дівчат: частина з них, це учасниці фольклорного колективу «Гілочка» з Черемхи, інші співали в церковних хорах, одна – в «Струмку» в Дубичах-Церковних. Були й дівчата з Більська, Милейчиць і Білостоку, які щойно починали. Проблема, попри кілька місяців зустрічей, залишилася нерозв'язаною.

Репетиції ансамблю відбувалися до кінця шкільного року в школі, та будуть там продовжуватися від вересня. Вони проходять у рамках проекту Об'єднання Спадщина Підляшшя «Заспіваймо пісню веселеньку – майстер-класи українських пісень для молоді» за кошти Міського управління Білостоку та Єврорегіону Біловезька пушта в рамках програми «Дій локально». Партнерами Об'єднання у реалізації проекту є Товариство любителів скансену в Козликах і Початкова школа № 12 у Білостоці.

Окрім щотижневих зустрічей у школі, в проекті передбачено двохденні літні майстер-класи в Скансені-Загороді коло села Козлики над Нарвою та в осідку Об'єднання Спадщина Підляшшя в Пухлах. Перші із них, у Козликах, відбулися 13-14 липня. Зустрілися на

них як учасники білостоцького ансамблю, так і молоді люди, які просто хотіли поспівати у мальовничому місці над Нарвою.

Упродовж двох днів молодь вчилася нового репертуару та відпочивала. Другого дня частина дівчат записувала також традиційний підляський фольклор у поблиському селі Кожино (на *фотографіях*). Виявилося, що 80-літні жительки – Марія Денисюк, Марія Яким'юк і Ольга Сакович – знають безліч місцевих обрядових пісень: рогульок, веснянок, сінокісних, жнивних, хрестинних і весільних, та не менше російських романсів. Вражала гарна пам'ять жінок, їхня відкритість і охота до співання. Дівчата вже заявили, що деякі з пісень використовують у своєму репертуарі.

Майстер-класи закінчилися концертом, на які прибули жителі Козликів і Кожина, приїхали також особи з Більська і Білостоку. Учасники ансамблю виступили на ньому з українським ліричним і обрядовим репертуаром. Традиційні пісні виконали також запрошені Марія Денисюк і Марія Яким'юк з Кожина.

Участь у майстер-класах дозволила дівчатам приготувати репертуар, з яким виступили 18 липня під час пленерного заходу «На Івана, на Купала» у Дубичах-Церковних. Перед 10-тисячною публікою відбувся дебют білостоцького ансамблю, який взяв собі назву «Джерело».

Хоч група проводить свої репетиції майже пів року, вона надалі несформована. Можливо все виявиться ще одною невдалою пробою створення в Білостоці української групи, а може навпаки – виникне з того гарний ансамбль, який об'єднає молодих підляшучок (може з'являться теж хлопці?). Все в цьому моменті залежить від самої молоді з «Джерела» – не лише від її охоти до співання, але також від того, наскільки вдасться їй знайти концепцію на український ансамбль – його репертуар, стиль тощо. Перед групою ще одні двохденні майстер-класи та щонайменше чергове пів року праці в рамках проєкту.

Хто крім «Джерела»?

«Джерело», не єдина група, яка пробує співати по-українськи. Останнім часом у Білостоці з'явилося теж кілька інших ансамблів, у яких репертуарі між

іншими українські пісні. Це було видно хоча б на Конкурсі української пісні «З підляської криниці» в Більську. Варто тут згадати про виконавців білоруського і українського репертуару: дитячий ансамбль, який діє при Громадській початковій школі ім. св. Кирила і Мефодія у Білостоці, та про колектив «Грамада». Обидва веде Геннадій Шемет з білоруського Полісся.

Іншим прикладом є молодіжний ансамбль «Слов'яночки», який виконує як українські, так російські пісні. Окрім того його учасниці, Катерина Савчук і Варвара Сидорук – родом з Черемхи, зараз білостоцькі студентки – успішно виступають як дует з українськими традиційними піснями на різного роду конкурсах.

Також автентично співає група, яка завізасяла при Білостоцькому музею села з ініціативи Юліти Харитонюк. Ансамбль гуртує передусім учасниць майстер-класів народного співу, які від минулого року в білостоцькому скансені циклічно веде Юрій Пастушенко з київського «Древа». Дівчата виконують українські і польські народні пісні в архаїчній манері.

Видно, що в Білостоці все таки щось діється, тому й виникає запитання, чи врешті-решт з'явиться тут такий ансамбль, який стане візиткою українського середовища міста. Більськ має «Ранок», Черемха – «Гілочку» і «Черемшину», натомість у столиці воєводства такий ансамбль весь час є у фазі творення. Можливо це вина поки що малого потенціалу, може не допомагає в цьому мала інтегрованість білостоцьких українців, може бракує на місці добрих інструкторів, які б повели такий колектив, а може просто нема цікавої концепції на ансамбль. Те, що до Білостоку потрапляє щораз більше співаючої молоді з терену, яка не лише співає по-українськи, що є спроби створити ансамблі, основою яких стає український репертуар, надихає оптимізмом. А в якому напрямку все піде – побачимо. Український народ співучий, може і в Білостоці знайдеться така групка молоді, яка створить щось тривалого і понесе хорошу українську пісню до ширшого загалу.

Людмила ЛАБОВИЧ
Фото авторки статті

Всесвітня «Ватра» лемків

Що може бути краще, ніж вирватися з великого міста на природу, в гори. Особливо, коли поряд буде озеро чи стрімка гірська річечка, де можна буде охолонути після спекотного літнього дня. А якщо при цьому можна майже цілодобово слухати музику на всі смаки, придбати вироби народних майстрів та познайомитися з десятками (а якщо буде бажання), то і сотнями цікавих людей з різних країн, то ціни немає такому місцю відпочинку.

Звісно у читачів можуть виникнути сумніви в тому, що стільки хорошого та цікавого може бути в одному місці в один час, проте так буває, наприклад на фестивалі «Лемківська ватра». Фестивалі лемківської культури, проводяться регулярно по всьому світу, від Канади до Луганщини, проте саме «Лемківська ватра» в селі Ждиня, Горлицького повіту на межі Польщі та Словаччини є найбільшим і найтривалішим культурно-розважальним заходом, що проводиться лемківською громадою, і власне, єдиним, що проводиться на одвічно лемківських землях.

А землі ці мушу значити, ой, які гар-

ні. Що може бути прекрасніше ніж вслухатися в шум гірського потічка, що порушує тишу, сховану в сутінках віковичного пралісу. Інколи десь з піднебесся, з крон дерев долинають співи пташок, а створений Богом пейзаж доповнюють маленькі сині та фіолетові гірські квіти, що туляться на галявинках між смереками. Тут здається сама природа надихає до поетичної творчості. Тому не дивно, що саме Лемківщина подарувала Україні та світові таких геніальних людей як поет Богдан-Ігор Антонич та композитор Дмитро Бортнянський, батько якого також був лемком.

Краса природа у місці проведення «Ватри» не дивина, адже ця частина Низького Бескиду є майже заповідною територією, оскільки знаходиться поряд з Магурським національним парком та заповідником «Корнута». Крім цього за десяток кілометрів від Ждини неймовірної краси озеро (село Климовець) та джерела мінеральних вод (цілий комплекс з продажу яких є в містечку Криниця). При бажанні можна оглянути в цьому закутку гір не тільки природні дива, але і творіння рук люд-

ських, наприклад чудові зразки дерев'яної церковної архітектури, або з'їздити до словацького Бардейова, чи до українського скансену у словацькому ж Свиднику.

Різноманітні музичні фестивалі, в тому числі і фольклорні, останніми роками стали досить популярні в Україні. Проте рівень їх організації рідко досягає того рівня, на якому зорганізовано «Лемківську ватру» в Ждині. Наприклад, приємно після ночі в потязі та половини дня в автобусі прийняти душ, хоч правда здебільшого він був холодним, проте що нам козакам... З їжею теж проблем не було жодних, хоч молодша частина київських лемків та наші івано-франківські знайомі, як і значна частина спраглих до «дикого» відпочинку туристів готували їжу на вогні власноруч (для цього організатори фестивалю заготовили велику кількість дров та хмизу). Ті ж хто віддав перевагу готовим стравам – могли скористатись величезною їдальнею при вході на фестиваль. Головна їдальня, крім функції місця втамування голоду, виконувала й іншу роль.

Від ідальні до головної сцени, оточеної з двох боків гірськими схилами, на яких стояли намети, простягалась так звана «Лемко-стріт» – доріжка обабіч якої стояли намети торговців з різним крамом: дисками з музикою, одягом з символікою «Ватри» та іншими «ідейними» речами, виробами з глини та дерева, народними прикрасами, медом та воском, тощо. Цього разу особливо гарними були вироби з глини від майстрів зі Словаччини, з якими вдалось поспілкуватись на мистецьку тематику, та після придбання деяких виробів, ще один отримати в подарунок.

У п'ятницю, на другий день після нашого приїзду, о 13-00 розпочалась офіційна церемонія відкриття XXVII «Лемківської ватри». Цього разу, до речі, присвяченої 100-річчю з дня народження найвидатнішого лемківського поета Богдана-Ігоря Антонича. Протягом всіх трьох днів фестивалю зі сцени буде чути цитати з його творів, а також самі твори в рамках різних конкурсів на знання поезії земляка. Після промови Голови Об'єднання лемків Польщі Стефана Гладика, хор «Лемковина» зі Львова виконав лемківський гімн «Гори наші...». Зазначу, що «Лемковина» один з найстаріших та найшановніших колективів. Крім чудового співу, сподобались також «природне», а не бутафорське народне вбрання учасників. Під час цього поряд зі сценою було розпалено величезне вогнище – ватру, що символізує сам фестиваль, і горітиме до його закриття. А тим часом в різних сторонах території фестивалю розпочались, ще два кількадесятні заходи: Лемківська спартакіада (змагання з футболу, волейболу, перетягування каната тощо) та дитячий конкурс «Ватрочка».

Ватрівська «Лемко-стріт»

Автор допису на фоні ватрівського наметового містечка

Взагалі програма «Лемківської ватри» побудована досить вдало – і для малих, і для більших, і для старших знайдеться щось цікаве. Цього року було продовжено традицію родинних виступів на «Ватрі», цього разу прикладом таких колективів був ансамбль родини Шуркало з Бехерова (Словаччина). Словацькі лемки порадували ватрян, ще кількома гуртами: з міста Нова Бяла приїхав гурт «Спіш», з Пряшева ансамбль «Карпатянин», а також обрядовий колектив «Кечера» з Якуб'ян.

На «Ватрі» в Ждині вдається почути фольклорні гурти, які чесно не завжди можна почути та побачити в Україні. Цьому разу українські лемки надіслали своїх представників з різних закутків нашої Батьківщини – від Борислава, що на Львівщині, до полтавського села Опішня.

Порадували також учні комплексу з шкіл з українською мовою навчання імені Богдана-Ігоря Антонича з Лігниць (Польща), що представили аж три колективи – вокальний «Дикі бджоли», танцювальний «Горицвіт», а також хор «Полонина».

Іноді випадала нагода не тільки послухати учасників, а і поспілкуватись у неформальній обстановці, наприклад з учасницями гурту «Потічок» з Кошаліна. Заокеанські лемки були представлені саксофоністом з Торонто Михайлом Романяком та ансамблем пісні і танцю «Верховина» з Едмонтону (Канада).

Цікавим виявилось знайомство з учасниками гурту «Зоря» з Бухаресту (Румунія). Цей гурт зібрав українців зі всіх куточків Румунії – від Мараморошу до Банату. Я просто не міг пропустити нагоду випити пива з ковбасками з цими людьми, та не розпитати про життя української громади в сусідній країні, особливо з огляду на те, що про Мараморош, Банат чи Добруджу абсолютно не чути в українських ЗМІ. У будь-якому разі спілкування вийшло цікавим, а на останок обмінялись контактами. Отак «Ватра» дає змогу зміцнити українську громаду у всьому світі, чи принаймні у Східній Європі.

Взагалі, важко не погодитись з твердженням, що майбутнє будь-якої національної культури залежить від заданості дітей та молоді в її підтримці та розвитку. І цього на «Ватрі» на щастя не бракувало. В програмі фестивалю крім конкурсів та уроків народних ремесел, відбулась серія виступів дитячих ансамблів. Крім згаданих мною вище гуртів з Лігниць, виступили ще гурти дитячі та молодіжні колективи «Лемчатко», «Лемківські гудачки» та «Струни Карпат» з Калуса та «Золоті діти» з Трускавця. Так, що можна сказати з впевненістю, що культура лемків, попри всі можливі негаразди пов'язані з розсіянням цієї групи українців, має майбутнє.

Закінчення на 17 стор.

Посада-Риботицька — кам'яний свідок української старовини

Церква святого Онуфрія в Посаді-Риботицькій

Рукотворні пам'ятки старовини, це цінність особлива, адже дають нам змогу неначе доторкнутися до давно вже минулого часу, відчутти присутність наших пращурів. Одним із таких свідків минулщини, який вже більше як півтисячі років вперто долає простір вічності, є мурована Онуфріївська церква у Посаді-Риботицькій, на південний захід від Перемишля.

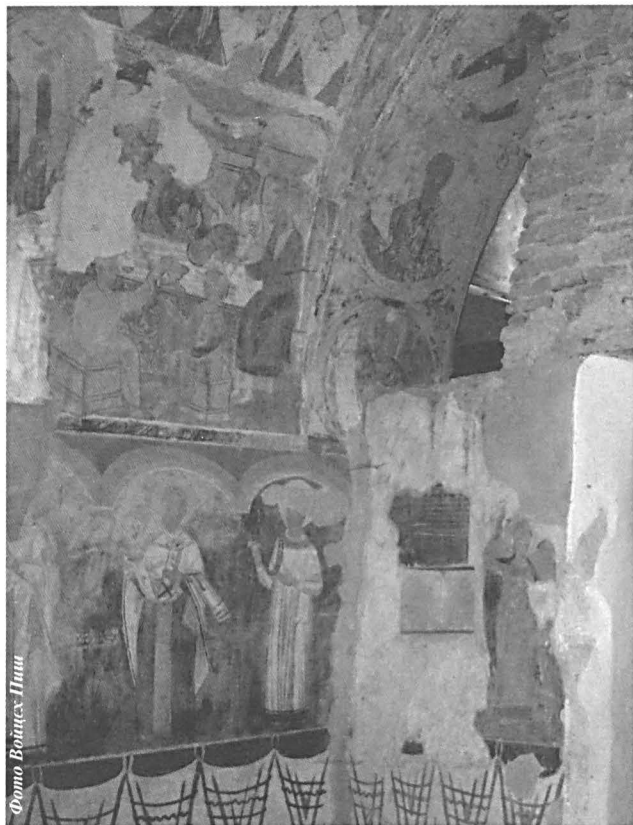
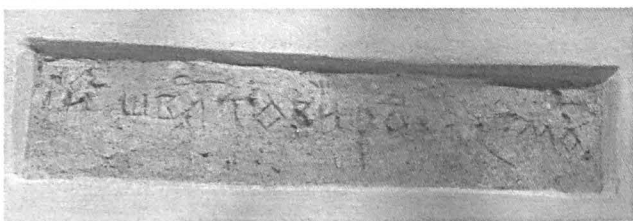
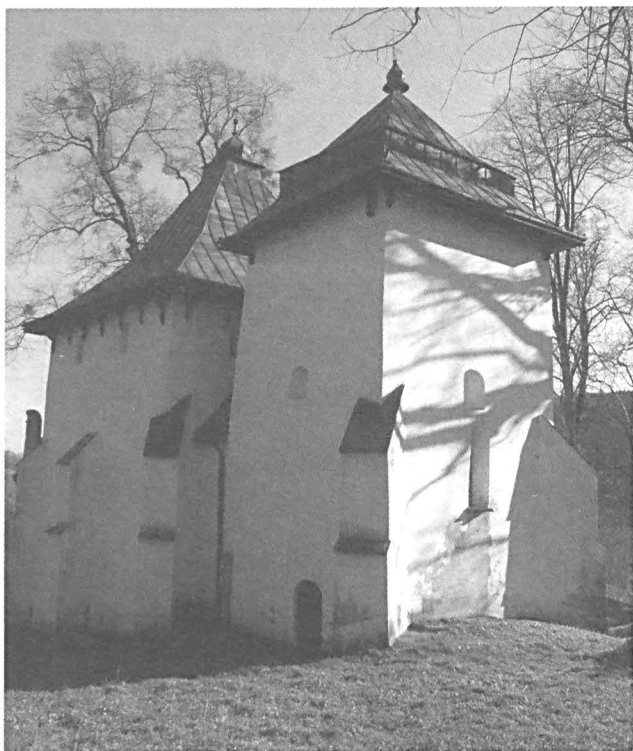
Найдавніша частина цього, колись монастирського, храму — вітвар із готичними елементами на щиті, змурована була десь на зламі XIV та XV сторіч. У XV ст. станув масивний квадратний неф із оборонною вежею над ним. Не пізніше 1506 року, коли на її стінах з'явилися вишкрябані в тиньку написи із цією датою, добудовано другу вежу — із бабинцем та каплицею на другому поверсі (служувала вона монахам для

вранішніх та вечірніх молитов). Отже церква мала оборонний характер, про що нагадує як архітектурна форма будівлі і товщина стін, так і збережені досі бійниці.

Посада-Риботицька розташована над берегом річки Вігор (Вягор), при токи Сяну. Саме над Вігором у 1099 році відбулася переможна битва війська руських правителів Перемишля і Теремблові — Володаря і Василька Ростиславичів з угорськими полками короля Коломана. У другій половині XIV ст., коли Перемишину захопив польський король Казимир Великий, околиця була ще слабо заселена, але діяли вже тут три православні монастирі, із невеликими осадами при них. Одним з таких примонастирських поселень була осада при монастирі св. Онуфрія, записана у латиномовному документі із 1367 року

просто як Honoffry (Онуфрій). Згодом виникло тут більше село, згадуване перший раз наприкінці XV ст. під назвою Посада, до якої пізніше додано прикметник Риботицька — від приналежності до земельної латифундії із центром у Риботичах.

Оборонний характер побудованої тоді Онуфріївської церкви не був якоюсь примхою, оскільки траплялися ще в тому часі набіги кримських татарів. Розташований на невеликій гірці храм обведено ще кам'яним муром, якого нижні партії були зреконтруйовані під час ремонту у 1980-тих роках. Другий пояс мурів оточував монастирські будівлі, розміщені у підніжжі церковного узгір'я. Монастир, від 1692 уніатський, існував до половини XVIII ст., коли його братія, не дуже зрештою численна, перенеслася до Добромиля. Існує здо-

Вид Онуфріївської церкви від північного заходу. Давньо-українське графіті. Залишки внутрішніх розписів. На сусідній сторінці: Вотивна ікона з портретом Степана Комарницького (1697 р.) авторства риботицьких майстрів.

гад, що у підземеллях церкви поховано Михайла Копистенського, у 1591-1610 роках православного перемиського єпископа, який походив із руської шляхти, котрій належало розташоване поруч Посади село Кописно.

До 1940-вих років Онуфріївська церква у Посаді була філіальним храмом парафії в Риботичах. У селі проживало тоді біля 600 мешканців, переважно українців (окрім кільканадцятьох римо-католиків та десятки євреїв). Влітку 1945 року українців із Посади виселено в Україну, у село Жнибороди біля Бучача, на місце виселених звідти поляків. Натомість залишені українцями господарства у Посаді спалили у жовтні 1945 року українські партизани – щоб не зайняли їх поляки виселювані із Західної України. Зараз проживає тут біля 50-ти осіб, переважно поляків.

Позбавлена своїх натуральних опікунів Онуфріївська церква була пограбована та здевастована. Згодом ця унікальна історична пам'ятка, найстарша мурована церква на території Польщі,

була взята під державну опіку і ремонтувалася у 1960-тих та 1980-тих роках. Зараз є музейним об'єктом адміністрованим польським Національним музеєм у Перемишлі.

Під час реставрації у 1960-тих роках відкриті були настінні розписи із XVI ст., витримані у візантійському стилі. Хто був автором цих розписів – важко сказати. Могли це бути й місцеві монахи, які згодом дали початок т.зв. риботицькій іконографічній школі. Її центром стали Риботичі, які наприкінці XV ст. отримали міські права. Спричинило це наплив польського та єврейського населення, але, хоч багатонаціональне, містечко зберігало перевагу українського населення. Наприкінці XVIII ст. складало воно дещо більше ніж половину мешканців, а напередодні II світової війни мало виразну перевагу – дві третини із 1400 мешканців.

Перша згадка про майстрів церковної іконографії у Риботичах з'являється у 1589 році, коли діяв тут Прокіп Попович із Дубравки, який малював

ілюстрації до Євангелій. Малювання ікон, які з часом відійшли від візантійських зразків та набрали народного, натуралістичного характеру, найбільш розвинуте було від половини XVII ст. до початків XVIII ст., а твори майстрів риботицького кола потрапляли до церков майже на всій території Карпат. У XX сторіччі більшість із них потрапила до музейних колекцій – як до фондів Національного музею у Львові, так і польських музеїв у Сяноці, Ланцуті, Перемишлі та Кракові (передусім із місцевостей, із яких українців виселено у 1944-1947 роках). У XIX-XX століттях іконографічні традиції підтримувала ще родина Мельничків, яка займалася різьбленням та розмальовуванням іконостасів.

При нагоді варто згадати, що у Риботичах народився один із чільних українських громадських діячів міжвоєнного Львова Михайло Хронов'ят (1894-1981), у 1930-тих директор „Маслосоюзу”, голова „Сокола-Батька” та член головної ради „Сільського Господаря”

і Товариства „Просвіта”. Але українська історія Риботичів була перервана у 1946 році, коли відбулося насильне виселення у Радянську Україну. Побудовану у 1775 році церкву Різдва Богородиці деякий час використовувано як склад, а у 1960-тих роках знищено. Залишилися ще мурована плебанія із XIX ст. та біля 20-ти українських пам’ятників на греко-католицькому цвинтарі, але і їх щораз менше видно посеред нових польських поховань, адже цвинтар став вже комунальним.

Що ж сказати – Перемищина, як і інші регіони на захід від „лінії Керзона”, стала свого роду бамперною зоною, розстрошеною при ударі українського і польського національних масивів. Але, не зважаючи на жахливий розмір знищень, сліди українського минулого надалі видимі в краєвиді долини Вігору і не буде перебільшенням коли назву його магічним. Бо чи ж може бути гарніше і зворушливіше як вид білих стін Онуфріївської церкви облитих срібним світлом весняного місяця? Чесне слово – одна ця картина може стати, ще й із надлишком, винагородою за здолаття півтисячі кілометрів поміж Більськом та берегами Вігору і Сяну...

Юрій ГАВРИЛЮК
Фото автора статті

Всесвітня «Ватра» лемків

Закінчення з 14 стор.

Та і не може бути в цьому сумніві з огляду на частку молоді, що приїждить в цей далекий закуток Низького Бескиду. Суто молодіжна програма розпочиналась десь з 19-00 і тривала до четвертої, а іноді до шостої ранку. Більшість гуртів, що виступали в цій категорії, грали в жанрі фольк-року, що було досить вдалим поєднанням враховуючи природну динамічність власне народної лемківської музики, що доповнювала рокові ритми. Серед гуртів, що виступали в цьому жанрі варто відзначити гурт «Джазова фіра» з Тернополя, «Верес» з Гурова-Ілавецького (чесно відданий слухачам – грали від третьої ночі і до шостої ранку), «Русичі» з Одещини, «Беркут» з Ольштина (мені він

асоціюється з класичним лемківським фольк-роком) та «Crazy Cousins» з Руського Керестура (Сербія).

Прекрасні лемківські пісні в естрадному стилі виконала співачка зі Львова Софія Федина. Ну, а найбільший фурор на цьогорічній «Ватрі» вчинили панки зі Львова «Абу-Касимові капці», що особливо шикарно виконали лемківський гімн у властивому їм стилі. А враховуючи, що при пошуку на відомому відео-сервісу youtube.com роликів з цьогорічної «Лемківської ватри» в Ждині знаходиш в основному записи виступу «Капців», думаю цей гурт надовго запам’ятався лемкам.

Проте, на жаль, в неділю, коли сонячне небо над Ждинею різко оповили хмари і почався рясний карпатський

дощ, ми мусили потроху збирати свої речі і готуватись до від’їзду (дощ змусив нас, правда, пришвидшити цей процес). Але попри дощ настрій був чудовий, а головне оптимістичний. Оптимістичний, що українці Польщі мають такі чудові свята, де можуть збиратись, співати, знайомитись. Кажуть деякі сім’ї утворились завдяки Ватрі. Радісно, що українська культура все ж лишається українською, а не піддається руйнівним космополітичним впливам глобалізації.

Здається, що за три-чотири дні цього фестивалю, отримуєш наснагу на весь на цілий рік, до наступної «Лемківської Ватрі»!

Олександр БОБКО
Фото автора статті

Як колись ставляли будинки на Підляшші

Хату будувати починали так: мусили їхати в ліс, щоб дерева навозити. Дерево різали і возили санками взимку. Зрізану сосну, і обрубану з галуззя, називають „штукою”. Різали сосни (в говірці – „хвої”) більш-менш такого розміру, якого розміру мала бути хата – кілька метрів ширини і кілька метрів довжини. Господар різав у лісі „вильотні” деревини (в говірці „кльоци”), повздовж на „вточку”, або на „вильотну”, як у кого хватало дерева в лісі, яке мав у лісі будівельне дерево (в говірці „будулець”).

Господар зрізане дерево привозив на подвір’я свого дому. Щоб збудувати хату мусив це дерево порізати на бруси (в говірці „дилі”). До цього винаймав трачів. Щоб різати дерево на бруси трачі клали його на „стольця”. Як довга була колода („кльоц”), то клали її на три століці. Вкладали дерево на століця при допомозі спеціального знаряддя, званого блоком. Пилка до різання дерева на бруси була ручна. Трач, який стояв на верхові, називається „верхній”, а трачі, що стояли на землі і пилку тягали називаються „спуодаками”. Але як дужий був трач, то міг бути один за „спуодака”, т.зн. як був кріпкий мужчина.

Бо через цілий день треба цю пилку потягати. Трачку різали переважно весною. Щоденно різали трачку на міру, на т.зв. „рати”. Стільки то тих рат вирізали – казали. Трачі теж годилися різати на метри або на „шніти” (отвір вирізаний пилкою). Рата мала переважно триста метрів. І так готували (в говірці „шихували”) те дерево на хату. Пізніше готували на хату балки, крокви і лати. З лісу їх звозили і різали на такий розмір, на який мали будувати хату.

Як вже мав господар матеріал на хату, то тоді годив майстрів до її будівництва. Хату майстри будували на підвалинах. Під підвалини підставляли колодки, бо колись підмурівки не давали, тільки на дубових колодках клали підвалини. Господар їхав до лісу, різав старого дуба, з якого робив колодки і клав їх кругом цілого об’єму хати під підвалини. На підвалини майстри клали бруси (дилі) і вугла виробляли. Вугла закладалося нормально в „штик”. В усіх чотирьох рогах будинку робилося вугла. Майстри зарізували брус на вугол і закладали на нього другий брус таким способом, щоб хата не розв’язалася. Потім, як майстри побудували зруб, то закладали на верхові зру-

бу бальки. На кожній бальці ставляли крокви. На крокви майстри закладали (прибивали) лати і вже потім господар покривав хату.

Тепер будинки покривають бляхою або черепицею, а колись будинки покривали лише соломою. Щоб мати просту соломину на дах господар через цілу зиму мусив молотити ціпом снопки жита. Дах із соломи тримався двадцять, а навіть тридцять літ. Господар соломою пошивав дах хати. Ті перші снопочки, що довкола хати обшивалося, називаються „хвостачі”, а тії другі „головачі”. Колись гребені (в говірці – „щити”) в хаті були навіть із соломи, а не дерев’яні. Солому крутилося на хвостачі і головачі трепачкою. Перекручувалося снопочка, зв’язувалося його і доперва трепачку посередині всаджувалося і перекручувалося снопочка. А пізніше дійшли до мети: вбили дві дошки в стовпчик, а тії дошки мали посередині дірку. Вставлялося снопочка і перекручувалося його і вже було набагато легше на руки, вже знайшли спосіб. Вже навіть за день багато можна було вкрутити снопочків на покрівлю даху, а навіть і пошити дах. Як добру вправу мав господар, то з одного боку хати за день

пошив, а на другий день з другого боку, і вже мав покриту цілу хату.

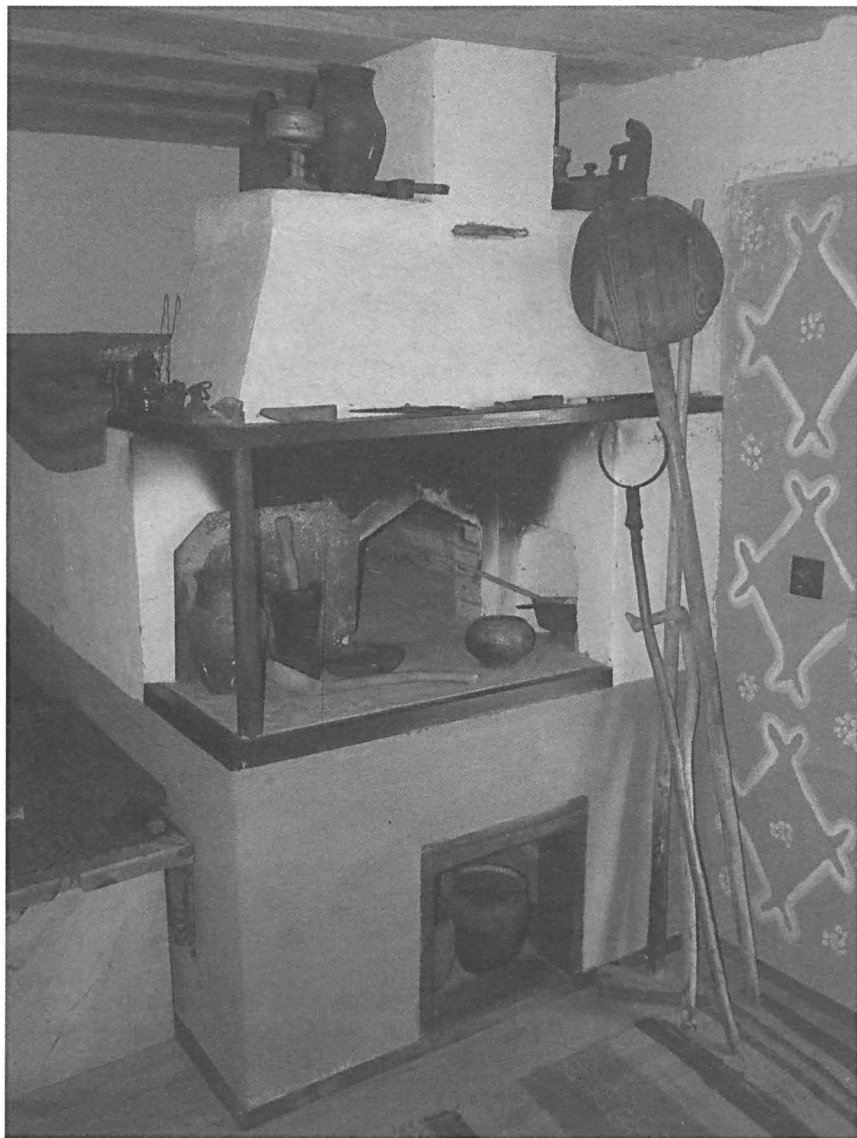
А на дах через цілу зиму намолотив собі соломи ціпом, нашивував потрохи, як вже планував хату ставити. Вже тую солому осмикав елегантно, простенько і зробив такі великі снопки, звані „околотами”. А пізніше з тих околотів маленькі снопочки в’язав і перекручував їх, і вже виходила солома як треба та покривав нею хату.

Як майстри поставили хату, то господар годив столяра до виконання в хаті дверей і вікон та підлоги. Але як не мав дощок на підлогу, то робив підлогу з глини, т.зв. глиняну долівку. Потім годив муляра, який мурував у хаті печі.

Як був бідний господар, то його хата складалася з кухні, кімнати, сіней і комори. У багатого господаря була ще друга світла кімната, звана „ванкіром” або „великою хатою”, а дуже давно звали її „світількою”. Багатий господар перед входом до сіней будував ганок. У багатого господаря вікна мали віконниці. У нього також вікна назовні були оздоблені з дерева барельєфом. Також був оздоблений барельєфом гребінь (щит) хати.

Інтер’єр хати був такий: у кухні стояла хлібна піч, до неї була домурована піч до варіння страви з „фасерками” на казані (в говірці – „сакани”), прикрита бовдуром (у говірці – „бундуром”). У кімнаті стояла, домурована до печі до варіння, огріваюча кімнату піч, звана грубою (в говірці – „грубою”). В кухні поміж хлібною піччю та стіною був запічок, званий у говірці „запиком”. Як був великий мороз, то топили у хлібній печі і жителі спали на запикові. В кухні була лава і стояли відрі й цебрики. В кімнаті біля покуття стояв стіл на „крижаках”, коло стін стояли лави і дерев’яні ліжка. У „великій хаті” був тільки стіл і лави.

В хаті над стелею (в говірці – „полапом”) є горище, зване в говірці „горою”. На горищі господиня тримала непотрібні речі і під час сльоти вішала випрану білизну, звану в говірці „шматьом”. У середині горища є комин (в говірці – „димник”), який виходить понад дах. До комина є до-

Мазана глиняна піч – серце кожної сільської хати

мурована т.зв. „свинка”, з якої час від часу господиня вибирала сажу.

Клуню майстри будували в подібний спосіб як хату. Будували її на чотири вугла з брусів, званих в говірці ділями. Тільки що в клуні крокви не йшли на „дерцях”, а йшли на „очепях”. А навіть деякі майстри ставили на хаті крокви на „мурлатах”. Така хата називалася вже не „очеп”, тільки „мурлата”. Була вона довга. Були деякі винятки. А в клуні крокви вже йшли нормально, бо в клуні бальок є мало. Переважно як клуня ставилася на два засторонки і на один тік (туок), то йшло в клуні бальок стільки: гребінних (щитових) дві і по середині дві. Як вже клуня була двутюкова, в багатого господаря, то на неї йшло п’ять бальок. По п’ять кроков не міг господар поставити на

стодолі, тому мусив їх ставити на очепях. А очепи вже клав дві: клав одну першу на клуні, а другу доперва клав на тую, або на стовпах. Тепер будують стодолі на бетонних стовпах і оббивають навколо клуню дошками. Вона вже не має вуглів. А колись ставляли на дерев’яних, дубових стовпах, або на тих „реглюовках” деякі ставляли, на таких „гусячих ногах”, як кажеться. Клуня мала дубові підвалини. На крокви прибивали майстри лати, а господар покривав клуню соломою. У бідних господарів тік був з глини, а багаті господарі клали дощок і тік був з дощок, мав підлогу. В засторонках господар складав вижате збіжжя і скошене сіно.

Як господар мав багато збіжжя, що не містилося в клуні, будував біля

клуні на чотирьох стовпах оборіг (оборуог). Верх оборуогу мав дах із соломи. Під ним лежало збіжжя до молотіння на токові в клуні. Як господар мав багато сіна, то переважно на луці ставив стіг (стуог). Кругом вкопаного в землю стовпа складав сіно.

А хлів нормально ставилося на схожість хати. Хлів мав на кожному рогові вугла, так як в хаті чи в клуні. Підвалини в хліві були дубові, а як хватало, то робив господар підмурівку під тієї підвалини. Дверей в хліві було стільки, як кому пасувало. На верх хліва майстер клав бальки густо, а на бальки клав крокви, так щоб виставали за стіну хліва. Робив та-

кий великий піддашок, щоб на стіну дощ не падав. Деякі майстри ставляли крокви так як в клуні – на очепях, то тоді піддашок був малий. Як прийшов дощ, то в такому хліві дощ набивав на двері. На крокви майстер прибивав лати, а господар обшивав дах соломною. У хліві господар тримав свині.

У своїй садибі господар будував другий хлів, який в говірці називається „оборуою”. В оборі господар тримав корови і вівці. Багато господарів продовжувало хату; від сторони комори доставляли стайню, в якій тримали коней. Господар у хліві і в стайні робив т.зв. „вишки”. На верхні балки хліва і стайні клав жердини

і „ополочки” (обрізані трачами тільки з одного боку дошки із колоди) і в цей спосіб робив у хліві й у стайні стелю (полап). На цю стелю (вишки) господар вкладав м'яту соломую або теж сіно, щоб худобі взимку було тепло.

Багатий господар у своїй садибі ставляв невеликий будинок з брусів на схожість хати, тобто амбар. Мав він чотири вугла і був покритий соломною. У говірці на Підляшші амбар називають „шпихериком”, або „шпихліром”. В амбарі господар робив засіки і в них переховував зерно. Бідний господар робив засік у клуні. Багатий господар у своїй садибі ставляв сарай (в говірці „шопу”), в якому ховав дерев'яний віз та інші сільськогосподарські знаряддя. Із боку хати або окремо ставляв господар дровітню, в якій тримав дерево на опал і поліна дров. Також з боку хліва, для господині будував господар курник, до якого на ніч господиня заганяла кури і гуси.

Розповідь складена на підставі інформації зібраної в 1974 році від Івана Гулевського (1931 року народження), мого двоюрідного брата в селі Данці (м. Ганна Володавського повіту у Люблинському воєводстві), а також власних обсервацій.

Іван ІГНАТЮК

Фото Ю. Гаврилюка

„Шпихлерик” у селі Гадинів біля Лосиць

Cierniowy wieniec Chełmszczyzny

Pprzed kilku miesiącami na cmentarzu prawosławnym w Sahryniu w pow. hrubieszowskim stanął, do dzisiaj oficjalnie nie odsłonięty, pomnik poświęcony kilkuset Ukraińcom, którzy przed 65 laty zginęli z rąk żołnierzy polskiego podziemia. Spalenie wsi i wymordowanie jej mieszkańców, a także przybyłych tam uciekinierów z innych miejscowości, stało się symbolem krwawych wydarzeń, które miały miejsce podczas rozpoczętej 10 marca 1944 roku ofensywy Armii Krajowej i Batalionów Chłopskich na miejscowości położone na południe od Hrubieszowa, w których działały formacje samoobrony ukraińskiej (ucierpiało około 50 wsi). Przyniosły one ogółem kilka tysięcy ofiar, na początku przede wszystkim wśród Ukraińców, później, gdy siły na tym terenie wyrównały się, także wśród Polaków.

Gdzie prawda pogrzebana? Trochę gorzkiej ironii na wstępie

Można by rzec – nic nowego pod słońcem! Wzajemne mordowanie się, także w Europie, od zarania ludzkich dziejów było rzeczą niemal codzienną, a trwający ponad 60 lat okres pokoju (zakłócony zresztą wydarzeniami w byłej Jugosławii) to w dziejach naszego kontynentu raczej ewenement (miejmy nadzieję, że jak najbardziej trwały). Pewnie to trochę zawadza o psychologię i filozofię, ale im dłużej

czytam o przeszłości i wsłuchuję się w teraźniejszość, tym bardziej upewniam się, że ludzkim działaniem, także tym skrajnie brutalnym, kierowały zawsze dwa podstawowe motywy – nadzieja i strach. Więc także wojny i mordy były wynikiem nadziei, zwłaszcza tej najbardziej „przyziemnej” – na zdobycie dóbr doczesnych (w przypadku władców głównie nowych ziem i poddanych) oraz strachu – że się te dobra utraci, a w skrajnych wypadkach nawet że przyjdzie utracić także samo życie.

Tymi też motywami kierowali się we wzajemnych stosunkach Ukraińcy i Polacy – dwa narody, które znalazły się w pułapce przygotowanej im przez historię. Pułapka ta zaczęła się otwierać jeszcze w odległym średniowieczu, gdy po wymarciu dynastii ruskich władców Halicza, Włodzimierza Wołyńskiego, Lwowa, Chełma i Drohiczyńską rękę po ruską dziedzinę wyciągnął ich polski kuzyn Kazimierz Wielki, a zamknęła się gdy Europa monarchii z Bożej łaski zaczęła się – po Rewolucji Francuskiej i Wiośnie Ludów – przekształcać w Europę republik z woli narodu. Jednak nabierająca siły i powszechności nowoczesna idea narodowa, jak najbardziej postępową, bo otwierającą wszystkim grupom społecznym prawo do bycia równoprawnymi obywatelami, otrzymała od truchlejącego feudalizmu zdradziecki spadek w postaci niespójności istniejących wówczas granic państw z etnicznymi granicami zamieszkujących ją ludów-narodów.

Chcąc nie chcąc swoją wojnę o własną narodową chatę i międzę musiały stoczyć też dwa nacjonalizmy – polski i ukraiński. Polski był bardziej historyczny –

szastał połamany szlachecki kontusz, pobrząkiwał szabelką i gardłował, że gdzie w przeszłości stanął dwór pański, w którym Polak-katolik słowami „Boże coś Polskę” do Ojczyzny wzdycha, ma właśnie Polska być i basta! Ukraiński był raczej ludowy – pragnący Ukrainy jak daleko sięgają wsie z sadami wiśniowymi i chatami bielonymi, w których „Hospody pomyłuj” i „Jichaw kozak z Ukrainy” się śpiewa. A że takie dwory i wsie na znacznej przestrzeni stały obok siebie, wojna była nieunikniona, aż w końcu dwa te nacjonalizmy z krwawej pułapki uwolnił brytyjski dżentelmen lord Curzon i kremlowski satrapa Stalin – jeden przyłożył „linię Curzona”, a drugi mniej więcej po niej „siostry syjamskie” rozrąbał i rozdzielił kolczastym drutem polsko-radzieckiej „granicy przyjaźni”, a dla utrwalenia skutków operacji przepędził setki tysięcy Ukraińców i Polaków w obie strony. W międzyczasie oba nacjonalizmy w kwestii granic sporo kombinowały na własną rękę. „Owoce” ich działań na długi czas skryły liczne zbiorowe mogiły, także te pod Hrubieszowem – wyrosłe wiosną 1944 roku w Sahryniu, Szychowicach, Łaskowie, Nowosiółkach i innych wsiach.

Od najbardziej tragicznych wydarzeń w polsko-ukraińskich dziejach doby narodów i nacjonalizmów, których katalizatorem stała się II wojna światowa, minęło niecałe 70 lat, więc uczestnicy tamtych wydarzeń – aktywni, jak i bierni – jeszcze żyją, a wraz z nimi żyją też emocje. Może to oczywiście rodzić pokusę swego rodzaju kontynuowania dawno już zakończonej walki, aby chociaż na papierze „poprawić” jej wynik i przynajmniej we własnym mniemaniu doznać namiastki zwycięstwa. Obserwując polskie środki masowego przekazu łatwo wysnuć wniosek, że tak też niektórzy czynią – próbując werbować bojowników do wojny o narzucenie nam ich „historycznej prawdy”. Odnoszę zresztą wrażenie, że bardzo często są to po prostu ludzie, którzy już nie mają nic nowego do powiedzenia, ale nadal usilnie pragną, aby ich słuchano.

Zostawmy więc ich i cieszymy się z tego, że mamy dzisiaj „luksus” patrzenia na wydarzenia pierwszej połowy XX w. z kilkudziesięcioletniej perspektywy, że epoka walki o narodową miedzę jest już zamkniętym rozdziałem historii, więc możemy sobie pozwolić na spokojne, a niekiedy może nawet ironiczne podejście do myśli i czynów dziadów-pradziadów. Oni oczywiście takiego luksusu nie mieli, więc na scenie teatru dziejów grali jak

umieli i jak zmuszała ich do tego sytuacja – w znacznej mierze wszyscy jesteśmy przecież zależni od czasów i okoliczności. Osobiście nie wiem, czego w ich uczynkach było więcej – nadziei czy strachu (a może zwykłej głupoty? – ta jednak też ma gdzieś swoje źródło), nie próbuję więc bawić się w sędziego, chcę tylko spróbować znaleźć odpowiedź na pytanie, co doprowadziło do tak tragicznych zdarzeń na Chełmszczyźnie i wpisać je w szerszy kontekst stosunków pomiędzy obu narodami.

Jak się okazuje nie jest to proste, albowiem nadal wiele „dzieł” powstaje w oparciu o podstawową zasadę historiografii plemiennej „To nie my, to oni!”, które łączą w sobie obraźliwy i napastliwy ton z tendencyjnym doбором faktów (jedne się stale nagłaśnia, inne przemilcza), czasem nawet jawnym ich przeinaczaniem, jakby w nadziei, że w ten sposób prawdę da się pogrzebać tak samo, jak ofiary zbiorowych mordów. Ale są też historycy starający się opisywać tragiczne wydarzenia polsko-ukraińskiego „złosaśiedztwa” z zachowaniem przyzwoitości i poszanowaniem faktów. Zachowały się też dokumenty oraz relacje świadków i uczestników opisujące wydarzenia nie tylko z perspektywy polskiej – w czasach PRL jedynej, którą akceptowała cenzura, ale także ukraińskiej. Daje to więc możliwość nakreślenia bardziej wyważonego obrazu epoki, co do której można odnieść wrażenie, że zapanało w niej przekonanie, iż działanie w imię „miłości ojczyzny” pozwala zapomnieć o przykazaniu miłości bliźniego. Nie będzie to obraz doskonały, albowiem trzeba przyznać, że rzetelne badanie problemu stosunków polsko-ukraińskich na Chełmszczyźnie nadal jest bliżej linii startu niż mety, ale próbować trzeba...

„Temu w łeb się wypali!”

Patrząc chłodnym okiem historyka na wydarzenia wiosny 1944 roku na Chełmszczyźnie trzeba stwierdzić, że były one kulminacją lokalnego wariantu konfliktu polsko-ukraińskiego, który stał się nieunikniony w warunkach kształtowania się nowoczesnej świadomości narodowej, opartej o poczucie wspólnoty etnicznej. Proces formowania się ukraińskiego narodu politycznego naruszał bowiem układ sił odziedziczony po czasach Rzeczypospolitej Obojga Narodów, w której nastąpiła polonizacja warstw uprzywilejowanych poza etnicznymi granicami Polski, a więc także na ziemiach Rusi Halicko-Wołyńskiej, w XIV-XVI w. włączonych

do Korony Królestwa Polskiego. Obszar ten, w większości zwarcie zamieszkały przez ludność ukraińską, jedynie na krańcach zachodnich nieco „nadgryziony” przez kolonizację pogranicza w XIV-XV w. i pewną asymilację religijną, nadal pozostawał w powszechnej świadomości Rusią. Widzimy to chociażby w nazwie woj. ruskiego, które obejmowało ziemię sanocką, przemyską, lwowską, halicką i chełmską, czy w napisie „Civitas Chełmensis in Russie” umieszczonym na grawiurze przedstawiającej koronację cudownej ikony Bogurodzicy w soborze chełmskim (1765 r.). Oczywiście w warunkach Rzeczypospolitej szlacheckiej, w której narodem politycznym była wyłącznie szlachta, w XVIII w. właściwie już całkowicie spolonizowana, ruskość ziemi przemyskiej czy chełmskiej była jedynie echem odległej historii lub etnograficzną ciekawostką, bo przecież lud nic wówczas do powiedzenia nie miał.

Rozbiory Rzeczypospolitej, które niebawem nastąpiły, doprowadziły do likwidacji polskiego organizmu państwowego, lecz polski naród szlachecki przetrwał, adaptując się stopniowo do nowych warunków dziejowych. Właśnie dzięki temu odziedziczony po dobie feudalizmu stereotyp, że Polska jest wszędzie tam gdzie szlachta uważa się za Polaków, przetrwał w polskiej świadomości rozbiory i przeniesiony został w XIX wiek – wiek budzenia się aspiracji politycznych także wśród etnicznych Ukraińców, sprowadzonych wcześniej do pozbawionej narodowych praw społeczności „popów i chłopów”. Na terenach, które znalazły się pod władzą Austrii, przejawiało się to podczas Wiosny Ludów (1848 r.) tworzeniem Ruskich Rad (powstały m.in. w Przemyślu, Sanoku, Jarosławiu, Lesku, Lubaczowie), a także żądaniem podzielenia Galicji, która jako prowincja austriacka obejmowała zarówno Lwów, jak i Kraków, według kryterium etnicznego. Ze strony Polaków wywołało to sprzeciw, a nawet groźby, że: *kto by się ważył zaprowadzić tu radę ruską, temu w łeb się wypali*. I rzeczywiście – zderzenie ukraińskich aspiracji do budowy niepodległego państwa w granicach etnograficznych z polskim dążeniem do zachowania „Ziem Wschodnich” doprowadziło do polsko-ukraińskiej strzelaniny. Na szeroką skalę otwarta walka dwóch nacjonalizmów – polskiego i ukraińskiego – wybuchła w Galicji w listopadzie 1918 roku, zapoczątkowując swego rodzaju „wojnę trzydziestoletnią”, która tliła się także w okresie

międzywojennym, w latach czterdziestych znowu przechodząc w otwarte krwawe stracie.

Czytając wypowiedzi polskich polityków i publicystów, a nawet „szeregowych” uczestników wydarzeń tamtego okresu widzimy, że w ich przekonaniu zbrojne starcie z Ukraińcami o Galicję Wschodnią i Wołyń w latach 1918-1919 było walką Polaków o wolność. Dla zwolenników tego przekonania nie miało znaczenia, iż sam przebieg walk pokazuje dobitnie, że był to w rzeczywistości podbój dokonany z ziem etnicznie polskich (Polaków na wschód od Bugu i Sanu było po prostu zbyt mało, aby mogli oni własnymi siłami skutecznie przeciwstawić się ukraińskiej większości). Właściwie nie powinno to dziwić, gdyż polski nacjonalizm w pierwszej połowie XX w. nadal bazował na tradycji szlacheckiej, a jego adepci zaszczytali narodowemu ogółowi przekonanie o „historycznych prawach” Polaków do ziem zamieszkałych w większości przez Ukraińców, Białorusinów i Litwinów, które niegdyś wchodziły w skład stanowego państwa polskiej i spolonizowanej szlachty. W dobie państw narodowych był to już anachronizm, jednak w specyficznych warunkach końca I wojny światowej strategia ta przyniosła na Wschodzie znaczący sukces przypieczętowany traktatem ryskim. Dzisiaj wiemy, że był to sukces jedynie chwilowy, wynikający z jednej strony z o wiele gorszych pozycji wyjściowych ukraińskiego ruchu narodowego (podobnie jak białoruskiego i litewskiego), z drugiej zaś z przejściowego osłabienia Rosji, która z „carskiej” przepoczwarzyła się w „leninowską”.

Nie będę zaprzeczać, że walcząc w latach 1918-1920 o Galicję i Wołyń – najpierw z Ukraińcami, a później (zresztą już przy wsparciu tychże Ukraińców) z bolszewicką Rosją, Polacy wykazali się patriotyzmem, oddając niejednokrotnie życie za upragnioną Wolną Polskę. Jednak odwrotną stroną tak ukształtowanego polskiego patriotyzmu była kompletna nieumiejętność zrozumienia i poszanowania aspiracji tych narodów, które skutkiem zwycięstwa w walce o „polską wolność” zostały pozbawione swoich własnych narodowych wolności. Największym „grzechem” było to oczywiście w przypadku polskiej elity politycznej, która realizując swoje cele przyczyniła się do zniszczenia państwowości ukraińskiej (notabene jedynego potencjalnego sojusznika na Wschodzie na wypadek – jak się okazało nieuchronnego – starcia z Rosją-ZSRR),

Chelm na pocztówkach sprzed I wojny światowej

później zaś nie potrafiła wypracować jakiegos możliwości do przyjęcia modelu współżycia z pięciomilionową społecznością ukraińską w państwie, które aspirowało do roli Drugiej Rzeczypospolitej. Trudno bowiem za coś takiego uznać sugestię zawartą w odpowiedzi ministra-pułkownika Mariana Zyndrama-Kościńskiego udzieloną ukraińskim posłom z Wołynia (i to nie jakimś „wrednym nacjonalistom”, lecz członkom Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem!), interweniującym w sprawie nauki w miejscowych szkołach języka ukraińskiego: *Nie przeczę, iż na Wołyniu jest masa etniczna zwana przez was Ukraińcami. Zresztą ja tylko ze względów kurtuazyjnych używam terminu „Ukraińiec” zamiast „Rusin”. Lecz zrozumcie, panowie, że tu jest Polska i jedyna droga dla tej ludności to całkowita asymilacja. I wy, moi panowie, zamiast pomóc rządowi, jątżycie sprawy mchem już pokryte. Proszę was, nie uważajcie mnie za ukrajinofoba. Nie*

jestem wrogiem narodowości ukraińskiej. Lecz ta narodowość znajduje się poza granicami państwa polskiego. Nie odbieram ludności prawa rozmawiania tym językiem, jakim ona chce, lecz język państwowy jest polski i tylko w tym języku może odbywać się nauka w szkole.

Przy takiej postawie rządzącej elity trudno się spodziewać, że narodowe „doły” nagle zabłysną szerokością horyzontów i empatią w stosunku do swoich ukraińskich współmieszkańców. Bardzo wymowny jest w tym kontekście incydent w Przemyślu, gdzie od 1921 Ukraińcy czcili pamięć żołnierzy Ukraińskiej Armii Halickiej i Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej, którzy zmarli w tutejszych polskich obozach dla jeńców i internowanych, a pochowani zostali na terenie wsi Pikulice (obecnie jest to Ukraiński Cmentarz Wojenny przy ul. Kasztanowej w Przemyślu, od 1994 r. wpisany do rejestru zabytków). Oto opis ukraińskiego pochodu na cmentarz w czerwcu 1925

roku, opublikowany przez polskie pismo „Ziemia Przemyska” (jak widzimy jego redaktorom przez gardło nie mogły nawet przejść słowa „Ukraińcy”, „ukraiński”): *W niedzielę dnia 14 bm. przechodził ulicami miasta w godzinach popołudniowych pochód ruski z chorągwiemi cerkiewnemi i sztandarami w kierunku Pikulic, by tam na grobach poległych złożyć wieniec cierniowy, który demonstracyjnie niesiono i wygłosić przy tej sposobności – jak zresztą corocznie – podburzające polakożercze mowy.*

Gdy pochód ten o cechach wybitnie demonstracyjnych przechodził przez Plac na Bramie, dwóch sierżantów rzuciło się w tłum pochodu i wydarło niosącym wieniec cierniowy. Wmieszała się w to policja, która też przywróciła spokój, a owych wojskowych sprowadzono na główną wartę.

Nie pochwalamy uczynku samorządnych owych żołnierzy, ale musimy zauważyć, że tego rodzaju obchody demonstracyjne prowodyrów ruskich ranią bardzo nasze uczucia narodowe i dziwić się nie można, że żołnierz polski, mając w pamięci krew niewinnie przelaną przez towarzyszy broni w walce z Rusinami, samorządnie na tę prowokację zareagował.

Można powiedzieć, że zarówno sam incydent, jak i sposób jego przedstawienia, to wzorcowy przykład mentalności opisanej przez Henryka Sienkiewicza w powieści „W pustyni i puszcy”. Wprawdzie Sienkiewicz przypisał tę filozofię murzynowi Kalemu, sugerując, że przekonanie „Gdy ja zabiorę to dobrze!” właściwe jest „dzikim” plemionom w Afryce. Nie ulega jednak wątpliwości, że „jak ulał” pasuje ona także do stosunków pomiędzy wieloma europejskimi narodami, a już na pewno do, rzeczywiście nie wyrastającego ponad poziom plemienny, sposobu patrzenia na stosunki polsko-ukraińskie, zaprezentowanego przez anonimowego przemyskiego publicystę.

Oczywiście w tymże samym Przemysku byli Polacy myślący bardziej nowocześnie, o czym świadczy chociażby wypowiedź zaprezentowana trzy lata wcześniej na łamach „Nowego Głosu Przemyskiego”: *Obserwujemy w ostatnich czasach szereg potężnych manifestacji ukraińskich, na pozór i formalnie kościelnych, w gruncie rzeczy jednak prawdziwie narodowych. Dlaczego naród ukraiński ucieka się do tego rodzaju wybiegów? Zupelnie z tych samych motywów, z powodu których Polacy w byłych zaborach rosyjskim i pruskim odbywali swe manife-*

stacje kościelne, a właściwie narodowe. Ukraińcy czują, że rząd polski nie zezwoliłby im na odbywanie świeckich manifestacji narodowych i dlatego uciekają się pod płaszczyk obrzędów religijnych. (...) To jest objaw zły, zasmucający każdego nowocześnie myślącego Polaka ... patrzeć, jak do takiej hipokryzji zmusza ich nierozumna polityka rządu w stosunku do Ukraińców stosowana... (...) Dajmy im to, co im się słusznie należy, stwórzmy platformę, na której mogłoby przyjść do zgodnego współżycia tych dwóch narodów. Wszak są zdane na siebie, wszak muszą ze sobą po wsze wieki sąsiedować. Niechaj będą rządcami u siebie, niech pielęgnują swe ideały narodowe, niech im śpiewać będzie wolno i manifestować, jak im serce przepojone miłością narodu dyktuje. Nie zapominajmy o naszej przeszłości. Pamiętajmy, że znajdowaliśmy się w położeniu bardzo podobnym.

Jednak pomimo takich trzeźwych głosów myślenie i działanie szeroko pojętego obozu rządzącego, zarówno spod znaku endecji, jak i późniejszej sanacji, ewoluowało właśnie w kierunku „filozofii Kalego” i państwa nie obywatelskiego, ale plemiennego, a właściwie plemiennie-wyznaniowego państwa „Polaków-katolików”. W najostrejszej opozycji do niego stały działające w konspiracji ukraińskie organizacje niepodległościowe, zwłaszcza Ukraińska Organizacja Wojskowa (wciełona później do Organizacji Nacjonalistów Ukraińskich), która nie stroniła od tego, czym jeszcze niedawno zajmowali się pod zaborem rosyjskim Polacy, zwłaszcza kierowana przez Józefa Piłsudskiego Organizacja Bojowa PPS, a więc terrorem wobec przedstawicieli „obcoplemiennej” władzy (m.in. w 1921 r. próbowano „upolować” tegoż J. Piłsudskiego). Zresztą środki na działalność organizacyjną pozyskiwała też w identyczny sposób – poprzez rabunek ambulansów i urzędów pocztowych. Władze odpowiadały represjami, uderzającymi także w osoby czy organizacje nie mające związku z podziemiem, a nawet – złapawszy się na prowokację w postaci akcji sabotażowej polegającej na paleniu stert zboża w gospodarstwach polskich chłopów i telegraficznych – zastosowały odpowiedziałność zbiorową. Podczas nakazanej osobiście przez Piłsudskiego tzw. pacyfikacji (wrzesień-listopad 1930 roku) ekspedycje karne, składające się z dużych grup policji (do tysiąca funkcjonariuszy) lub jednostek kawalerii, objęły ukraińskie wsie w Galicji bijąc uprzednio wytypowa-

ne osoby zaangażowane w działalność społeczną, także duchownych i kobiety oraz dokonując złośliwych rewizji połączonych z niszczeniem mienia prywatnego i społecznego, zwłaszcza czyteln „Proswity” i sklepów spółdzielczych (wg oficjalnych danych takimi akcjami objęto 450 wsi, zaś źródła ukraińskie mówią o 750 wsiach, z których 250 doznało znacznych strat, stwierdzając też iż pobicia w wielu wypadkach miały skutek śmiertelny).

Twórcami zbrojnej konspiracji byli weterani ukraińskich formacji wojskowych z lat 1914-1920, ale to że UWOW a później OUN zdobywało poparcie społeczne i młodych członków było bez wątpienia w znacznej mierze zasługą polskich władz państwowych, które zlekceważyły swoje własne, złożone na forum międzynarodowym, obietnice nadania Galicji autonomii i zagwarantowania praw kulturalnych ludności ukraińskiej. Przyczyniało się do tego i samo polskie społeczeństwo na „kresach”, które z chwilą „unarodowienia się” stawała przytłaczającą większość ukraińskiej etnicznej masy znalazło się w swego rodzaju pułapce. Widząc siłę ukraińskiego nacjonalizmu, a jednocześnie nie obrażając swojej egzystencji poza granicami państwa polskiego, większość Polaków reagowała okazywaniem przekonania o swojej rzekomej wyższości i pogardą dla ukraińskich aspiracji narodowych, co zwłaszcza u młodzieży rodziło chęć odpłacenia pięknym za nadobne. Władze zaś z jednej strony starały się walczyć ze wzrostem narodowego uświadamienia mas, z drugiej zaś próbowały zmieniać na swoją korzyść stosunki narodowościowe w województwach wschodnich osadzając – na gruntach pochodzących z parcelacji majątków ziemskich lub skonfiskowanych Cerkwi prawosławnej – polskich osadników wojskowych i kolonistów, a u schyłku lat trzydziestych podjęto nawet próby zwiększania szeregów „Polaków-katolików” przy użyciu siły (wyrabiając tym samym przekonanie, że w kwestii ukraińskiej polscy „przywódcy narodowi” nie są i nie będą w stanie zrozumieć innego języka niż brutalny język siły).

Ofiarą tej polityki, określonej przez jednego ze współczesnych historyków polskich jako „nieustanne drażnienie”, stała się także prawosławna ludność ukraińska na Chełmszczyźnie – pomimo że region ten w latach 1918-1919 znalazł się poza strefą polsko-ukraińskich starć zbrojnych, zaś w okresie późniejszym nie było tu aktów terroru ze strony ukraińskich organizacji konspiracyjnych (mające miej-

Amatorski zespół artystyczny przy filii Towarzystwa „Ridna Chata” w Moniatyczach w pow. hrubieszowskim. 1928 r.

sce w latach 30. próby organizacji na tym terenie struktur OUN także nie przyniosły wymiernych sukcesów).

Chelmski przyczółek

W należącej do Austrii Galicji tarcia na tle narodowym zaczęły się od Wiosny Ludów i ich stronami byli Polacy, dzięki odziedziczonej po Rzeczypospolitej „warstwie wyższej” mający w tej prowincji uprzywilejowaną pozycję i Ukraińcy, w drugiej połowie XIX w. dopiero „dorabiający się” warstwy inteligencji i w zmaganiach pomiędzy „narodowcami” i „moskalofilami” wykuwający swoją narodową ideę. Chełmszczyzna i Południowe Podlasie, które w początkach XIX w. znalazły się w podporządkowanym Rosji, ale mającym początkowo szeroką autonomię Królestwie Polskim (Kongresowym), były odseparowane w stosunku do ośrodków ukraińskiego ruchu narodowego – zarówno w geograficznie bliskiej, ale oddzielonej austriacko-rosyjską granicą Galicji, jak i na terenach niegdysiejszego Hetmanatu i Lewobrzeża (Kijów, Czernihów, Charków).

Jednak sprzyjający dalszej polonizacji „spokój narodowy” zburzyła tu administracja rosyjska, która po stłumieniu powstania styczniowego przystąpiła do zdecydowanej walki z polskim ruchem narodowym w Królestwie, m.in. starając się osłabić polskie wpływy wśród nadal należącej do Cerkwi unickiej ukraińskiej ludności chełmsko-podlaskiego Zabuża. Mający miejsce w Galicji proces wyzwalań Ukraińców spod przemożnego wpływu polskiego w Cerkwi i życiu społecznym potwierdzał, że i tutaj podobna „depolonizacja” jest możliwa. Jednak w stosunkowo liberalnym ustroju monarchii habsburskiej odbywało się to samorzutnie, własnymi siłami elity ukraińskiej, co było niemożliwe w państwie carów, drżącym przed wszelkim przejawem niezależnej inicjatywy, a tym bardziej „ukrainofilstwa” i „mazepiństwa”. Prowadzone w takich warunkach „narodowotwórcze” działania rosyjskiej biurokracji, wśród których najbardziej spektakularnym aktem była likwidacja w 1875 r. w diecezji chełmskiej unii cerkiewnej, spowodowały wśród jednolitej dotąd społeczności rozłam na tle religijnym, albowiem znacz-

na część byłych unitów – a więc katolików obrządku wschodniego – wołała, pomimo brutalnych represji ze strony władz, zachować wierność katolicyzmowi. Skutki okazały się więc w znacznej mierze zupełnie odwrotne od zamierzeń, albowiem po ogłoszeniu w 1905 r. ukazu tolerancyjnego znaczna część formalnie prawosławnych byłych unitów przyjęła rzymski katolicyzm – ok. 20% na Chełmszczyźnie (gub. lubelska), a na Południowym Podlasiu (gub. siedlecka) nawet do 60%. Oczywiście w polskiej propagandzie patriotycznej opór chełmskich i południowo-podlaskich Rusinów wobec rosyjskich manipulacji religią i represji przedstawiane było przede wszystkim jako walka o polskość, zaś przyjęcie rzymskiego katolicyzmu traktowano jako deklarację narodowości polskiej, co zresztą ułatwiał zakorzeniony przez wieki stereotyp o „polskiej wierze”. Reakcją administracji rosyjskiej na taki rozwój wypadków było tzw. wydzielenie Chełmszczyzny, a więc utworzenie z obszarów zamieszkałych przez ludność ukraińską odrębnej guberni chełmskiej i administracyjne oddzielenie jej od polskich ziem Kongresówki (1912 r.).

Wywołana działaniami rosyjskimi sio-
ista dynamizacja sytuacji, w tym rozwój
oświaty, a także postępy ukraińskiego ru-
chu narodowego, zarówno w tzw. Wiel-
kiej Ukrainie, jak i w Galicji, sprzyjały po-
stawianiu załóżków ukraińskiej świadom-
ości narodowej wśród ludności ukraiń-
skiej także na Chełmszczyźnie, zwłaszcza
wśród tej, która pozostała wierna wschod-
niej Cerkwi. Oczywiście celem władz ro-
syjskich była jej rusyfikacja, dlatego też
wszelkie próby tworzenia tu jakichś insty-
tucjonalnych form ukraińskiego życia na-
rodowego, a więc towarzystw oświatowych
czy prasy, podejmowane (zwłaszcza w Hru-
bieszowie) w okresie pewnej liberalizacji
reżimu carskiego po rewolucji 1905 r., były
duszone w zarodku. Z tych powodów wa-
runki do szerszych działań pod narodowym
sztandarem na Chełmszczyźnie nastąpiły
dopiero w odrodzonej Polsce, której ustrój
gwarantował obywatelom stosunkowo sze-
rokie swobody społeczne, zwłaszcza w po-
równaniu z czasami carskimi.

Ogólnie więc początek lat 20. był dla
politycznego i kulturalnego życia Ukraiń-
ców Chełmszczyzny i Południowego Pod-
lasia korzystny – m.in. w 1922 r. wybrano
tu czterech ukraińskich posłów do Sejmu,
w Chełmie zaczęła wychodzić prasa ukraiń-
ska i działać organizacja społeczno-
oświatowa „Ridna Chata”, mająca liczne
filie w terenie. Nie znaczy to jednak, że w
stosunkach pomiędzy aktywnymi narodo-
wo ukraińskimi mieszkańcami Chełmsz-
czyzny a polską władzą i jej politycznym
zapleczem panowała zgoda i harmonia,
albowiem i tutaj model „współżycia”, do
którego dążyła strona polska, można ująć
słowami: „My, jako naród, mamy wszyst-
ko, a wy się z tym musicie zgadzać”. A
najlepiej po prostu porzucić „podejrzaną”
wiarę, a tym bardziej narodowość...

Chociaż bowiem Chełmszczyzna, w
1915 r. oczyszczona z prawosławnej lud-
ności ukraińskiej przez władze rosyjskie,
które przeprowadziły jej przymusową ewa-
kuację (tzw. bieżenstwo), bez walki trafiła
w końcu 1918 r. w polskie ręce, to jednak
wspomniana wyżej rosyjska polityka, a
później – chociaż w ówczesnych warun-
kach tylko formalne – włączenie jej w gra-
nice Ukraińskiej Republiki Ludowej, spo-
wodowały, że region ten stał się miejscem
bezwzględnej walki ze wszystkim, co uwa-
żano za zagrożenie jego polskości. Tak
więc już od zarania polskiej niepodległo-
ści miało tu miejsce pozbawianie prawo-
sławnej ludności ukraińskiej jej cerkwi,
określonych przez lubelskiego biskupa ka-
tolskiego Fulmana przyczółkiem mosto-

wym prawosławia wysuniętym na zachód,
które zamieniane były na kościoły, zamy-
kane, a w końcu burzone – m.in. podczas
dwóch akcji podjętych przez administra-
cję państwową w latach 1929 i 1938. Po-
dobnie jak i na innych terenach położnych
na zachód od tzw. linii Curzona, na
Chełmszczyźnie obowiązywał zakaz orga-
nizowania szkół z nauką w języku ukraiń-
skim, zaś w latach 30., już po rządami „sa-
nacji”, przyszła też kolej na likwidację
ukraińskiej prasy i organizacji społeczno-
kulturalnych (działalność towarzystwa
„Ridna Chata” została w 1930 r. zabronio-
na nakazem wojewody lubelskiego, które-
go prawomocność w 1934 r. potwierdziło
Ministerstwo Spraw Wewnętrznych).

Równocześnie w ramach starań, które
możemy z kolei określić jako przekształ-
canie ziem nadbużańskich w przyczółek do
polskiej narodowej ekspansji na wschód,
podejmowane były cały czas działania
mające zmienić strukturę narodowościową
miejscowej ludności. Jak bowiem stwier-
dza współczesny historyk polski An-
drzej L. Sowa, *burzenie cerkwi było tylko
jednym z elementów całego kompleksu
działań podjętych przez wojsko i admini-
strację, mających doprowadzić do polo-
nizacji ludności Chełmszczyzny. Oprócz
tego starano się ziemię z parcelacji nada-
wać wyłącznie Polakom – katolikom,
głównie z zachodnich części Lubelszczy-
zny, popierać emigrację ukraińską, plano-
wano także taką reorganizację gmin, by
Polacy stanowili w nich zdecydowaną
większość. I tak na terenie powiatu hru-
bieszowskiego, co najmniej od połowy lat
dwudziestych, osiedlała się na dawnych
gruntach podworskich znaczna liczba ro-
dzin polskich, pochodzących głównie z
powiatów tomaszowskiego, lubartowskie-
go i puławskiego. Miejscowa ludność na-
zywała ich „Mazurami”. Mieszkali oni w
licznych koloniach, noszących nazwy są-
siednich, z reguły uboższych wiosek ukraiń-
skich. Również służba po dworach była
wyłącznie polska. Pomijając już kwestie
narodowościowe czy religijne, samo po-
czucie krzywdy dyskryminowanych przy
parcelacji miejscowych Ukraińców, cier-
piących na głód ziemi, nie mogło ich przy-
chylnie nastawiać do kolonistów. (...) W
styczniu 1935 r., na konferencji odbytej w
Urzędzie Wojewódzkim w Lublinie przed-
stawiciele władz wojskowych wystąpili z
inicjatywą przygotowania kompleksowej
akcji mającej podprowadzić do spoloni-
zowania Chełmszczyzny, gdzie ludność
prawosławna (ukraińska) nawet według
urzędowych danych przekraczała 210 tys.*

osób. M.in. proponowano wówczas, aby
pod pozorem komasacji gruntów przeno-
sić ludność wsi prawosławnych (ukraiń-
skich) na tereny o przewadze polskiej, w
rozparcelowywanych majątkach ziemskich
osiedlać wyłącznie Polaków, usuwać
Ukraińców ze służby leśnej, personelu dro-
gowego, zwalniać deklarujących ukraiń-
skość nauczycieli, urzędników administ-
racji gminnej i samorządowej, a także kole-
jarzy. Po wsiach ukraińskich zakazano
organizowania paramilitarnego „Strzel-
ca”. (...) Na konferencji poświęconej spra-
wom narodowościowym, odbytej 23 lute-
go 1939 r. w Lublinie, przyjęto plan „po-
prawienie bezpieczeństwa” terenów nad-
bużańskich i Centralnego Okręgu Przemys-
łowego, a to poprzez tworzenie „bastio-
nów polskości”, które otaczałyby osiedla
ukraińskie. Przyjęto także założenie, iż do
końca 1941 r. wszyscy Ukraińcy – w licz-
bie 557 osób – zostaną usunięci ze służb
publicznych. Lista ta obejmowała nawet
osoby zatrudnione w Ubezpieczalni Spo-
łecznej oraz w szpitalu psychiatrycznym
w Chełmie.

W powstałych w tym czasie kolejnych
wytycznych do „akcji rewindykacyjno-po-
lonizacyjnej” na Chełmszczyźnie (styczeń
1939 r.) nakazywano: *Stać twardo na sta-
nowisku, że w Polsce tylko Polacy są go-
spodarzami, pełnoprawnymi obywatelami
i tylko oni mają coś w Polsce do powie-
dzenia. Wszyscy inni są tylko tolerowani.
Wytworzyć wśród mas polskich kompleks
wyższości w stosunku do ludności niepo-
lskiej. (...) Organizować akcję oświatowo-
propagandową o wielkości i potęgę Pol-
ski i doprowadzić do tego, aby u ludności
niepolskiej wzbudzić chęć zostania Pola-
kiem i katolikiem.*

Pomysły inicjatorów i wykonawców
„akcji rewindykacyjno-polonizacyjnej”,
mające wg nich służyć konsolidacji spo-
łeczności wobec narastającego zagrożenia
wojennego, już na etapie planów tchną
grozą, zaś w trakcie realizacji nabierały
charakteru zwyczajnego barbarzyństwa.
Żyliśmy w czasach cywilizacji XX wieku,
jednak działania polskich władz tego nie
potwierdzały – pisał w swoich wspomnie-
niach jeden ze świadków tych dni Hryho-
rij Steciuk, mieszkaniec położonej na
wschód od Bugu wsi Drohincze koło
Włodzimierza Wołyńskiego. – *Do Kosmo-
wa przyjechali „Strzelcy” i razem z poli-
cją chcieli zniszczyć cerkiew, lecz ludność
sprzeciwiła się i tym razem nie zburzyli,
tylko pozrywali wszystkie ikony i wrzucili
do Bugu. Kiedy przyjechali po raz drugi,
obrócili w ruinę całą wieś. Powybijali*

okna w chatach, pocięli poduszki i powyrzucali na dwór. Wiatr rozwał pierze niczym śnieg i z lata zrobiła się prawie zima. Tłukli szklane naczynia, szkło wrzucali do mąki, a kto miał naftę do lampy – polewali nią żywność. Byłem latem 1938 i 1939 roku na Chełmszczyźnie i dużo takich obrazów widziałem. Tak zrujnowanych wsi było wiele. Po takim pogromie Telatyn został bez chleba, bez jedzenia, a w domach nie było ani drzwi, ani okien. Dwa tygodnie później przyjechał polski ksiądz, zebrał ludzi obok krzyża na środku wsi i powiedział, że od tej chwili wszyscy będą katolikami.

Można by powiedzieć, że świadectwo prawosławnego Ukraińca H. Steciuka jest tendencyjne, znajduje jednak potwierdzenie w źródłach polskich. Wspominany już A. L. Sowa cytuje m.in. relację polskiego (a w każdym razie katolickiego) chłopca z podhrubieszowskiej wsi Nowosiółki, że: *Oficerowie zaczęli jeździć po wioskach i apostołować, a kto nie chce być Polakiem, tego palami będziemy gnać do kościoła – tak mniej więcej mówili na zebraniach wioskowych. ...i kto nie chciał iść, to mu na sam ruski Wielkanoc powybijali wszystkie drzwi i okna, przeto zaogniła się nienawiść do wszystkiego co było polskie. Dalej historyk konstatuje: Wręcz przeraża brak wyobraźni, jaki objawiły czynniki wojskowe i administracyjne, podejmując akcję zmuszania ludności prawosławnej do przechodzenia na katolicyzm.*

Swego rodzaju wojnę wypowiedzianą przez władze państwowe i związane z nią kręgi społeczne obywatelom „niewłaściwej” i „podejrzananej” narodowości, którą H. Steciuk określił jako huragan, który łamał, palił i niszczył nasze historyczne budowle, naszą dumę i naszą tożsamość, przewracała klęską wrześniową. Oczywiście OUN też próbowała się do niej przyczynić, podejmując kroki mające wspomóc „wroga naszego wroga”, a więc domniemanego sojusznika, jednak możliwości tej niezbyt przecież licznej organizacji nie były zbyt wielkie (a na Chełmszczyźnie żadne). Tak więc po ogłoszeniu w sierpniu 1939 roku mobilizacji do Wojska Polskiego poborowi narodowości ukraińskiej (A.L. Sowa podkreśla: *jak z pewnym zaskoczeniem konstatowały władze polskie*) prawie w 100% zgłaszali się do jednostek wojskowych i walczyli ramię w ramię ze swoimi polskimi towarzyszami broni. Nie wyróżniali się też w procesie dezercji, który zaczął się z chwilą, gdy klęska stała się oczywista (A.L. Sowa: *W literaturze przedmiotu istnieje tendencja, aby zjawi-*

sko dezercji wiązać z żołnierzami nie-Polakami – Ukraińcami czy Niemcami. Jak dotąd nikt nie udowodnił prawdziwości tej tezy.).

Oczywiście załamanie się struktur państwowych otworzyło niejako pole do odwetu za niedawne krzywdy, jaki prorokował jeden z realnie myślących polskich inteligentów, który na wieść o masowym niszczeniu cerkwi na chełmsko-podlaskim Zabuzu krzyczał na rząd, na Sławoja i na Mościckiego i nawet na Rydza (...) *przepowiadał, że nas kiedyś Rusini wyrzną, bez cienia litości, że nam tego nigdy nie wybaczą.* Jednak uczestnicy antypolskich wystąpień, niezbyt zresztą licznych, do których rzeczywiście doszło na Chełmszczyźnie, byli nie typowymi „ukraińskimi nacjonalistami” (członkami OUN), lecz głównie sympatykami ZSRR, którzy uaktywnili się po 17 września. Myślę zresztą, że także w przypadkach, gdy powyższa przepowiednia w jakiejś mierze rzeczywiście się sprawdziła, ale ponownie głównie poza Chełmszczyzną, nie było to skutkiem chęci wymierzenia kary za polskie represje okresu międzywojennego (przyćmione zresztą prawie dwuletnimi rządami sowieckimi na Wołyniu i w Galicji). Tym negatywnym czynnikiem wygenerowanym w czasach Drugiej Rzeczypospolitej, który – w połączeniu z wieloma innymi – przesądził o tragicznym losie dziesiątek tysięcy polskich chłopów na Wołyniu i w Galicji była raczej nie chęć zemsty na „Lachach” za to co było, a lęk przed tym co może być – powtórzeniem się poznanego wówczas modelu „polskiej wolności” dla miejscowych „Rusinów”, traktowanych jako swego rodzaju „dzikie plemię”, które w ramach „misji na kresach” trzeba „ucywilizować”, m.in. poprzez uczynienie z nich „Polaków-katolików” (zresztą przy pomocy metod licujących nie politykom występującym w imieniu europejskiego państwa i chrześcijańskiego narodu, a chuligańskiej bandzie). Jak się zresztą okazało, był to lęk bezpodstawny, albowiem dalszy rozwój wypadków pokazał, że szczęśliwy dla polskich „terytorialnych ekstremistów” zbieg okoliczności, który w latach 1919-1920 umożliwił im znaczne sukcesy na wschodzie, już się nie powtórzył.

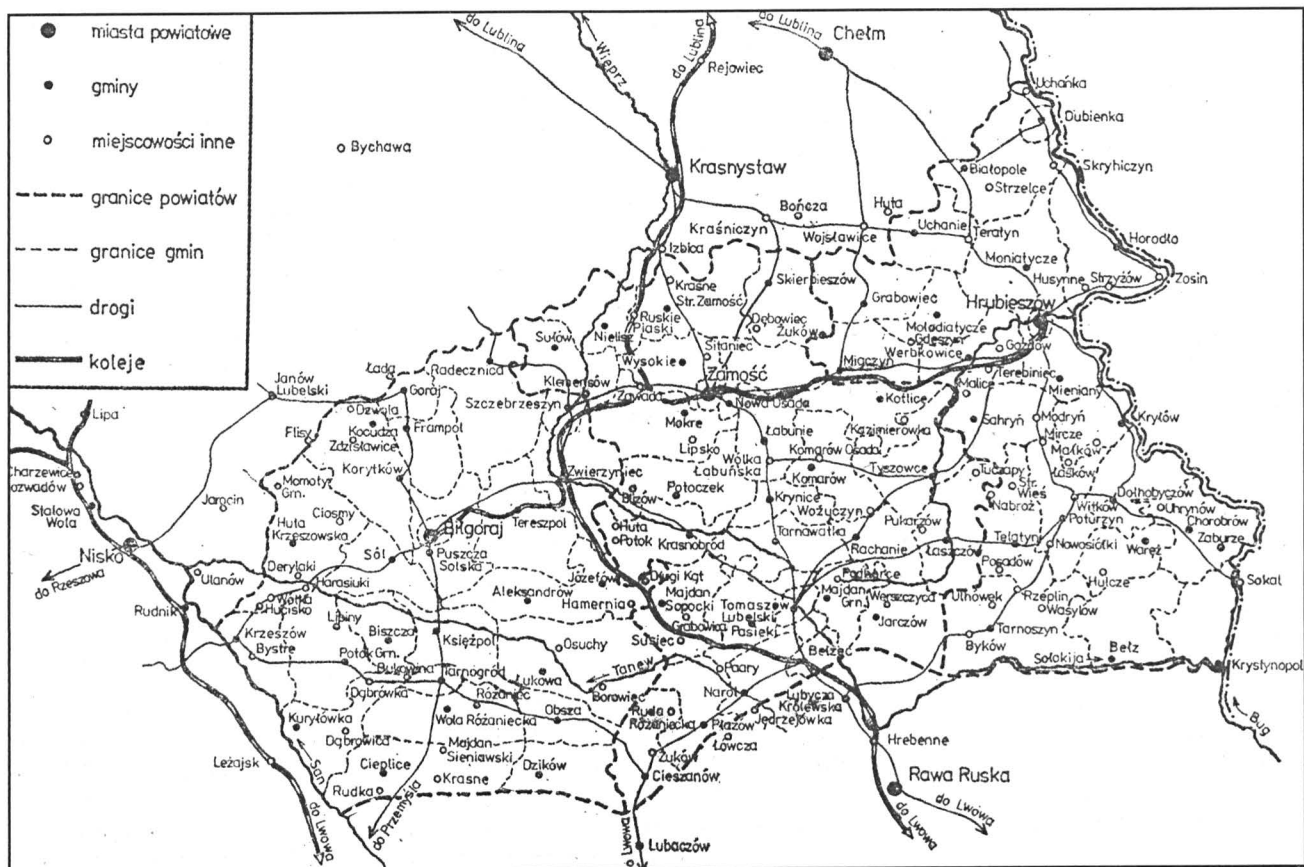
W reżimie „niemieckiego dzieła odbudowy”

W ostatniej dekadzie połowie września 1939 r. na Chełmszczyźnie, która zgodnie z paktem Ribbentrop-Mołotow miała przapaść ZSRR, pojawiły się oddziały

Armii Czerwonej, a w ślad za tym zaczątki „władzy radzieckiej” – i jej represji. Jednak wskutek korekty paktu, dokonanej już w trakcie działań wojennych, granicą strefy niemieckiej i sowieckiej stał się tu Bug, a zatem Chełmszczyzna wraz z Południowym Podlasiem weszły w skład tzw. Generalnego Gubernatorstwa (Generalnej Guberni), utworzonego w październiku 1939 roku. Zgodnie z wprowadzonym wówczas podziałem administracyjnym obszary zamieszkane przez Ukraińców znalazły w granicach dwóch dystryktów – lubelskiego (290 tys.) i krakowskiego (250 tys.), będących odpowiednikami województw. Pod względem liczby ludności ukraińskiej najbardziej prężną częścią Chełmszczyzny był okręg hrubieszowski, on też stał się głównym terenem dramatycznych wydarzeń w latach 1942-1944.

W niczym nie umniejszając, podkreślanych przez wielu historyków polskich, „zasług” niemieckich władz okupacyjnych GG w przeciwstawianiu sobie Ukraińców i Polaków, trzeba stwierdzić, że fundament sukcesu owej „teutońskiej perfidii” był już wcześniej nagromadzony potencjał wzajemnego antagonizmu, który doprowadził do tego, że: *Niemala część ludności ukraińskiej, zwłaszcza w Galicji, witała wojska niemieckie jako wyzwolicieli spod jarzma polskiego.* Dla nas, znających *post factum* skutki owego „wyzwolenia”, wydaje się to szokujące, lecz jak wyjaśnia autor powyższych słów, Wołodymyr Kubijowycz: *Było tak dlatego, że w ostatnich miesiącach przed wojną polska presja na wszystkie dziedziny życia ukraińskiego osiągnęła niebywale rozmiary, a wraz z wybuchem wojny zaczęły się masowe areszty Ukraińców, przede wszystkim inteligencji, i zsyłki do obozu koncentracyjnego w Berezie Kartuskiej, a życie ukraińskie musiało zejść do podziemia.* (Podobne zresztą odczucia w stosunku do Niemców mieli także ci Polacy, którzy w drugiej połowie września 1939 r. odczuli na swojej skórze „rewolucyjne porządki” wprowadzane przez „Sowietów” zanim ci wycofali się ostatecznie za Bug.)

W tej sytuacji naturalnym odruchem środowisk ukraińskich na terenach włączonych do GG, wzmocnionych uciekinierami z ziem zajętych przez ZSRR, było szukanie możliwości ułożenia stosunków z nową władzą niezależnie od Polaków. Z jednej strony chodziło o to, aby łagodzić uciążliwości i zagrożenia, wynikające z warunków wojny i reżimu okupacyjnego, nabierającego coraz bardziej bru-

Poludniowa część Chełmszczyzny – okręgi powiatowe Bilgoraj, Zamość, Hrubieszów – pod okupacją niemiecką

talnych i krwawych form, aż do oficjalnego wprowadzenia w 1943 r. odpowiedzialności zbiorowej za wszelki sprzeciw tzw. niemieckiemu dziełu odbudowy (tak pompacyjnie określano bezwzględną eksploatację ludzkich i gospodarczych zasobów), z drugiej zaś o wykorzystanie nowej sytuacji do budowy instytucji ukraińskiego życia narodowego. Początkowo Niemcy odnosili się do tych aspiracji nieprzychylnie, chociaż tolerowali istnienie powstających od jesieni 1939 r. ukraińskich komitetów i organizacji kulturalno-oświatowych, a także ich centrali, zorganizowanej w Krakowie, który był siedzibą władz centralnych GG. Wg W. Kubiłowicza ukraińska aktywność była Niemcom nie na rękę, mogła bowiem komplikować stosunki zarówno z sowieckim sojusznikiem, jak i z Polakami, albowiem hitlerowcy planowali początkowo przekształcenie GG w polskie „państwo szcątkowe” zależne od Rzeszy. Plany te nie zostały jednak zrealizowane, a politykę wobec ludności ukraińskiej – zawierającą już pewne gesty służące jej pozyskaniu – generalny gubernator Hans Frank skonkretyzował w połowie maja 1940 r. w następujący sposób: *Oczywiście nie należy dopuścić do organizacji narodowej wspólnoty Ukraińców, można jednak*

zezwoić na utworzenie pewnego rodzaju organizacji pomocowej. W ten sposób stworzy się możliwość pewnego współzycia z Ukraińcami w formie, która nie będzie dla nas zobowiązująca. W ogóle w GG należy trzymać się zasady „divide et impera”.

W myśl tych wytycznych jedyną legalną organizacją obejmującą swoim zasięgiem ogół ludności ukraińskiej w GG stał się w czerwcu 1940 r. Ukraiński Komitet Centralny (UCK – *Ukrajinskyj Centralnyj Komitet*) z siedzibą w Krakowie, którego przewodniczącym został właśnie W. Kubiłowycz, w okresie przedwojennym docent Uniwersytetu Jagiellońskiego (zresztą tuż przed wojną pozbawiony stanowiska z powodu prac pokazujących realny stan stosunków etnicznych na terenie tzw. Małopolski Wschodniej). UCK miał charakter instytucji charytatywnej (równolegle powstały też polska Rada Główna Opiekuńcza i Żydowska Samopomoc Społeczna), a funkcję jego komórek terenowymi pełniły Ukraińskie Komitety Pomocy (UDK – *Ukrajinskyj Dopolmohowyj Komitet*), działające w miastach powiatowych. Jak stwierdzał W. Kubiłowycz, *władze okupacyjne nie zgodziły się na tworzenie innych organizacji ukraińskich, oprócz pewnych instytucji czysto*

gospodarczych. Jednak i te mogły powstawać wyłącznie za zgodą UCK i miały z nim ściśle współpracować, albowiem zamiarem władz okupacyjnych było skoncentrować całe życie ukraińskie, żeby lepiej je kontrolować i złożyć odpowiedzialność za zorganizowaną działalność na konkretnie wyznaczone osoby. Dlatego też całe zorganizowane życie ukraińskie, zarówno legalne, jak i półlegalne, rzeczywiście skoncentrowało się w UCK.

Tak więc mimo wszystkich ograniczeń i uciążliwości wynikających z warunków okupacji na Chełmszczyźnie, nowa sytuacja sprzyjała pewnemu „umocnieniu ukraińkości”, umożliwiając tu m.in. pojawienie się instytucji zakazanych zarówno przez carską Rosję, jak i odrodzoną Polskę – szkół z ukraińskim językiem nauczania, zarówno ludowych (poziom podstawowy), które zaczęły działać w większości wsi, jak i średnich o różnych profilach zawodowych – w Chełmie i Hrubieszowie. Postępowała też odbudowa życia religijnego, czemu sprzyjała restytucja w 1940 roku prawosławnej katedry w Chełmie, którą objął biskup Ilarion – prof. Iwan Ohienko, uczestnik zmagania wyzwoleniczych w latach 1917-1921 (m.in. minister oświaty i wyznań Ukraińskiej Republiki Ludowej). W niektórych

miejsowościach gminnych Niemcy utworzyli też posterunki sformowanej wyłączenie z Ukraińców policji pomocniczej (analogicznej do polskiej „policji granatowej” – obie formacje podlegały oczywiście dowództwu szeroko rozbudowanych niemieckich sił policyjnych), która w połowie 1940 r. liczyła 245 funkcjonariuszy. Zaczęto też mianować Ukraińców na funkcje wójtów i burmistrzów, wcześniej zajmowane wyłącznie przez Polaków (stanowiska na tym szczeblu zajmowali na ogół nie Niemcy, lecz przedstawiciele „autochtonów”).

Można więc powiedzieć, że w ten paradoksalny – i nad wyraz kontrowersyjny – sposób dokonano się pewne równouprawnienie Ukraińców Chełmszczyzny, jawnie i z premedytacją dyskryminowanych w okresie przedwojennym. Było to oczywiście równouprawnienie pozorne, bo wyżej wymienione „zdobycze” stanowiły jedynie osłode w sytuacji, którą można określić powiedzeniem o wpadnięciu z deszczu pod rynnę. Zresztą to, że trzeba było upadku Najjaśniejszej Rzeczypospolitej, aby ukraiński chłop spod Hrubieszowa czy Chełma mógł bez przeszkód chodzić do cerkwi czy posłać dzieci do szkoły z ojczystym językiem nauczania powinien być, cytując jeszcze raz słowa przemyskiego publicysty, zasmucający każdego nowocześnie myślącego Polaka. I dla wielu, myślących chłodno i realnie, pewnie było. Jednak większość na te zmiany, niweczące skutki niedawnych wysiłków polskich nacjonalistów, zarówno „endeków” jak i „piłsudczyków”, usiłujących doprowadzić do całkowitej likwidacji narodowej odrębności ludności ukraińskiej Chełmszczyzny, reagowała nie głęboką refleksją w duchu chrześcijańskiej miłości bliźniego, a emocjonalnie, by nie powiedzieć, że zgodnie z plemienną „filozofią Kalego”. Zresztą takiemu podejściu przez stronę polską do nowej sytuacji sprzyjała też retoryka Ukraińskiego Komitetu Centralnego, który chcąc wytargować od władz niemieckich jak najwięcej dla „swoich”, stale zapewniał je o powszechnej i bezwzględnej lojalności ukraińskiego ogółu, gnębionego dotychczas przez polskie rządy – nie tylko zresztą w niejawnych dokumentach kierowanych do władz GG, ale i w wydawnictwach prasowych i broszurach. W tej sytuacji trudno się więc dziwić, że jak stwierdza polski historyk Grzegorz Motyka: *W polskich oczach Ukraińcy z dnia na dzień stali się sojusznikami Niemiec, kolaborantami, zdrajcami, niewdzięcznymi*

mi ludźmi opluwającymi państwo, które – według Polaków – postępowało z nimi tak wspianiałomyślnie.

Rzeczywistym źródłem animozji, które pojawiały się Niemców w roli „po prostu wroga” lub „wroga naszego wroga” (a więc w domyśle – „naszego sojusznika”) jedynie zaogniało, było nie to kogo lepiej traktowała władza okupacyjna, czy kogo w 1930 lub 1938-1939 biła polska policja i wspierające ją bojówki zwane przez Ukraińców „krakusami”, a nierozwiązywalna bez ponownego starcia kwestia terytorialna. Podstawowym motywem pracy ukraińskiego aktywu, wśród którego niemało było członków lub sympatyków OUN (zwłaszcza w przypadku haliżan – uchodźców z terenów włączonych do ZSRR), prowadzonej zarówno jawnie, jak i w konspiracji na Chełmszczyźnie, Łemkowszczyźnie czy Nadsaniu była nadzieja na włączenie tych obszarów do państwa ukraińskiego (był to więc dla nich jednocześnie obszar werbunku, zwłaszcza wśród młodzieży, bojowników do walki o urzeczywistnienie idei ukraińskiej niepodległości). Z drugiej strony Polacy byli przekonani, że ziemie te pozostaną w granicach państwa polskiego – razem z Polesiem, Galicją i Wołyniem. W tak stworzonym polu siłowym konfliktu o narodowe terytorium, wzmocnionym czynnikiem okupacji, źródłem zadrażnień stawała się każda sytuacja, także bytowa, której uczestników dzieliła nie tylko przeciwstawność interesów, ale też przynależność narodowa czy religijna (np. w przypadku stosunkowo mało „unarodowionych” prawosławnych mieszkańców Chełmszczyzny). Szczególnym ryzykiem była obciążona zwłaszcza działalność policji, a więc „instytucji siłowej”, gdyż w tych warunkach nawet aresztowanie zwykłych bandytów (a tych w latach wojny nie brakowało), czy też zabicie przez nich policjanta, mogło urosnąć do rangi wydarzenia narodowo-politycznego.

Z lektury ukraińskich i polskich relacji z lat okupacji widzimy, że polem do największych nadużyć motywowanych prymitywnym rozumieniem narodowego patriotyzmu – o które oskarżały się obie strony – było rozdzielanie i egzekwowanie powinności nakładanych przez władze okupacyjne (kontyngenty, szarwarki, wyznaczanie osób na pracę w Niemczech), co należało do obowiązków burmistrzów, wójtów i sołtysów, a więc urzędników wyznaczanych spośród miejscowej ludności, a także „narodowych” policji pomocniczych. Do tego dochodzą

wzajemne oskarżenia o donosy mogące być przyczyną niemieckich represji, włącznie z egzekucjami podejrzanych, do czego nazisci zresztą wykorzystywali obie formacje policyjne.

Zestawienie relacji ukraińskich i polskich pokazuje, że są one często sprzeczne (pisane wg zasady, że wszystko co tylko można interpretuje się na niekorzyść „wroga”), ale też w jakiejś mierze wzajemnie się uzupełniają, pokazując że po obu stronach nie brakowało jednostek czy grup, które wykorzystywały każdą sprzyjającą sytuację, żeby zaszkodzić swoim przeciwnikom. Dzisiaj jest już jednak pora, aby wyjść z okopów wojny, która zakończyła się przed ponad półwieczem i na chłodno, bez używania języka konfrontacji i propagandy, przeanalizować dostępne nam źródła, często bardzo tendencyjne i wyrwykowe, aby w miarę możliwości spróbować rzetelnie ocenić „twórczy wkład” wszystkich stron w to wszystko, co w warunkach okupacji hitlerowskiej rozgrywało się na Chełmszczyźnie. Oczywiście kwestią najbardziej drażliwą będą te wydarzenia, które pociągnęły za sobą śmiertelne ofiary.

Gdzie dwóch się bije tam trzeci... obrywa

Wspomniany już G. Motyka analizując wydarzenia w latach 40. stwierdza, że *na ziemiach dzisiejszej Polski w konflikcie polsko-ukraińskim pierwsi uderzyli Polacy, którzy zaczęli likwidować co ważniejszych przedstawicieli ukraińskiej społeczności pod prawdziwym lub wymagowanym zarzutem współpracy z Niemcami*. Jak słusznie podkreśla polski historyk działania te na szerszą skalę zaczęły się na początku 1943 r. i ich katalizatorem były niemieckie akcje przesiedleńcze w okręgu zamojskim, które doprowadziły do wybuchu na tym terenie wojny partyzanckiej.

Nie znaczy to jednak, że teren Chełmszczyzny był w poprzednich latach oazą kompletnego spokoju, nie obywało się bowiem bez krwawych incydentów (niestety wiedza o nich oparta jest głównie na wspomnieniach, pisanych często po wielu latach, co sprzyjało pomyłkom w chronologii). Tak więc już wiosną 1940 roku w okolicach Tomaszowa Lubelskiego miał mieć miejsce napad pracowników ukraińskiego Powiatowego Związku Spółdzielni, a także porwanie i zabójstwo nauczyciela Iwana Czubatego. Jesienią 1940 roku w przysiółku Wola Obszańska

Pogrzeb ukraińskiego nauczyciela Mychajła Ostapiaka. 25 lutego 1941 roku

w okręgu biłgorajskim zabity został policjant-Ukraińiec (najprawdopodobniej jednocześnie członek OUN), co automatycznie skierowało podejrzenie na miejscowych Polaków i doprowadziło do pogromu. Wg relacji innego policjanta, Iwana Krawsa-Kornija, dokonała go młodzież z okolicznych wsi, która na wezwanie działacza OUN Omelana Hrabcia zjechała się „pomóc szukać” winowajcy. *Nasi chłopcy przeszli po wszystkich polskich chatach i po folwarku. W każdej polskiej chacie mogli być współnicy morderców ukraińskiego policjanta. Dlatego w każdej chacie karano chłopów polskich mieszkańców. Po pogrzebie miała jeszcze miejsce „dogrywka”: Rozjuszeni „chełmszczacy” bili wszystkich do krwi, a rzeczy i budynki demolowali. Wśród Polaków były ofiary śmiertelne od pobicia.* Autor relacji cytuje też zalecenie swego dowódcy: *Bij Polaka wszędzie, gdzie tylko się da.* Tak więc pomysłodawcy oraz wykonawcy galicyjskiej „pacyfikacji” z 1930 roku, czy późniejszego „nawracania na polskość” prawosławnych Ukraińców Chełmszczyzny i Wołynia znaleźli następców – tylko, że tym razem trzeszczały polskie plecy.

W dostępnych mi w tej chwili źródłach nie ma wyjaśnienia, kto rzeczywiście był sprawcą śmierci wymienionego wyżej policjanta, ale nie ulega wątpliwości, że

także na Chełmszczyźnie oba nacjonalizmy wkraczały na ścieżkę wojenną, chociaż były to nadal działania mało intensywne. W pierwszej połowie 1941 roku ich ukraińskimi ofiarami byli nauczyciel ukraińskiej szkoły we wsi Wereszczyn koło Chełma Mychajło Ostapiak (zginął 21 lutego 1941 roku, prawdopodobnie z ręki członków organizacji „Miecz i Pług”) i proboszcz cerkwi w Perespie o. Aleksander Bober, zaatakowany 20 czerwca 1941 roku przez bojówkę Batalionów Chłopskich (został wówczas tylko ranny, zginął 26 maja 1944 roku).

Nie znaczy to jednak, że wojenny zapal był już wszechogarniający, albowiem właśnie wśród Ukraińców w okręgu hrubieszowskim postawa w stosunku do Polaków wcale nie była wroga, o czym pisze m.in. A.L. Sowa: *Jak to podkreślają polskie relacje i opracowania, mimo wszystko znaczna część ludności ukraińskiej, a więc, jak to określano na miejscu, „prawosławnej” czy „ruskiej”, odnosiła się jeżeli nie przyjaźnie, to przynajmniej nie wrogo do sąsiadów Polaków – katolików. Wójtowie ukraińscy w Sahryniu i Moniatyczach uprzedzali Polaków o grożących im akcjach. Pozytywny stosunek do Polaków wykazywała znaczna część ludności ukraińskiej mieszkającej w tych gminach. Na początku okupacji nadal zdarzały się śluby mię-*

dzy przedstawicielami obu tych narodowości. W początkowym okresie okupacji (1940-1941) Stronnictwo Ludowe działające na Hrubieszowszczyźnie próbowało, choć ostatecznie akcja ta nie przyniosła trwałych rezultatów, wciągnąć ludność ukraińską do wspólnych działań, takich jak nocne warty czy opieka nad potrzebującymi. Jednak nawet w oddziale partyzanckim BCH „Rysia” (Stanisława Basaja) byli ludzie z ukraińskimi kenkartami.

Jakkolwiek by na to nie patrzeć krwawe epizody we wzajemnych stosunkach były sporadyczne i ograniczone raczej do „aktywistów” obu stron, nie dotycząc szerszego ogółu, jak polskiego tak i ukraińskiego. Dramatyczną zmianę sytuacji przyniósł wybuch wojny niemiecko-sowieckiej, wskutek czego odległa dotąd od obszaru działań wojennych Chełmszczyzna stała się zapleczem frontu. Chcąc to zaplecze zdeorganizować, dowództwo sowieckie zaczęło w końcu 1941 roku zrzucać spadochroniarzy, którzy stali się organizatorami grup dywersyjnych, składających się głównie z czerwonoarmistów zbiegłych z niemieckich obozów jenieckich w Chełmie i Białej Podlaskiej oraz miejscowych sympatyków komunizmu (w dokumentach niemieckich określano je jako rosyjskie, bolszewickie lub polskorosyjskie). Działalność tych formacji pod-

ziemnych, wymierzona w obiekty gospodarcze i linie komunikacyjne, pośrednio uderzyła także w miejscową ludność, która padała ofiarą akcji przeciwpartyzanckich prowadzonych przez niemieckie siły bezpieczeństwa, stosujące terror indywidualny i zbiorowy wobec osób i wsi podejrzanych o sprzyjanie „bandom”.

Anonimowy autor meldunku przysłałego najprawdopodobniej z Hrubieszowa, a opublikowanego w wydawanym we Lwowie biuletynie Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (czerwiec-lipiec 1942 roku), koncentrował się oczywiście na ukraińskich stratach, pisząc że hitlerowcy w połowie kwietnia 1942 roku zaczęli *aresztowania w niektórych wsiach ludzi, którzy w czasie obecności bolszewików na tych terenach jesienią 1939 r. nosili czerwone opaski lub byli członkami rad wiejskich. Niektórych aresztowanych odwożono do Lublina, innych rozstrzeliwano na miejscu, np. we wsiach Jarosławiec, Uchanie i Matcze powiatu hrubieszowskiego (7 chłopów oraz ukraińskiego nauczyciela Romaniuka). Takie same wypadki miały też miejsce w powiecie Biała Podlaska.*

W połowie maja Niemcy razem z polską policją zaczęli urządzać oblawy na te bandy, szczególnie w powiatach hrubieszowskim i chełmskim. Oblawa, która rozpoczęła się 25 V, objęła północno-zachodnią część powiatu hrubieszowskiego oraz powiaty chełmski, krasnostawski, zamojski i tomaszowski. 27 maja rozpoczęło się masowe palenie wsi i rozstrzelanie ludzi na podstawie donosów polskiej policji. m.in. zostały spalone następujące wsie: Gdeszyn – 17 gospodarstw, Mołodiatycze – 17 gospodarstw, Honiatyczki – połowa wsi, Kopyłów – czwarta część wsi, Stepankowice – kilka gospodarstw, Kułakowice – czwarta część wsi, Kobło – kilka gospodarstw, Teratyn – kilka gospodarstw, Buśno – kilka gospodarstw, Strzelce – czwarta część wsi, Miętokie – 3 gospodarstwa (rodziny rozstrzelano), Posadów – kilka gospodarstw, Horyszów, Sitno, Sitaniec oraz Bończa. W Mołodiatyczkach zastrzelono 2 chłopów, w Gdeszynie miał być rozstrzelany Łopuszański Mychajło, lecz po jego ucieczce rozstrzelano żonę i brata. Ponadto zastrzelono wielu Ukraińców, których nazwisk w tej chwili nie znam. To wszystko działo się na terenach, gdzie istniała polska policja, która donosiła komendantom oddziałów pacyfikacyjnych. Zawsze wskazywała na najbardziej świadomych obywateli ukraińskich, zaj-

mujących kierownicze stanowiska w spółdzielniach lub w ukraińskich towarzystwach oświatowych – jako na kryptokomunistów.

Oskarżenia o wykorzystanie sytuacji do próby rozprawienia się niemieckimi rękami z ukraińskim aktywem widzimy też w innych źródłach ukraińskich, m.in. w napisanym wkrótce po wojnie artykule współtwórcy hrubieszowskiej Samoobrony Ukraińskiej Jurija Łukaszcuka: *Po 22 czerwca 1941 r., gdy Niemcy znalazły się w stanie wojny z ZSRR, polska administracja w porozumieniu z policją zaczęła fabrykować listy Ukraińców, podejrzewanych o sympatie do komunizmu. Na listach Polacy stawiali stare daty sprzed 1939 r. i obejmowali nimi najlepszy element ukraiński. Przygotowywali też spisy Ukraińców, którzy przechowywali jeńców sowieckich, którym udało się uciec z obozów. Informacja o tym miała dotrzeć do sztabu Samoobrony z dowództwa hitlerowskich sił bezpieczeństwa w Lublinie, co z kolei rodzi podejrzenie, iż mogła to być dezinformacja mająca skłonić Ukraińców do antypolskich działań szpiegowskich na rzecz Gestapo. Zresztą, niezależnie od okoliczności i czasu ich ułożenia, listy prawdziwych i domniemyanych komunistów, którymi posługiwali się Niemcy, nie mogły powstać bez współudziału znających teren i ludzi „tubylców”, a więc miejscowej policji i jej konfidentów.*

Jak pisze dalej Łukaszcuk, *Niemcy chodzili po wsiach i wystrzeliwali wszystkich, kto był na tych listach. Setki trupów poniewierały się na podwórzach i drogach. Ludność ratując życie uciekała i chowała się po lasach i jarach. Kogo nie rozstrzelano na miejscu, tego wywożono do obozu koncentracyjnego. Wśród aresztowanych był prawosławny duchowny o. M. Trochymowycz, który częściowo przyczynił się do rewindykacji cerkwi w Buśnie. Aresztowanych przetrzymywano w majątku Ratyborowicze. Nocą 23 maja 1942 r., wykorzystując nieobecność Niemców, Polacy [niewątpliwie chodzi o „granatową” policję – JH] wyprowadzili duchownego do sadu i zastrzelili pod pretekstem ucieczki. Na drugi dzień bez sądu zastrzelono diaka wspomnianej cerkwi i wielu innych świadomych Ukraińców, którzy po upadku Polski przystąpili do odnowienia ukraińskiego życia społecznego.*

Karne ekspedycje w całej Chełmszczyźnie dzień i noc dokonywały aktów terroru...

Oczywiście okoliczności towarzyszące hitlerowskim represjom wobec mieszkańców Chełmszczyzny i Południowego Podlasia wymagają dokładnego wyjaśnienia, zwłaszcza ustalenia nazwisk osób zaangażowanych w ukraińską działalność społeczną, które rzeczywiście padły ich ofiarą. Jest to o tyle ważnie, że prawdopodobnie właśnie te wydarzenia stały się jednym ze źródeł pojawiającego się w niektórych publikacjach przekonania o wybuchu już w 1942 roku masowego terroru polskiego na Chełmszczyźnie wymierzonego w Ukraińców. Krokiem w stronę takiej interpretacji był bez wątpienia komentarz *Z przywodu chołmskich podij* we wspomnianym biuletynie OUN. Jego autorzy na wstępie piszą: *Na terenach Chełmszczyzny i Podlasia mamy od kilku miesięcy polsko-bolszewicką partyzantkę i niemiecką akcję pacyfikacyjną z ostrzem wymierzonym w ludność ukraińską. Na pierwszy rzut oka wydaje się to zadziwiające, jednak taka jest rzeczywistość. Dalej mamy wniosek, że dla nazistów, którzy już od września 1941 roku prowadzili szeroko zakrojoną walkę z podziemiem ukraińskim, aresztując i rozstrzelując jego aktywistów na terenach okupowanych, był to tylko pretekst do kolejnych represji: *Partyzantkę polsko-bolszewicką wykorzystano do nowej ofensywy przeciwko fizycznej substancji narodu ukraińskiego. Cios wymierzony jest w tę świadomą część Ukraińców, która umocniła się na Chełmszczyźnie w ciągu ostatnich lat. Dlatego ofiarą padają duchowni, nauczyciele, uświadomieni chłopci. Likwiduje się fizycznie żywy element na jednym terenie, żeby terrorizować go na innych, jakby mówić: „Nie zechcecie nam służyć to zrobimy z wami to, co zrobiliśmy na Chełmszczyźnie”.* Wymyślona z zimną krwią i z zimną krwią realizowana fizyczna likwidacja i próba sterroryzowania całej społeczności ukraińskiej na wszystkich ziemiach – oto prawdziwy cel tych okrucieństw, które mają miejsce na Chełmszczyźnie. Kończy te, skądinąd słuszne wywody, wniosek nieco zaskakujący, chociaż w ówczesnej sytuacji, gdy wszystkie wymienione w nim podmioty aspirowały do władania ziemią zamieszkanymi przez Ukraińców (lub chociaż ich częścią), zdawała się w nim być pewna logika: *To, co się obecnie dzieje, ujawnia jakiś niesamowity obraz polsko-bolszewicko-niemieckiego spisku mającego na celu likwidację Ukrainy.* Jak już wspominałem, w sytuacji walki wszystko co tylko można interpretuje się na nie-*

korzystać przeciwników, więc w piśmie OUN „Wisti” (nr 1/1944) mamy stwierdzenia drastycznie jednoznaczne: *Polacy stali się świadomym narzędziem w rękach niemieckiego i bolszewickiego imperializmu i pomagali w wyniszczaniu narodu ukraińskiego. (...) ...tę nieodpowiedzialną politykę polscy imperialiści zapoczątkowali już w roku 1942. Od kwietnia 1942 roku polscy imperialistyczni bandyci nieustannie mordują dziesiątki i setki aktywistów i inteligencji ukraińskiej na Chełmszczyźnie.*

Trzeba jednak przyznać, że ta druga publikacja, pominąwszy oprawę mającą emocjonalnie ukierunkować odbiorców (epitety „bandyci” i oskarżenia o wysługiwanie się wrogom to stały motyw wszelkiej wojennej propagandy aż po dzień dzisiejszy), podaje rzeczywiste fakty, ponieważ jak przyznaje A.L. Sowa, *polskie relacje potwierdzają, że w tym czasie także polskie podziemie prowadziło już akcję likwidowania ukraińskich działaczy, uznanych za niebezpiecznych (pierwsze odnotowane we wspomnieniach tego typu działania miały miejsce w maju 1942 r.),* zaś do końca 1943 roku na Chełmszczyźnie rzeczywiście zginęły setki Ukraińców. Trzeba jednak zaznaczyć, że większość z nich aktywistami i inteligencją raczej nie była, zaś liczba ofiar wiązanych z działalnością polskiego podziemia w 1942 roku była niewielka.

Wg ułożonego chronologicznie i doprowadzonego do początku listopada 1943 roku spisu zatytułowanego *Polegli na posterunku na Chełmszczyźnie i Podlasiu* pierwszym poległym w okręgu hrubieszowskim (bo faktycznie spis obejmuje tylko jego teren) był mąż zaufania hrubieszowskiego UDK Trochym Kostiuł, sołtys wsi Kotorów, który zginął 2 kwietnia 1942 roku. Dalej mamy mieszkańca wsi Hostynne Stepana Bułę (7 maja) oraz komendanta posterunku policji w Telatynie Nykifora Iwanczuka i jego zastępcę Josyfa Matejuka, którzy zginęli 27 maja (w cytowanym przez biuletyn OUN meldunku z terenu mamy na ten temat zapis: *Aresztowania Ukraińców trwają bez końca, a tymczasem bandy wciąż napadają na cukrownie, młyny, transporty wojskowe itp. W ostatnich dniach maja banda napadła na posterunek ukraińskiej policji w Telatynie powiatu hrubieszowskiego. Podczas strzelaniny zabito dwóch policjantów, a posterunek został spalony.*). Dla kolejnych miesięcy 1942 roku spis wymienia jeszcze 6 osób: 23 czerwca zginęli Pawło Łahoda, mąż zaufania UDK

w Malicach i Wasyl Nahirnyj urzędnik gminny w Werbkowiczach, 27 lipca – Jewhraf Jarosz, wójt Mołodiatyczach, 19 sierpnia – Ołeksja Bojko organizator mleczarski w Modryniu, 2 października – Omelan Waškiw, wójt w Belzie, który wówczas także należał do okręgu hrubieszowskiego, zaś 26 listopada Marija Abram, mieszkanka Masłowicz. Podobną liczbę podaje w swoim „Wyjaśnieniu”, sporządzonym wiosną 1944 roku, ówczesny przewodniczący UDK w Hrubieszowie Afrykan Chruszcz, który pierwsze zabójstwa umiejscawia jednak dopiero w okresie letnim: *Już na początku lipca 1942 r. pojawiły się pierwsze krwawe ofiary. Stali się nimi wójtowie, mężowie zaufania komitetu pomocy i inni. Do końca 1942 r. ich ogólna ilość sięgnęła 12 osób. Zjawisko to nie miało masowego charakteru, ale dlatego, że chodziło o życie szanowanych osób, sprawa ta wywołała ogromną falę oburzenia wśród społeczności ukraińskiej.*

Bez względu na trudne do dokładnego uściślenia detale, sytuacja, która zaistniała wiosną 1942 roku, doprowadziła do powstania w Hrubieszowie załóżka pierwszej na tym terenie ukraińskiej formacji o charakterze zbrojnym. Jak twierdzi w swoich wspomnieniach Ju. Łukaszczuk główną tego przyczyną była bezradność hrubieszowskiego Ukraińskiego Komitetu Pomocy, który nie był w stanie podjąć interwencji u władz niemieckich, aby zaprzęstały represji wobec ludności ukraińskiej. Powstał wówczas pięcioosobowy sztab złożony z osób z doświadczeniem wojskowym, do którego oprócz samego Łukaszczuka (miał stopień porucznika) weszli pułkownik Jakiw Halczewskij-Wojnarowski (weteran Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej, później oficer kontraktowy Wojska Polskiego i uczestnik kampanii wrześniowej), kpt I. Romanenko, por. T. Stachurskij i chorąży Jarosz. 16 czerwca 1942 r. w Hrubieszowie odbyło się pierwsze posiedzenie sztabu, na którym postanowiono utworzyć Samobronę Chełmską, mającą przede wszystkim chronić pracowników UDK i działać społecznych. Jednocześnie rozpoczęto starania mające na celu dotarcie do dowództwa niemieckich sił policyjnych w Lublinie, co doprowadziło m.in. do uwolnienia za poręczeniem UDK 150 aresztowanych Ukraińców i zdaniem Ju. Łukaszczuka przyczyniło się też do ustania w połowie lipca 1942 roku masowego terroru na terenie okręgu hrubieszowskiego.

Jak zaznaczyłem w dostępnych w tej chwili opracowaniach nie ma listy działaczy ukraińskich, którzy zginęli lub byli aresztowani podczas nazistowskiej „ofensywy” rozpoczętej wiosną 1942 roku. Niektóre z jej ofiar trafiły na listę sporządzoną w końcu 1943 roku, najprawdopodobniej w lubelskim przedstawicielstwie UCK, którą opublikowano w drugim tomie wydawnictwa „Nadbużanszczyzna” (Nowy Jork 1989) jako *Spis ofiar polskiego terroru na Chełmszczyźnie i Podlasiu w latach 1942-1943*.^{*} Tak było chociażby w przypadku proboszcza parafii w Dratowie pod Lublinem o. Stepana Maleszy, rozstrzelanego wraz z córką przez hitlerowców w sierpniu 1942 roku po donosie o udzielaniu pomocy partyzantom (prawdopodobnie taki sam los spotkał 16 wiernych parafii dratowskiej, którzy wg tego spisu zginęli w ciągu czerwca-sierpnia 1942 roku).

Wkrótce się okazało, że wymienione przypadki zabójstw, nie przypisane zresztą na razie konkretnym sprawcom (możliwe więc, że niektóre mogły być dziełem sowieckim lub skutkiem zwykłego bandytyzmu), stanowiły tylko preludeum do wydarzeń o wiele bardziej krwawych i dotykających szeroką chłopską rzeszę. W pierwszych miesiącach 1943 roku zaczęła się tutaj bowiem swego rodzaju „wojna równoległa”, prowadzona w warunkach okupacji przez Polaków i Ukraińców, w swej pierwszej fazie, jeszcze przed gwałtowną eskalacją w marcu 1944 roku, pozbawiając życia około 350 mieszkańców ukraińskich wsi okręgu hrubieszowskiego. Na to, że właśnie okolice Hrubieszowa stały się w skali Chełmszczyzny miejscem najostrzejszych i najkrwawszych starć, miała wpływ bliskość tego obszaru do dwóch punktów zapalnych – Zamościa, który naziści chcieli przekształcić w centrum swej strefy kolonizacyjnej, oraz Lwowa, do walki o opanowanie którego szykowały się wiosną 1944 roku siły partyzantki polskiej i ukraińskiej.

Kontynuacja w następnym numerze

Jerzy HAWRYLUK

^{*}/Przedrukował ją Mikołaj Siwicki w trzecim tomie *Dziejów konfliktów polsko-ukraińskich* (Warszawa 1994). Felerem tej listy, ujawnionym porównaniem ze spisem *Polegli na posterunku...* („Kalendarz almanach na 1944 rok”, Kraków – Lwów 1943) jest przeniesienie do 1942 roku kilku osób zabitych w 1943 (pozycje 10-16), i odwrotna pomyłka w przypadku pozycji 25, 29, 38, 40, 47, 51.

Біловезький зубр міг би бути українським символом

Два чи три роки тому я прочитав у газеті „2000” статтю мелітопольчанки Тамари Бойко: „Хочу орден „Націоналіст окраини”” Тоді я ще не знав, що пані Тамара є передплатницею і великою шанувальницею „Кримської світлиці”. Але й без того відчув деяку спорідненість наших душ. Писала вона російською мовою, але кожен рядок, кожне слово її листа дихали любов’ю до України. Тоді я ще подумав: саме так і треба писати до російськомовної газети, читачами якої є переважно мешканці Півдня, Сходу та ще, може, центру України.

А особливо мені сподобалася ідея з орденом. Адже ні для кого не секрет, що бути націоналістом у Луганську, Донецьку, Севастополі чи Одесі складніше, ніж у Полтаві, Черкасах, Житомирі... А що вже говорити про Кубань, Белгородщину, Стародубщину? Якщо там і залишилися ще справжні українці, то вони вимушені існувати в режимі „а la Штірліц” і кожен з них міг би претендувати на неіснуючий поки що орден. А втім, суть не в нагородах. Просто треба бачити проблему. Кожна національна держава повинна дбати про збереження самотності тих „етнічно

рідних” регіонів, які опинилися поза її межами. Більшість держав саме так і роблять. Поляки добре поінформовані про польське культурне життя у литовському Вільнюсі, українському Львові та в білоруському Гродно. Угорці ніколи не забувають про своїх співвітчизників у Братиславі, Відні, Ужгороді та в сербській провінції Воєводина.

Втрачена Стародубщина

Думаю, не одного мене приємно подивувала стаття Василя Чепурного і Олександра Ясенчука „Наша забута земля” („Кримська світлиця” від 23.11.2007 р.). Певно, корінні чернігівці не можуть забути про край, який історично належав до Сіверщини. З тих же міркувань не можу цього зробити і я, бо Сіверщина – це земля моїх дідів-прадідів, а Стародубщина завжди була її інтегральною складовою частиною. А тепер села, у яких споконвіку орали землю мої предки, по суті, стали прикордонними. А мали б бути „глибиною”.

„І зі Львова видно!” Так можна б прокоментувати появу декількох статей, у котрих йдеться про українське національне питання на Берестейщині. Одні написані львівським кореспондентом симферопольської „Кримської світлиці” Сергієм Лашенком, інші з’явилися друком у львівській пресі, а всі є краплинами, які помалесеньку, може й незаметно, але все ж розбивають скелю незнання про українців у цьому регіоні, яких доля мало чим відрізняється від нашої – північнопідляської. А оскільки статті ці цікаві не лише самим спрямуванням, але й змістом, вирішили ми познайомити з ними і наших Читачів. (ред.)

Тепер і доказів того, що Стародубщина була українською землею, є небагато. Ця земля дала світові Петра Косача, батька Лесі Українки. Саме в Стародубі був написаний „Літопис Самовидця”. Михайло Миклашевський, герой російсько-турецької війни і поборник автономної України у складі царської Росії (колись і така позиція була революційною!) також із цих країв.

Автори статті „Наша забута земля” згадують, що на початку 50-х років у глухих селах краю ще були хати із старими іржавими табличками зеленого кольору: „Козакъ”. А виходець із Щорса Леонід Борисов розповідав мені, що у ті ж 50-ті роки він квартирував у Києві, знімаючи помешкання у стародубської козацької. Вона це постійно підкреслювала і вимагала, щоб з нею розмовляли українською. Чи то Київ на неї так вплинув, чи гени козацькі – сказати важко, але мовний патріотизм цієї пані був на високому рівні. Мешканцям сучасного зросійщеного Чернігова тепер може видатись дивним, що неподалік від села Тур’ї Щорського району існувала місцинка під назвою „Кацапський сад”. Як розповідав мені батько, сад цей існував на місці одного чи кількох хутірців, у яких жили вихідці з Росії. Стародубців „кацапами” не назвали б. Бо стародубці – це такі ж люди, як і тур’янці; і прізвиська у них такі ж: Терещенко, Павленко, Романенко...

А ті були „івановими”, „петровими”, „кравцовими”. А ще тримали величезних собак і обгороджували свої сади високими парканами. Важко пояснити чому – адже яблуні в садах, створених руками „хохлів”, були не гіршими. Яблука з „кацапського саду” я куштував у дитинстві, коли допомагав батькові пасти корів. Такі ж, як і у решти односельців, а може, й гірші, бо без догляду яблуня поступово перетворюється на „дичку”. Хуторів на той час уже не було; видно, їх ліквідували в роки колективізації.

Це я все до того, що різниця між „хохлами” і „кацапами” була відчутною навіть на півночі Чернігівщині. Недавно ж у 1918 році до Києва йшли телеграми: „Населення прагне злуки з Україною”... Мешканці Стародубського повіту не уявляли свого життя в складі більш чужої їм в етнічному плані Російської Федерації. Але тюрми і розстріли зробили свою справу: стародубців насильно „інтегрували”, поробили росіянами.

Знайомство із Берестейсько-Пінським Поліссям

У цих краях я вперше побував чверть століття тому. Добре знаю села українсько-білоруського прикордоння. Тут українського значно більше, ніж на півночі Чернігівщині. Хіба що селяни вживають слово „гета” у значенні „це”. На білоруській території та ж говірка, хіба що російських слів більше. Але підкреслюю – саме російських, а не білоруських! У ті ж роки побував у Пінську. Побачив тільки два білоруських написи: „Сцеражись цягніка” („Бережись поїзда”) і „Тысяча драбязей” („Тисяча дрібниць”). Видно було, що русифікація тут зайшла далеко, не те, що на Рівненщині та на Волині. Одного разу почув на автостанції, як дівчинка кликала свою маму:

– Мамо, ходи сюди!

Мене це здивувало. По-білоруськи було б: „Мама, хадзі сюды!” Підійшов до цих людей, запитав: чи не українці вони? Відповіли, що білоруси. Цей випадок я завжди згадую, коли читаю статті про український характер берестейсько-пінського Полісся.

Минуле і сьогодення Берестейщини

У моїх руках книжечка Миколи Козловського: „Українське відродження на Берестейщині”. Передмову до неї написав Василь Горбачук. І один, і другий є вихідцями з Берестейщини. З Василем Тихоновичем ми близько знайомі, оскільки він є передплатником „Кримської світлиці” і не раз допомагав газеті у скрутні для неї часи. Багато хорошого чув і про Миколу Козловського. Шкода, що цієї людини вже нема серед нас, але зроблене подвижником для українського населення Берестейщини переоцінити важко. Його книга чи не найкраще проливає світло на суть проблеми. Тому я з почуттям великої вдячності до автора цитуватиму деякі уривки з неї:

„Я народився 2 лютого 1925 року в с. Блювиничі Чарнавчицької сільради Брестського району. Це село розташоване за 20 км на північ від Бреста. За часів Польщі, тобто до 1939 року, все населення села (60 родин) було православним, розмовляло брестсько-пінським діалектом української мови...”

Або ось ще: „У школі моїми улюбленими предметами були історія та мови. Я весь час шукав для себе правдиву

відповідь на питання, яке мене хвилювало: до якого етносу належить автохтонне населення Берестейщини? Я не вірив у казки наших завойовників поляків, що національно ми належимо чи до поляків, чи до тутейших, чи до полішуків, але тільки не до українців. Пізніше в казку східних „визволителів” про нашу приналежність до білорусів я також не вірив...”

Ретельно вивчаючи праці різних етнографів, Микола Козловський зрозумів, що висновки, які роблять вони, повністю збігаються з його думкою, адже сам він багато подорожував рідним краєм. Це зміцнило його переконання, що „українською Берестейщиною” можна назвати регіон компактного проживання корінного українського населення в Брестській області. Це Малоритський, Каменецький, Брестський, Жабинківський, Кобринський, Березівський, Дорогичинський, Іванівський, Пінський і Столинський райони повністю та Пружанський, Івацевичський, Ганцевичський, Ляховицький та Луинецький райони частково.

За підрахунками етнографів, чисельність українського корінного населення, що проживає на Берестейщині, становить близько 1 млн. осіб. Однак недовго ці землі перебували у складі України. Лише в лютому 1918 року відповідно до статей Брестського миру Берестейщина, як українська етнічна територія, увійшла до складу Української Народної Республіки. Дуже швидко тут були створені й діяли українські адміністративні й культурно-освітні заклади. Адже населення активно і охоче допомагало новій українській владі.

Проте вже в 1921 році згідно з Ризьким договором між Польщею і Радянською Росією Берестейська земля була загарбана Польщею і перебувала в її складі до 1939 року. З цього часу все було скероване на швидку колонізацію корінного населення. Але українці не здавалися. В регіоні активно діяла „Просвіта” – вона мала 120 відділень у містах і селах. У липні 1926 року в Бресті відбувся з’їзд української партії „Селянський Союз”. На цьому з’їзді була прийнята резолюція, яка засуджувала колонізацію українських дітей: „Селянство Берестейщини не раз заявляло, що визнає себе українським та домагається для своїх дітей рідної української школи. З’їзд рішуче домагається від уряду повернення з новим шкільним роком українського шкільництва по селах і в місті для українських дітей...”

Звісно, польська влада на такі звернення не реагувала, але й не знищувала фізично українських активістів, як це зробили б російські більшовики.

Микола Козловський згадував, як у 1927 році в його рідному селі товариством „Просвіта” було відкрито бібліотеку-читальню в хаті Івана Роя. Останній був призначений її керівником. Портрет Тараса Шевченка, який висів у цій хаті-читальні, син Івана Роя Анатолій зберігав до наших днів. У 1996 році портрет Тараса Григоровича був переданий Українському громадсько-культурному об'єднанню Брестської області.

Не стверджую, що це було виявом мужності, але небайдужості і патріотизму – без всякого сумніву! До речі, якщо раніше бульвар Тараса Шевченка в Бресті був однією з трьох головних вулиць у місті, то після польоту Петра Климука (космонавта родом з Берестейщини) бульвар став називатися „Бульваром космонавтов”. Це, звичайно, не єдиний, але дуже красномовний приклад того, що поза рідною державою берестейцям існувати складніше. Виходить так, що космонавт українського походження своїм подвигом припинив існування... бульвару Шевченка. В Україні, певно, це питання вирішили б по-іншому.

Кандидат на неіснуючий орден

Буремне двадцяте століття дало українцям Берестейщини шанс проявити себе. Край, символом якого є біловезький зубр, народив чимало героїв. Одним із них є Володимир Леонюк, уродженець села Критишин Іванівського району. В квітні 1952 року він опинився в КДБ обласного тоді міста Пінська на становищі звинуваченого у тяжких державних злочинах.

Слідчий Плотников (росіянин родом з Курської області) поставив 19-літньому хлопцеві перше запитання: „Чому в твоїх паперах переважає українська мова? Адже ти сам білорус і вчився в російській школі?” Володимир, не вагаючись, відповів: „Бо сам я також українець!” Плотникова аж пересмикнуло: „Що, що? Українець з Іванівського району? Брешеш! І зятя собі раз і назавжди: в Іванівському районі і всій Пінській області можуть бути тільки білоруси! Якщо з'являються українці такі, як ти, ми їм скоро знаходимо місце!”

Тришинський цвинтар – місце спочинку української інтелігенції міжвоєнного Берестя

Місце для Володимира Леонюка „знайшлося” у концтаборі на північному Уралі у вугільній шахті. Але це не переконало молодого берестейця в тому, що він білорус. Навпаки, хлопець остаточно сформувався як українець і долучився до українського руху. В Інті тоді існувала підпільна група „Об'єднання” і Володимир був одним із чільних її активістів. Організацію викрили у 1959 році і Леонюку дали новий термін – 12 років...

Це все я пишу до того, що загальноприйняте пояснення асиміляції українців: „сложилось исторически...” приховує головне – насильство і репресії.

Але, попри все, берестейці вперто зберігали свою ідентичність. Відсидівши строк, Володимир Леонюк написав і видав дуже цінну книгу – „Словник Берестейщини”. Якби орден, про який згадувала Тамара Бойко, дійсно існував, то берестейця Леонюка можна було б нагородити ним з повним на те правом.

В серцях клекотала Воля,
В очах – лишень Україна.

Ці рядки з вірша Євгенії Лешук чи не найкраще підійшли б для назви розділу. Адже зараз я збираюся розповісти про УПА на Берестейщині. Дуже полегшала мені це завдання зустріч із професором Василем Горбачуком. Про нього я вже писав колись у статті „Як повстанці з Берестейщини „подарували” Україні професора філології”. А тепер ми вдруге зустрілися в зимовому Ірпені, що під Києвом.

Те, що місцеві берестейські хлопці йшли до УПА, якраз і доводить українську етнічну приналежність цього краю. Білоруські партизанські загони теж були, але не тут, а північніше. На сході білоруський збройний опір поширювався аж до Смоленщини і Брянщини. Білоруські патріоти видавали на Смоленщині підпільну газету „Пад абцасам маскалёв”. Невеликі збройні від-

діли білорусів були навіть на Псковщині. Одним словом, де були білоруські села і хутори, там існувала база для білоруської „партизанки”. А на півдні Берестейщини була лише така альтернатива: або „червоні” партизани, або УПА. Після війни – тільки УПА.

Своїх „хлопців” селяни любили, адже це були їхні сини або брати. Ну, геть свої, рідні, але... відважніші, свідоміші:

Приходили в дощ посушитись,
Погрітись у щирості хати,
Змарнілі, що тяжко дивитись,
Але чарівні – крилаті...

Ці рядки наша читачка Євгенія Лещук написала про повстанців з Волині. В УПА воювали її рідні брати, і вона цим щиро пишається. А берестець Василь Горбачук щиро пишається тим, що саме їхня хата зігрівала теплом повстанців Берестейщини:

– Всі бійці УПА, яких я знав, були нашими, місцевими. Жодного волиняка чи галичанина – усі берестейці! І повинен сказати, що у цю партизанську армію пішли найкращі у моральному плані люди. Злодії, пияки чомусь поповнювали ряди червоних партизан у роки війни. Останні нерідко забирали у нас зовсім не зайвий одяг, або ж таке потрібне селянинові взуття. Могли прихопити з собою вівцю або порося. І від чарки ніколи не відмовлялися...

Українські повстанці були іншими. Може, тому, що вірили в ідею, за яку боролися? Пригадую хлопчача, мого ровесника, якого звали „Веселий”. Це було псевдо, але воно йому дуже пасувало. Він, дійсно, завжди був усміхненим і ніколи не занепадав духом. Якось я виміняв за продукти якийсь військовий френч іноземного покрою. „Веселий” дивився на мене таким благальним поглядом, що я не витримав і подарував йому цю річ. Командир тоді підсміювався над хлопчиною, казав: „Ну, друже Веселий, ти ще зовсім дитина...” Боляче згадувати, але цього юнака енкаведисти захопили живим і розстріляли у 1949 році.

Доки житиму, згадуватиму й інший випадок. Були у нас на постой партизани, якими командував місцевий хлопець з Дивина на прізвище Конопленко. Було йому років тридцять, а його побратимам і того менше. Вони грілися, сушилися, готувалися до відпочинку. Тільки один з юнаків чомусь неспокійно ходив взад-вперед по хаті. До цих

пір пам’ятаю його стривожене, посіріле обличчя... Ніби відчував цей повстанець свою близьку смерть. Спати хлопцям не довелося. Видно, вартовий повідомив про небезпеку, і вони, дуже швидко зібравшись, вирушили в ніч, в невідомість...

Потім я довідався, що повстанці потрапили у засідку. Довелося прийняти бій. Той хлопець, який ходив по хаті, прикривав групу і отримав кульове поранення в груди. Прийшов до тьми вже у районній лікарні Берези Каргузької, це за 25 кілометрів від нашого села. Рана була не смертельною, і він міг би вижити ціною зради, співробітництва з МГБ. Але, вибравши слушну мить, хлопець рішуче пообривав усі шланги, від’єднався від крапельниці, яка дарувала йому шанс на життя... Помер як справжній українець, патріот. Боячись видати когось, він, дійсно, врятував усю нашу родину від депортації в Сибір. Адже його неодмінно запитали б: де, у кого були на постой партизани у ту, останню, ніч? Яка родина багато років підготовувала повстанців?

Хіба можна таких людей називати бандитами? Я до цих пір відчуваю свій борг перед ними. Все життя по крихті збирав матеріали про УПА на Берестейщині. Навіть коли працював на Донбасі, привозив усе зібране в Ірпінь, де жив мій брат. Він, у свою чергу, перевозив усе на Берестейщину і віддавав теї. А та зробила в печі спеціальну нішу і зберігала там увесь мій архів. Заради „бандитів” люди б так не старалися, не ризикували б своєю свободою.

Морально-етичний аспект проблеми

Стосунки між сусідніми народами рідко бувають безхмарними. Поляки до цих пір згадують знищення польського населення на Волині у вирі братовбивчої війни. Українці ніколи не забудуть розп’яту, спалену Холмщину. Здавалося б, остаточно вирішила українське питання в Польщі операція „Вісла”. Але залишився шматочок землі – Північне Підляшшя, де українців не зачепили, потрактувавши їх як білорусів. Тепер це єдиний регіон у сусідній державі, де українці проживають компактно. Нова Польща змінила своє ставлення до української меншини. Навіть фінансує україномовний часопис „Над Бугом і Нарвою”.

Часто дорікаємо Росії за її імпершованийізм і асиміляторську політику стосовно українців. Але й Росія вже дещо робить. В деяких станицях кубанського краю нащадки запорозьких козаків вивчають „кубанське нарiччя” за... українськими підручниками. Тобто йдеться все ж про українську літературну мову. У мене є дані, що весь 2002 рік журнал „Родная Кубань” з номера в номер друкував матеріали про кубанську українську культуру. Це „диво” сталося завдяки толерантній позиції редактора журналу Віктора Лихоносова. На думку проукраїнськи налаштованих кубанців, Лихоносов у душі є „завзятим русофілом”. Просто він відчув, що треба дати виговоритися задуреній, умираючій українській культурі Кубані. Як вважає кубанський українознавець В. Гололоб, „необхідність такого кроку йому підказали талант і проста людська мудрість”.

Микола Козловський у своїй книзі згадує, що окупувавши Брестську область, німці адміністративно включили землі, заселені українцями, до Рейхскомісаріату „Україна”. Але початково кордон між Україною і Пруссією був проведений лише в п’яти кілометрах північніше Бреста. Рідне село Козловського Блювиничі опинилося на території Пруссії.

Тоді за ініціативою Українського допомогового комітету м. Бреста був організований збір підписів серед населення українських сіл за приєднання до України. Можна лише дивуватися тій одностайності і оперативності, з якою українці зібрали підписи!

Німецька влада пішла назустріч побажанням жителів сіл, і кордон між Україною і Пруссією було проведено значно північніше Бреста. Скрізь по селах повідкривалися українські школи, а в самому Бресті почала видаватися газета „Наше слово”. Українська мова, нарівні з німецькою, була визнана владою державною. З’явилися двомовні вивіски. У Бресті почав працювати Український театр мініатюр, відкрилася Українська технічна школа. Але радянська влада усе це скасувала. Дивно, що недемократичною виявилася і позиція білоруської інтелігенції. Почала фальсифікуватися історія Берестейщини. Ба, навіть фольклор!

У 1973 році Білоруським державним університетом спільно з Інститутом мистецтвознавства, етнографії та фольклору АН БРСР була видана книга: „Беларускі фальклор у сучасних запі-

Поліська винахідливість: Дерев'яний велосипед виконаний сільським умільцем Василем Глючиком з Богданівки у Пінському повіті (1930-ті роки)

сах. Брєсцкая вобласць" (Мінск, 1973). Появу цієї книги вчені-філологи сприйняли як небачене явище в галузі фольклористики: увесь фольклор Берестейщини було перекладено білоруською літературною мовою! Таким діям упорядників зазначеної книги відомі російські вчені-філологи М. І. та С. М. Толстие дали таку оцінку:

„На жаль, у цьому виданні тексти окаючих говорів перекладені літературною акаючою білоруською орфографією. До них додано „цекання” і „дзекання” та зроблено ряд інших редакційних поправок, що різко знижує наукову цінність і виглядає анахронізмом...”.

Якоюсь мірою світло на оцю білоруську нетерпимість проливає український письменник Максим Стріха, який мав зустріч з білоруськими інтелектуалами у Варшаві: „...Ці милі, інтелегентні, по-європейському налаштовані люди стіною рушили на мене, коли я, говорячи про українсько-білоруське пограниччя, торкнувся проблеми українського етнічного статусу Берестейщини!

Не діяли ані посилання на етнографічні карти, ані історичні факти, ані політичні аргументи (етнічні українці на Берестейщині мали б шанс стати добрими „політичними білорусами”, які тягнули б країну до Заходу, але нато-

мість, зазнавши зовсім не білорусизації, а русифікації, вони перетворилися на одну з опор лукашенківського режиму.

Мої білоруські слухачі настільки боялися дальшого скорочення шагреневої шкіри їхнього національного простору вже не в територіальному, а бодай у словесному окресленні) що готові були до розмови лишень на рівні міфу, на рівні своїх ретельно обстоюваних патріотичних кліше...”.

Не знаю, наскільки зручно тепер у моральному плані представникам білоруської культурницької еліти? Як би їм не довелося колись відмиватися від тавра „чемпіонів з шовінізму”. Русинська проблема в Україні є значно гострішою, але на Закарпатті діє вже 40 недільних русинських шкіл, і дозволено в паспортах записуватися „русинами”. Найближчі сусіди-галичани поглядають на це скоса, але... терплять. Може, тому що українці є найтолерантнішими серед слов'ян?

Національно стурбовані білоруси, на мій погляд, даремно драматизують ситуацію. Берестейські поліщуки у переважній більшості своїй уже вважають себе білорусами. Навіть переїхавши до України, не змінюють національність у паспорті. Сусіди-волиняки, з огляду на критичний стан українського села,

будь-що прагнуть переїхати у сусідню Білорусь, створити там сім'ю і крокувати у майбуття під проводом „бацьки”.

Залишається хіба що невеликий відсоток національно свідомої інтелігенції, яка і у випадку стабільного фінансування не змогла б змінити хід історії. Хіба що ефективно працювала б на ідею українсько-білоруської дружби.

А українці із сумом думали б про те, що Біловезька пуца могла б бути українським символом, але не стала ним. Може, хтось би і їздив у ці краї так, як поляки їздять у „свій Львів”, але, сподіваюся, не так масово. І все ж, обов'язок нації – не забувати про тих, хто боровся за Україну. Це просто необхідно для нашого морального здоров'я.

* * *

Можливо, саме прецедент збройного опору берестейців зробив родину Горбачуків українськими патріотами. Хлопці зрозуміли: гвинтівкою ситуацію не виправиш, треба вчитися, ставати елітою нації, аби замінити тих, хто загинув за ідею.

Василь Горбачук у 1952 році закінчив українську філологію Львівського університету. Потім два роки працював у глухому селі на Тернопільщині, де в підвалі його школи переховувалися... українські повстанці. На цей раз уже галицькі. Потім доля закинула пана Василя у Миколаїв, тоді на Донбас, після цього в Київ, потім у Вінницю, Кіровоградську область і, нарешті, у Слов'янськ, де прожив понад тридцять років. Переїздити доводилося тому, що учителя-українця не залишала у спокої така „авторитетна” організація, як КГБ.

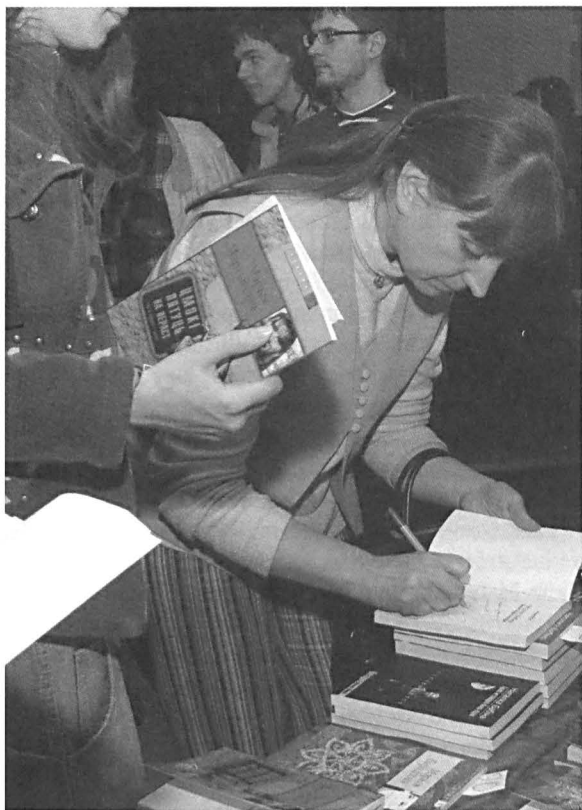
„Засвітився” філолог не на Берестейщині і не в Галичині, а значно пізніше. Мабуть, тому, що тісно контактував із „однокашником” по Львівському університету, доцентом і політ'язнем Євгеном Сверстюком. Але це окрема тема; я обіцяю читачам до неї повернутися найближчим часом. Услід за старшим братом поїхав до Львова і Іван Горбачук. Вступив до політехнічного інституту, але через матеріальні нестатки вимушений був повернутися на Берестейщину і деякий час учителювати. Потім вступив на фізико-математичний факультет Київського педінституту. Після закінчення вчителював на Київщині. Потім – аспірантура, адже неймовірно хотілося займатися фізикою!

Закінчення на 39 стор.

«Лише те, що почерпнуто мною в дитинстві та юності із цієї української цивілізації від земляків, може переплавитися в натхнення.»

Рідні корені натхнення

Наталка Бабіна народилася 1966 року в українському селі Заказанка Берестейського району Берестейської області. Закінчила Білоруський політехнічний інститут, за освітою – інженер-електронік. Працює в незалежній білоруській газеті «Наша ніва». Одна з найцікавіших письменниць сучасної Білорусі. Авторка збірки оповідань «Криві не павідна быць відна» (2007) і роману «Рыбін горад» (2007). Пише білоруською та українською. У видавництві «Зелений пес» (Київ) незабаром побачить світ її роман «Риб'яче місто».

А. І.: – Наталко, ви завжди представляєтеся як літераторка, що пише білоруською та українською мовами. Звідки таке незвичне для білоруської письменниці поєднання?

Н. Б.: – Українська мова для мене рідна. І моє родинне прізвище – Динько. Це мова моїх бабусь і дідусів, мова батьків. Знавці кажуть, що українська

говірка моїх рідних місць, а це південь Берестейського району на кордоні з Волинню, досить близька до української літературної мови. Але моя біда в тому, що я ніколи її не вивчала, як і української літератури чи історії. Тому писати українською літературною мовою мені нелегко. І пишу я нею хіба що есеї. Більше того, у нас на Берестейщині створили такі умови, що я, донька сільської вчительки та інженера, цебто людей освічених, але не заангажованих у якісь мовознавчі питання, доволі довго – років, мабуть, до вісімнадцяти, просто не знала й не відала, що мова, якою ми говоримо – українська. Я пережила справжній культурний шок, коли мені до рук потрапив «Кобзар» Шевченка. Виявилося, що ці досконалі вірші написані нашою мовою!

А. І.: – А як ви вважали перед тим? Як можна було наприкінці ХХ століття, закінчивши школу, не знати, якою мовою ти послуговуєшся?

Н. Б.: – Українцям це може видаватися неймовірним, але більшість сільського населення Берестейщини, яке на щодень спілкується українською говірковою мовою, уважає, що це білоруська. Білорусами людей на Берестейщині записали примусово у 1939-му, коли цю територію приєднали до СРСР, а потім повторно – у 1944-45 рр. Відтоді в паспортах у всіх нас записано – білоруси. До війни й відразу після війни зафіксовано чимало випадків, коли люди просили записати їх українцями, а не білорусами або замість білоруської школи відкрити українську, то такі люди зазнавали репресій. А нині вже немає й білоруських шкіл, у школах на Берестейщині панує російська мова. На українськомовній Берестейщині немає жодної української школи, навіть класу!

А. І.: – І що, невже не було жодних спроб створити українські школи після краху СРСР?

Н. Б.: – Звичайно, такі спроби були під час перебудови й у перші роки незалежності Білорусі (у 1990-93 рр.). Навіть створювалися українські класи. Але ці спроби зазнали невдачі, бо проти укра-

їнського шкільництва були як тодішня білоруська влада, так і активісти білоруських організацій. Що, на мою думку, було фатальною помилкою білоруського національного руху. А головне, цей процес жодним чином не підтримала й не підтримує Україна. Ви коли-небудь чули заяви українського МЗС чи української Верховної Ради або хоча б українських письменників щодо культурних прав українців Берестейщини? Я – ніколи!

А. І.: – І що ми маємо тепер?

Н. Б.: – Нині в Бересті та Пінську є лише народознавчі українські школи (а точніше – гуртки), в яких діти навчаються українською. Зацікавлення такими школами значне, туди охоче віддають дітей, особливо місцева інтелігенція.

Українське телебачення може дивитися тільки той, хто має супутникову антену. Українські книжки до перебудови зовсім не потрапляли на Берестейщину. Думаю, робилося це спеціально. Під час перебудови книжки почали з'являтися й досить широко розповсюджувалися. До недавнього часу в одній із берестейських книгарень був непоганий відділ української книжки. Але зник. Зникла й українська бібліотека, яка була в Брестському педуніверситеті (книжки роздали приватним особам). Нема нині й набору на українську філологію.

А. І.: – Я зрозумів, що в містах є люди, які мають чітку українську ідентичність. А ким почуються селяни – головні носії української мови?

Н. Б.: – Щодо ідентичності селян важко сказати, ким вони себе вважають тепер. От мій брат Андрій Динько в одній зі своїх давніших статей стверджує: «Фактично виявилось, що радянська держава спромоглася за 40 років винищити українську свідомість на Берестейщині й Пінщині». А ретельних соціолінгвістичних досліджень, зрозуміло, ніхто не проводить. Політичне: напевно громадянами Білорусі. Але, здається, багато хто усвідомлює (чи радше відчуває), що ми якісь нетипові білоруси...

Біловезький зубр...

Закінчення з 37 стор.

Поступово Іван Горбачук стає одним з провідних експериментаторів в галузі досліджень електроповерхневих властивостей дисперсних систем електрокінетичними методами. У 1974 році захищає кандидатську дисертацію. А в 1984-му вже читає лекції болгарським студентам у Варні.

Звичайно, Іван Тихонович не міг не вітати здобуття Україною незалежності! З початку 90-х років зосереджує усі свої зусилля на створенні україномовних підручників з фізики. У 1994 році Івану Тихоновичу присвоюють звання професора, а нещодавно невідомий вчений був удостоєний звання академіка!

Зворушливою була наша зустріч в Ірпені! Крім братів Горбачуків, була з нами і Лідія Нечай-Вірна дружина Василя Тихоновича, яка довгі роки була його опорою в українізації зросійщеного Слов'янська. Всі троє тепло говорили про „Кримську світлицю”, про ідею ордену „Націоналіст окраїни”; читали і обговорювали вірші нашої читачки з Мелітополя Тамари Бойко.

Видно, даремно все патріотичне і мисляче рано чи пізно прибивається до „світличанського” берега. Адже й Василь Чепурний з Чернігова, який писав про Стародубщину, є нашим постійним передплатником, і Євгенія Лещук зі Львова, вірші якої я цитував.

Що об'єднує усіх цих людей? Належність до „просвітянської” когорти? Можливо. Хай і опосередкована участь у повстанському русі? Теж вірно. Батько Лідії Нечай також був пов'язаний з українським підпіллям, за що його розстріляли німці у 1943 році.

Не могли ж родичі героїв, свідки повстанського руху вирости манкуртами! Тому й Кримом цікавляться, адже явно не другорядне для України питання. Тому й молодь виховують. Може, колись виховані цими чудовими людьми юнаки і дівчата задумуються над долею Стародубщини, Кубані, Берестейщини? Якщо так, то даремно гинули повстанці. Їхня естафета в надійних руках.

Сергій ЛАЩЕНКО, Львів
Фото Ю. Гаврилюка

Між іншим, до останнього часу серед білоруських філологів панувала тільки одна точка зору: до кордону з Україною поширені білоруські діалекти, за кордоном – діалекти українські. Нічого іншого просто неможливо було почути. Доходило до абсурду: коли етнографи збирали на Берестейщині пісні, їх перекладали білоруською, а тоді вже друкували як місцевий «білоруський фольклор».

А. І.: – Про негативне ставлення офіційної білоруської влади до української та польської меншин відомо. А як опозиційні діячі налаштовані щодо меншин в Білорусі, зокрема української? Чи обговорюють проблематику меншин в опозиційному середовищі?

Н. Б.: – На жаль, ні. Знаєте, нині білоруська опозиція має чимало проблем, пов'язаних не з меншинами, а з білоруською більшістю: як домогтися впливу на більшість, як домогтися більшості у владних структурах. Є жорстокий пресинг влади, який часом просто зашкалює своїм рівнем брутальності, тому тепер в опозиції всі солідаризуються й об'єднуються: комуністи й націоналісти, білоруси й поляки, побожні й атеїсти. Дай Боже, щоб опозиції повелося і щоб про цю солідарність не забули в майбутньому.

А. І.: – Згоден, що картина невесела, але, як знаю, на Берестейщині, незважаючи на все, є україномовна література.

Н. Б.: – Так, є. І вона, на мою думку, досить цікава. Мабуть, тому, що позбавлена кон'юнктурності й нещирості. Коли людина пише українською в умовах, коли це жодним чином не заохочується і гонорарів за це не сподівається, то, мабуть, їй насправді є що сказати... Наприклад, мені дуже подобаються вірші Василя Стасюка. Згадую його, бо це моє останнє знайомство. У нього поки що немає виданих книжок, але вірші він пише справжні.

Цікавою поетесою є Євгенія Жабинська, вона живе по той бік кордону, на Підляшші... Але там, у Польщі, ставлення до української літератури принципово інше, ніж у Білорусі.

А взагалі українських авторів на Берестейщині чимало, їхні твори зібрано в грубузну й вельми цікаву антологію «До тебе, світе», видану ще 2003 р.

Для розвитку української культури Берестейщини, на мою думку, надзвичайно багато зробив нинішній львів'я-

нин Володимир Леонюк, людина трагічної долі, мій земляк з села Критишин, який майже 20 років відсидів за свої українські погляди в таборі, автор виданого у Львові «Словника Берестейщини» – міні-енциклопедії українського життя нашого краю. Знаю, що тепер він працює над другим виданням, і нетерпляче жду на нього.

А. І.: – Знаю, що ви також перекладаєте з української білоруською.

Н. Б.: – Нещодавно переклала на білоруську оповідання Марії Матіос. Ця письменниця – моє відкриття. Мені дуже подобається, як вона пише, то й захотілося познайомити з нею білорусів.

А. І.: – Чи не було у вас думки стати повноцінною українською письменницею? Принаймні створити паралельні україномовні версії своїх творів.

Н. Б.: – Оскільки я вже десять двадцять років живу в Мінську, в російськомовному та білоруськомовному середовищі, то писати українською мені нелегко. Але, як я пересвідчилася, лише те, що почерпнуто мною в дитинстві та юності із цієї української цивілізації від земляків, може переплавитися в натхнення. Інше, не від натхнення, стає звичайнісіньким антуражем. Тому я й прагну писати по-українськи (та й жити по-українськи). На зустрічі із земляками-берестейцями я почула категоричний і суворий наказ, щоб наступний мій роман був українською. Але поки що я взагалі не впевнена, що цей новий роман буде.

А. І.: – Ви прийшли в літературу досить пізно, але відразу привернули увагу критики, і читачів.

Н. Б.: – Я взагалі не дуже впевнена, що прийшла в літературу. У душі я почувуюся не письменницею, а радше такою собі випробувальницею повітряних апаратів. Знаєте, недалеко від дому, де я живу, є маленький приватний аеродром. Там є кілька невеликих літаків, на яких можна політати. Але перш ніж взяти пасажирів, пілот обов'язково покружляє на ньому сам. Допіру тоді, коли все нормально, посадить клієнтів. Так ось, таким льотчиком, який починає перевірку літака перед його використанням для потреб інших, я й почувуюся.

Розмовляв
Анатолій ІВЧЕНКО
«PostPostup», Львів

Po raz pierwszy po polsku

Ostatnio ukazały się w Lublinie dwa polskie wydania wybitnych dzieł literatury ukraińskiej – *Eneida* Iwana Kotlarewskiego i *Kobziarz* Tarasa Szewczenki. Dodajmy, że oba utwory zostały starannie zredagowane i bardzo ładnie wydane, i że są to pierwsze pełne wydania tych dzieł w języku polskim. Łączy je osoba tłumacza Piotra Kuprysia, pochodzącego z podlaskich Kostomłotów nad Bugiem, lubelskiego rusycysty, poety i tłumacza poezji ukraińskiej, który niestety nie dożył tych, z pewnością radosnych dla niego chwil, chociaż marzył o tym, aby przynajmniej przekład *Kobziarza* mógł dotrzeć do polskiego czytelnika. Piotr Kuprys zmarł w 2002 roku, a nasze pismo uczciło jego pamięć artykułem *Петро Купрись – невідомий поет (Процання)* – „НБІН”, 2002, № 5, c. 56-58.

Eneida Iwana Kotlarewskiego jest trawestacją, parodią klasycznego poematu pod tym samym tytułem, napisanego kiedyś po łacinie przez rzymskiego poetę Wergiliusza. Poemat ten zawiera opis wędrówki i przygód antycznego bohatera Eneasza i jego towarzyszy po opuszczeniu przez nich ojczyzny Troi, zburzonej przez Greków. Kotlarewski, ogólnie trzymając się fabuły pierwowzoru, nasycił swój poemat realiami Ukrainy drugiej połowy XVIII wieku, które doskonale znał z autopsji. Heroikomiczni Trojanie niekiedy bardzo przypominają u niego Kozaków z Sycy Zaporoskiej, nie tylko poprzez nadane im ludowe imiona ukraińskie, ale także swym zachowaniem. Śpiewają oni dumki kozackie, jedzą i piją ukraińskie stawy, nieobce jest im bohaterstwo, ale i awanturnictwo połączone z pijaństwem.

Największą wartością owego poematu jest jednak język, jakim posługują się jego bohaterowie. Tu, po raz pierwszy, język ludu ukraińskiego, dotąd obecny jedynie w folklorze, zajął należne mu miejsce w utworze literackim, wypierając dominujący w nich do tej pory język klasyczny oparty na języku cerkiewnosłowiańskim, daleko odbiegający od żywego języka. Dlatego też Iwan Kotlarewski uważany jest za „ojca” nowej literatury ukraińskiej, opartej na języku z okolic jego rodzinnej Połtawy, który stopniowo staje się językiem literackim i ogólnonarodowym.

Oto jak oceniał zasługi Kotlarewskiego w tej dziedzinie wybitny pisarz ukraiński Bohdan Łepkyj: *W „Eneidzie” (6 ksiąg, przeszło 7000 wierszy) dał Kotlarewskij pierwszy wielkich rozmiarów utwór poetycki w ukraińskim języku ludowym. Wykształcił język i formę, zebrał spory zasób rymów i błysnął takim zasobem obserwacji, humoru, dowcipu, satyry, że rodacy jego zerwali ostatecznie ze starsłowiańszczyzną, ze scholastyką, ze sztucznym akademickim językiem i poszli za nim.*

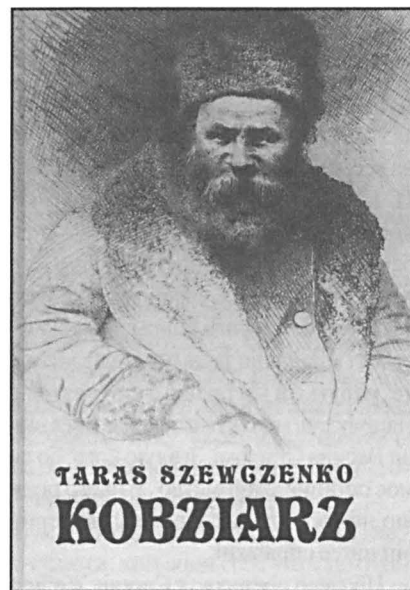
Twórczość literacka Kotlarewskiego nie ogranicza się do *Eneidy*, napisał on również dwie słynne sztuki teatralne *Natalka Połtawka* i *Moskal-czariwnyk*, grane z dużym powodzeniem i w naszych czasach.

Eneida Kotlarewskiego po raz pierwszy wydana została w Petersburgu w 1798 roku (trzy pierwsze księgi) i do tej pory ukazało się jeszcze około czterdziestu wydań w różnych miastach Ukrainy i Rosji. Dotychczas była ona w całości przetłumaczona jedynie na język rosyjski, teraz doszedł także polski przekład. Mozolny trud naszego podlaskiego rodaka wysoko ocenił autor wstępu do omawianej książki prof. Michał Lesiów: *Tłumaczenie „Eneidy” Iwana Kotlarewskiego nie było łatwe. Piotrowi Kuprysowi udało się przebrnąć przez ten ważny, ale też i skomplikowany językowo i treściowo tekst i dać mu polską wersję językową. A trzeba było być wiernym treści, w której przeważały*

wątki antyczne i rodzime ukraińskie, i zachować odpowiednią rytmikę i rymowanie. Czasami, dla zachowania pewnych wymogów prozodycznych, musiał używać językowi polskiemu w swoim przekładzie naturalizowanych form ukraińskich w stylu „kresowym”, jak również poradzić sobie jakoś z liczną u Kotlarewskiego frazeologią ludową. Nie wchodząc w szczególności, mogę stwierdzić, że ten pierwszy całościowy przekład „Eneidy” Iwana Kotlarewskiego brzmi po polsku dobrze i wiernie w stosunku do oryginału.

Polskie wydanie *Eneidy* prof. M. Lesiów zaopatrzył w 158 odsyłaczy, które znacznie ułatwiają czytelnikowi „odnalezienie się” w gąszczu antycznych nazw i zdarzeń.

Tekst *Eneidy* poprzedzony jest również *Wspomnieniem o Piotrze Kuprysie*, napisanym przez jego wieloletniego przyjaciela prof. Józefa Kołodzieja. Ponadto książka wzbogacona jest kolorowymi ilustracjami przedstawiającymi różne epizody z życia Iwana Kotlarewskiego.

Po raz pierwszy czytelnik polski otrzymał również pełny przekład wszystkich utworów poetyckich Tarasa Szewczenki, zebranych w książce *Kobziarz*. Zawartych jest w niej około 260 wierszy, ballad i poematów. Jest to potężny tom liczący 745 stron. Piotr Kuprys pracował nad jego tłumaczeniem ponad dwadzieścia lat, wielokrotnie poprawiał i przepisywał różne warianty tłumaczeń poszczególnych utworów. Zachowały się w maszynopisie

Eugeniusz Putra, Taras Szewczenko
przy grobie Iwana Kotlarewskiego

trzy zasadnicze redakcje Kuprysiowego *Kobziarza*. Opublikowana została ostatnia, jak się wydaje najbardziej doskonała, wersja przekładu. Wyjątkowość owego wydania polega na tym, że po raz pierwszy całość poetycznego dorobku Tarasa Szewczenki została przetłumaczona na język polski przez jednego tłumacza. Tej gigantycznej pracy nie podjął się przed nim nikt, a tłumaczyło Szewczenkę do tej pory już około pięćdziesięciu osób, między innymi tacy wybitni polscy pisarze jak Władysław Syrokomla, Stefan Żeromski, Jarosław Iwaszkiewicz czy Józef Łobodowski. Obszerne naukowe opracowanie przekładów poezji Tarasa Szewczenki na język polski przedstawił M. Łesiów w artykule wstępnym do tego tomu.

Poezja Tarasa Szewczenki cieszy się do dziś ogromną popularnością w swojej ojczyźnie, a samego poetę Ukraińcy nazywają Kobziarzem. Jego poezja wydaje się być nieśmiertelna, a on sam pozostaje nadal największym autorytetem moralnym swego narodu. Postać Szewczenki jest w pewnym sensie fenomenem na skalę światową, ponieważ wieszczem narodu i jego duchowym przywódcą został chłop pańszczyźniany, który wzniósł się na te wyżyny dzięki wyjątkowemu talentowi i ogromnemu poświęceniu.

Szewczenko ceniony jest nie tylko za wartości ideowe i artystyczne swych utworów, ale na równi z Kotlarewskim uważany jest też za twórcę ukraińskiego języka literackiego i nowoczesnej literatury ukraińskiej. Charakterystyczne, że obaj oni pochodzili ze środkowej Ukrainy i czerpali z tych samych zasobów ludowej leksyki i frazeologii, co sprzyjało ugruntowaniu się języka ogólnonarodowego.

Poezja Tarasa Szewczenki trafiła na nasze Podlasie w wersji pisanej (*Kobziarz*) prawdopodobnie dopiero w XX wieku, jednak w wersji ustnej, jako część miejscowego folkloru, znana była wcześniej. Świadczy o tym chociażby przykład z Dobrowody, gdzie strofy z poematu Szewczenki *Kateryna* miejscowi śpiewacy wplatają do innej pieśni ludowej, uważając je za jej integralną część. W tym właśnie tkwi siła poezji Szewczenki, która była tak bliska wartościom, myślom i marzeniom ludu, że uważał ją za swoją. Miejmy nadzieję, że omawiane wydanie zainteresuje i dzisiejszego młodego podlaskiego czytelnika, który często już nie zna alfabetu cyrylicznego i nie może czytać Szewczenki w oryginale. Gorące umiłowanie prawdy, ojczyzny i wolności, tak charakterystyczne dla poezji wieszca, nie jest przecież obojętne dla większości młodego pokolenia.

Nie wszyscy wiedzą, że Taras Szewczenko był nie tylko wyjątkowym poetą, ale także wybitnym malarzem. Wydawcy dołączyli do omawianego *Kobziarza* około trzydziestu reprodukcji jego obrazów oraz artykuł *Malarstwo Tarasa Szewczenki* autorstwa Eugeniusza Krasowskiego i Alberta Nowackiego. Postać tłumacza Piotra Kuprysa przedstawił z kolei Józef Kołodziej.

Warty podkreślenia jest również fakt, że obie książki ukazały się dzięki inicjatywie społecznej. Otóż kilka lat po śmierci Piotra Kuprysa jego przyjaciele z lubelskich uczelni utworzyli zespół wydawniczy i postanowili urzeczywistnić marzenie Piotra – opublikować jego przekłady. Szczególnie zasłużyli się tu profesorowie Józef Kołodziej, Eugeniusz Krasowski i Michał Łesiów. Realizacja tego zamysłu wymagała wiele zachodu, a najtrudniej było zapewnić sfinansowanie przedsięwzięcia, aby wysiłek ten nie poszedł na marne, bo efekt jest naprawdę satysfakcjonujący. Istotne znaczenie obu omawianych pozycji dla wzajemnego wzbogace-

nia kultur narodu polskiego i ukraińskiego podkreślił także w słowie wstępnym do obu tomów prezydent Ukrainy Wiktor Juszczenko.

Dodajmy jeszcze kilka słów o samym tłumaczu, naszym podlaskim rodaku. Urodził się Piotr Kuprys w 1933 r. w nadbużańskich, skądinąd słynnych Kostomłotach, ale świadome dzieciństwo przeżył we wsi Stromiówka w pobliżu Łucka, nad brzegiem rzeki Styr. Tam właśnie zrodziła się jego wielka miłość do Wołynia, utożsamianego z całą Ukrainą, którą do końca życia uważał za swoją prawdziwą ojczyznę. W wołyńskiej szkole zapoznał się z literaturą ukraińską, a szczególnie zauroczyła go poezja Tarasa Szewczenki. Uciekając przed kołchozową radziecką rzeczywistością cała rodzina w 1947 roku wróciła do rodzinnych Kostomłotów. Piotr ukończył liceum ogólnokształcące w pobliskiej Białej Podlaskiej, a później studia magisterskie w zakresie filologii rosyjskiej na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Następnie przez dziesiątki lat nauczał młodzież języka rosyjskiego, początkowo w szkołach średnich, a później studentów na Akademii Rolniczej w Lublinie. W prywatnym życiu nie zaznał szczęścia. Nieodwzajemniona miłość z lat studenckich pozostawiła trwałe, bolesne ślady w jego psychice i świadomości. Prowadził życie samotnika, ale nie znoślił bezczynności. Był doskonałym tłumaczem języka rosyjskiego, jednak prawdziwą satysfakcję dawało mu tłumaczenie poezji ukraińskiej. Tłumaczył zarówno klasyków, jak i pisarzy współczesnych. Część owych wierszy była drukowana w lubelskich periodykach i wydawnictwach ukraińskich wychodzących w Warszawie. Dopiero po jego śmierci dowiedzieliśmy się, że Piotr pisał również własne wiersze – po polsku i po ukraińsku. Głównym motywem jego twórczości była tęsknota za Wołyniem, krainą szczęśliwego dzieciństwa, do której wędził, że już nie powróci, ponieważ powoli wsiąkał w polską rzeczywistość, w której czuł się jednak jak na obczyźnie, bo życie jego było ciężkie i gorzkie.

Przyjaciele Piotra Kuprysa uważają, że również własne jego wiersze warte są upublicznienia. Zbiór ma się ukazać jeszcze w tym roku. Zasłużył on również na to, aby na jego grobie na cmentarzu prawosławnym w Lublinie został wyryty napis: *Poeta i tłumacz poezji ukraińskiej*.

Mikołaj ROSZCZENKO

Аборигеній

Книга первісних думок (1982-1992)

Продовження з чисел 4-6/2008, 1-3/2009

03.05.1988 р., Люблин – 19.08.1988 р., Більськ

Різьбяр ... Слово було підляським стареньким дідом, тіло кремезним дубом... Прибув Деміюрг і поєднав плетиво суків і лика з грайливістю свого спогаду...

04.05.1988 р., Люблин – Краків, у поїзді звісно

„Провідник народу” вигавкує в телефонну трубку розпорядження. Його філософія життя – люди живуть, щоб робити собі свинства. Мета життя – робити це непомітно.

04.05.1988, Краків

1. Рай на години? Так – за сім смертних гріхів і тридцять срібляників...

2. Мріємо, щоб дочекати хвилини, яка буде новим майбуттям – хвилюючись, як перечекати хвилину, що його відділяє від сьогоднішнього...

23.05.1988 р., Краків

1. – Подивись у дзеркало.

– Не бачу. Мої повіки замкнені. Мої вії зв’язані плетивом сонного павутиння, важкі від мрій, що ними хочу збагнути майбуття.

– Не піднімай повіки. Відкрий тільки око, хай не грязне в мінливій злуді видимого. Краса видимого не з його самого, а завдяки нашим очам.

– Трудно зрікатися краси, яку так довго плакали своїми очима.

– Не піднось повіки, хай її притискає сон. Дивись крізь це все. У дзеркалі – що бачиш?

– Свіча серед пільми без обличчя. Коли з’являється вітер племін тремтить. Перестає гріти темряву сіяючим ореолом. Чи це моє буття – прицеплене до гнота?

2. Рожка. Яка це краса. Її червоні пелюстки обсіяні краплинами ранкової роси. Дивлюсь – по стеблині пнеться вгору комах-муравель. Може його взя-

ти в пальці. Він же ж малий. Але навіть перешкоджувати йому в цій мандрівці. А може набити його на рожану колючку? Коли схочу – можу бути для нього неначе Всесильний Бог.

3. – Чи цей тунель не має кінця? Ти, напереді – уважно дивися, чи не майне якесь світло.

– Ще хвилину... Дійсно – бачу там якесь блідне сяйво.

– Швидше! Поспішиш!

– Куди хоч щоб тебе цей поспіх завів? Тут жодна хвилинка немає кінця, хоч і не вічна...

– Йди швидше! Не мороч мені своєю філософією голови. Хочу до світла!

– Не перешкоджуй ж тобі. Біжи куди тебе тягне мрія. Чого ж тобі заставляти дорогу до цього світла...

– Вже... Вже дійшли! Але чому тут палає цей великий вогонь. Чому в мене зв’язані руки? Чому мені говорите: Прийми покірливо христілюбиве рішення Найсвятішої Інквізиції?!

4. Гребусь сумно у своїй душі. Під повіки гірко напливають сльози. Вони як перлини... Це вже не сльози – це символіка.

Яка тут вигода – сказати тільки: сльози, мука, біль... Пізніше подумати: душа, й покласти її на м’яке співчуття.

5. Коли збудившись простягаю руку, Твоє тіло таке гаряче через сон. Спиш. Гріюся його теплом. Засинаю в обіймах Твоїєї присутності.

24.05.1988 р., Краків

1. Середньовіччя. Яке ж в нас про нього уявлення? Пригадую як говорили – „темрява середньовіччя”. Здавалося, що сонце не доходило на ці земні долини, де вирувало життя. Здавалося – велика, довга ніч...

2. Але пригадую собі... Це було десь перед тисячню років. Лежав я на зігрітій літнім поляні серед пралісу. Сонце просякало через листя й кололо золотим промінням, а хмари лише де-неде сторбучили свої білі хребти.

3. Пригадую собі ту минувщину – ле-

жачи під таким самим теплим сонцем, під небом не більше синім, як тоді. Тільки немає пралісу...

Травень 1988 р.

1. Дні за днями скапують у вічність. Дрижать як краплини на кінці голки, що вб’ється у наші очі – і заснемо.

2. Вічність поглинає день за днем, життя за життям. Кожна північ це хвилина смерті. Вечір. Перед кожною смертю годиться сповідь.

3. Перед нами була темрява. Розсвітили ми її своїм народженням і заберемо це світло з собою. Але інші люди не скажуть, що на землю лягла темрява.

4. Колись, мабуть – важко це пам’ятати – боявся смерті. Сьогодні... Ця хвилина, коли веду руку по папері, ще один крок в її сторону.

5. Може колись напишу книжку. Книжку про царицю Катерину і останнього кошового отамана Запорозької Січі Петра Калнишевського. Вона його запроторила в кам’яну яму на Соловецьких островах і померла. Він прожив у кам’яному мішку десятки років, дочекавши ста дванадцяти, та дочекався волі, щоб все ж таки – померти вільним! Бачив там – лише сонце? Отже, з найглибшої безодні не бачиться світу, але все одно можна побачити світло. Що з твоєї могутності, якщо не бачиш світу з найвищих вікон палацу, бо твоє світло погасло.

6. Молимося... Молимося... За... За... За нашу славу і наше благо, за руйну й загибель наших ворогів. Освячуємо свою зброю, щоб була гостра й влучно уражувала серця, розорювала людські тіла, бо ми про них кажемо – ворожі! Гартуємо свяченою водою залізо і в молитовному екстазі зводимо очі, простягаємо руки до Всевишнього – дай нам перемогу, нехай прокладемо мости через кров ворогів наших, хай їм прийде загибель, шезнуть з лиця землі і пірнуть в озеро вогню.

7. І Всевишній дає перемогу, але не нам – йому! Ворогові! Стаємо кволі й безрадні, адже думка наша не літос – камінь во главу угла. Опустивши голови і руки запитуємо: Як основи зруйновано, – що тоді праведний зробить? Ми перелякані всі, бо ось нечестиві натягають лука, щоб в темряві до просто-сердних стріляти.

8. Приходимо з хаосу і темряви. Розблискує світло нашого дитинства – до-світній вогонь будучої величини або малості, піднесення або падіння.

пер він вмирає, палить за собою багрянну пожежу хмар. Люди згадуватимуть цей тихий захід з луною неба й білим подихом ріки, лугу, полів. Сиджу пишучи – тчу слова. Вечір тче заповітну імлу.

24.09.1988 р., Краків

1. У мене субота останній день тижня – пора відпочинку. В неділю починаю найчастіше знов братися до книжок, до читання і писання. Виходить – сьогодні день приватний.

2. Десь біля п'ятої вечора був на Ринкові. Коло ресторану „Wierzynek” грав модернізований трубадур – з електричною гітарою і колонкою. Було ще сонячно, але від будинків лягала тінь, а прив'яле листя кружляло, несене вітром. Взяла мене охота написати декілька слів і побіг аж під Флоріанську браму, щоб озброїтися папером і писалом якимось. Сів на лавочці на Плянках і шкрябав...

3. Смеркало – сонце десь сховалося (певно за хмари). Зараз вже стемніло, але небо ясне – місяць посміхається з-за невеликої хмарки. І він золотий, і вона золота... А можна ще сказати, що місяць – схований за більмом хмари. Люди з більмом втрачають зір, сліпі... Але ж він – лише дзеркало...

06.10.1988 р., Краків

1. Пан Н. Giraud написав твір на фортепіано й назвав його „Сонце вмерло”. Тепер слухаю. Але мені не віриться. Навпаки, здається мені, що ця золота осінь лунає листям відбиваючим сонце, хоч і осіннє, то ясне й осіняюче теплом. Здається – йдемо доріжкою серед дерев, а листопад рясно лине під наші стопи. Всміхнутися тут можна – от, знов ця притаманна слов'янам сентиментальність. Тут і не сад, і не парк навіть, а місто. Повне великих, гострих, без сліду ніжності, кубічних форм. Комусь це мабуть місце народження. Перші його кроки були ставлені на тротуарі. Залізобетонна молодість. Цеглини майже вросли в кістяк. Але ж я тут гість. Тільки що звикаю. Звикнути треба, але ніщо не звільнить від прагнення ступати по свіжій, привітній землі, а не по засміченому асфальті.

2. А сонце справді „вмерло” – вже ніч.

9. І бідкаємося, і нарікаємо – на світ, на поганий час, на людей... І так днями, роками, сторіччями...

10. Але все ж таки живемо. А коли життя то й і надія...

19.08.1988 р., Спаса, Більськ

1. Підеш за Зелений луг, за очі. Але за Зеленим лугом не кінчається світ. Години твоєї мандрівки відчислять кілометри, пройдені й відкинені у минуле. Кожна подорож веде у простір. Кожна подорож розтягнена на години, дні й місяці. Коли повертаєш, від твого від'їзду проминуло стільки хвилин, скільки життя вигоріло в серцях товаришів твого дитинства. Від'їжджаєш знов сьогодні – повернеш. Але не повернеш у сьогоднішній день. Повернеш вже в майбутність. Ось, така собі машина часу...

2. Кажуть: море – вікно у світ. Кажуть: Константинополь – око Всесенної. А фотографія, майже з-перед сторіччя, дівчини у вишиваній сорочці і хварту-

хові, зі жмутом квітів незбагненного кольору у руці? Чи це тільки спогад, як було „за царя”, спогад *ancienne régime a la Russe*. *Russé* звучить так подібно до Rousseau. На звороті фотографії надруковано: *Atelier Photographique W. Wiśniewski a Brest-Litowsk rue Szosejna vis à vis de l'église Russe*. Вуалля мусйо!

– Добре мати таку знімку, – подумала Настуся, повернувши до Телятич з *уездного города Бреста (Гродненской губернии, Российской империи)*. – Можна на її подивитися м'явши гречану за-тірку.

20.08.1988 р., Біловежа

1. Забивають віко труни. Дошки злісно ворчать – дразнені ударами молотків. Приглядаємося. Коли сьогодні похорон, мусило колись бути народження. Життя – почалося з болем народжування, завершиться кількома банкнотами за обідню у сороковий день.

2. Туман з імлі – завершення відбутого дня. День народжувався на Сході. Те-

22.10.1988 р., Краків

Життя... Сентенція: життя це боротьба. Між совістю й страхом – чи це, що хочеш, вже можна (ще не можна, вже не можна)? Така в кожному разі дефініція обов'язуюча на нашому клаптику світу. Куди піти? Як вирватися з в'язниці, яка не має ні залізом заплетених вікон, ні стін і замків з ключем у чужій кишені? Полинати у незмірений небесний простір. Але де орлині, навіть Ікарові, крила? Небо сонячне й тихе. Мучимо очі розгляданням безхмарного. Куди піти. Де дітись. Чим примкнути нетерпеливо шукаючи очі? В Елладі мерцям замикали їх мідяками на оплату міфічним видавам підземного світу. А поки що пошукаймо, де недорого й без більшого болю ці очі виколують.... Кажуть, що сліпі мають дуже зручні руки.

27.10.1988 р., Більськ

1. Ти як і наша доля – смієшся сумуючи...
2. Заплутаний у павутиння мовчання – збагнув, яка важка дорога до істини...
3. Осінь. Давно вже змеркло. Вітер злісно рветься серед безлистої деревини. Місяць своє повне лице чухає об хмари... Темрява ночі м'яко обіймає Твоїми руками... Ні, це сну марево, а не наявність зустрічі. Але ніччю хоч очі не бачать Твоєї відсутності...

28.10.1988 р., Більськ

1. Слава! Слава! Слава! – лунає величаво на майдані. Глухі люди бачать це й дивують: Чого ж всі так стали позіхати?
2. Мова сріблом, золотом – мовчання. Отже – не відчитуйте цього уголос...
3. А все ж, поплямивши словами папір, потішуюсь, може із-за своєї майбутньої професії історика-архівіста, що кожний запис, хоч і не читаний при авторові, коли збережеться у архівних сховищах – має якесь місце у загальному багатстві...

31.10.1988 р., Більськ

1. Київ. Лаврські печери. Як вам поклонитись преподобні отці, як з вами насамоті поговорити? Тут вступ за квитком, а екскурсія іде вперед... Але спогаду не стерти, коли навіяний натхненням...
2. Богородице... Ти стала Матір'ю мільйонам, а живописці в паспортах своїх Твою ікону малювали, хотівши перейти кордон у вічність...

3. А тепер Ти в нас бездомна... Собор Твого Успення – серед Лаври звалений в руїну...

02.11.1988 р., в дорозі із Більська до Кракова (поїзд Сідльці – Варшава)

1. Моя „колишня любов” сиділа в купе напроти мене. Про що думала? І чи про мене? Мені вже не цікаво. Вона – колишня...
2. Кожного року якусь частку життя проводжу в поїздах. Ось тут, через скляні двері бачу як чужа дівчина цілується з мені не знайомим. Проходжу мимо, адже у мене не менш важливі справи...
3. Поїзд це не природне середовище. Це фрагмент більшої цілості – цивілізації. І дуже тряссееее... Ледве пишшшшууу... А прочитати це – хто ж зможе? Така вже, видно, ця цивілізація...
4. Цивілізація річ давня. От хоч би в старих грецьких полісах стільки всякого мармурного брухту, якому по декілька тисяч років (не рахувавши зовсім ще цілих колон і різьб, розтягнених по всіх музеях світу). Заздрість трохи бере, але що ж зробиш – Більськ не Херсонес, він над Білою річкою, не над Чорним морем...

27.02.1989, Київ

1. Надумалось уже мені кілька думок про перебудову та життя взагалі: „Гарні наміри, гарно здійснені, гарним способом. Ефект – відомий, хоч непередбачений...”
2. Увійти в життя мусиш кудю тебе уведуть. Вийти можеш різними дверима – хіба, що ними пальці притнуть...
3. Не лякайся! Щирі друзі з охотою заріжуть – навіть тупим ножом!
4. Життя у великому місті зараз таке авто-матичне... Тролейбус трощить залишки трипільської культури – це авто-транспорт. А ще – авто-бус і авто-вокзал, авто-машина і авто-мобіль, авто-ручка і авто-портрет. А певно не зайво згадати ще про автоіронію... (Про автоеротику не згадаю, бо це, здається, просто онанізм!)

Березень 1989 р., Львів

1. Написати інтимне. Вивернути душу, оголити свідомість власного нутра. Це повинно, здавалося б, бути таким простим. Але ні – показується, що найліпше вміємо виголошувати прокламації – чи то щирі, від серця, чи фальшиві, але

відповідаючи „потребі часу і обставинам”. Збираюся писати це, щоб, мабуть, друкувати. Це і проблема – сказати стільки, щоб хвалили: за відвертість, за щирість. Але не сказати забагато, щоб не стати пустим, з душою вилитою на папір, на поталу юрмі.

2. Ось Львів – місто Симоненкових слів „Бубнявють думки, проростають словами...” А зібрати вирослі слова не проста річ. А зібрати в прості слова не просту річ? Легше захоплюватися українськими написами на всіх вулицях, стінах, плакатах. Заглядати в білі лица карооким, чорнобровим дівчатам. Розказати про це все – відверто, щиро, безкомпромісно. Але... Ось їхав трамваєм. Вона була кароока і чорноброва, дивились ми собі в очі, пізніше я мусив зійти, вона поїхала далі...

3. І як про це сказати своїй жінці?

26.06.1989 р.

– Котра година? – Не знаю – не нюхав годинника... Вигадав я це біля вітряка при селі Козлики над Нарвою. Безглуздя? Мабуть так. Але чому так часто говориться про неповторний аромат часу і епохи?

01.07.1989 р., Краків

1. Казали мені, що в поезії немає місця для політики... Тому хочу наполегливо підкреслити, що тут написане не є поезією, хоч і не є політикою...
2. І запиташ: А звідки взялося зло людей народжених для добра, та потворність людей створених на Божу подобу?
3. Мабуть сьогодні лише писання має сенс. На побоїщах Середньої і Східної Європи й так все в руїну валиться, в опухлині голоду гинуть народи і воскресають серед колючих дротів кордонів дружби... Людину переписати легко – святковим зашморгом роковин, буденним насильством розстрілу... Може хоч папір інколи здолає простір часу і колись хтось сяде читати ці палімпсести...
4. А ми собі отак стоїмо – зняті вже з постаментів... Стоїмо вже живі і запитуюмо себе: І вартувало ж мертвими – у бронзі та мармурі – бути?

Юрій ГАВРИЛЮК

Продовження в чергових числах

Василь Петручук: Ескізи

Грабувляки у Варшаві

Ніхто не може заперечити, а хто не знає – нехай дізнається, що готель „Європейський” у Варшаві будували наші хлопці з Грабувця, а також мешканці таких сіл як Чохи-Вурлянські, Добривода, Курашово, Їлянка, та багатьох інших, для яких Дубичі-Церковні стали гміною.

Наші хлопці після війни вирішили допомогти державі відбудуватися, а собі заробити трішки грошей, з'їхалися до Варшави, зокрема на відбудову „Європейського” – готелю всесвітнього значення. Сиділи у Варшаві не оно місяцями, але й цілими роками, а їх господарки обробляли й доглядали їхні жінки й діти. Не одній жінці боком вилазило таке господарювання і догляд дітей, але що їй було робити, коли з надією виглядала припливу свіжого гроша? Мучилася й чекала, а тим часом хлопці днями працювали, а вечорами у бараках пили пиво і гуляли в карти.

Аж на одну жінку пришла хвили-на відчаю, тобто тітка Маня уже довше не могла витривати без чоловіка, котрий чомусь довго не привозив їй гроша. Відважилася поїхати до Варшави. Але щоб його не роздразнити, що мов приїхала його перевірити, взяла кошик від картоплі, положила до його кавалок шинки, бутельок сметани, яєць з півкопи, та півбуханця ржаного хліба. І гайда на поїзд зі своїми ласощами.

Коли поїзд затримався на Віленському вокзалі у Варшаві, пані Маня витарабанилася з вагона з кошиком у руках, у якому найвигідній возити яйця, бо не так швидко б'ються, здивувалася великій кількості людей на пероні. Подумала: „Видно якесь велике католицьке свято”. Підійшла до першого-ліпшого чоловіка і запитала:

– Де тут працюють грабувляне?

– Слухам... О цю пані ходзі?

– Як то, то ви не знаєте по якому я говорю? Я вас як чоловіка питаю, де тут працюють грабувляне наші, а ви не знаєте?

– Я пані не розумем, пані хибя пшиєхала зе всходу?

– Невжеж з заходу? Певно, що з усходу...

– То ніц дзівного, же пані не потрафі мувіць по польську...

– То ви не знаєте пуольської мови, а не я! Я володи*ю чисцоткою пуольською мовою, як уси* у Грабувці. А тепер скажи мни* чоловіче, куди мни* іти до мужа. Його звати Дмитром.

– Я напавде не вем о цю пані ходзі і кого пані шука.

– То може ві*те не знаєте і Ваські Володіного, того Мазурукового? У нас його вси* знають, бо вуон є охвицером і у Варшави служит. Я його бачила як на урльопп приїжджав...

– Цю мі ту пані оповяда? Які Васька, які Мазур? Ту Варшава, а не якась Піпідувка!

– Ого-го... Але ж розумає. У нас, у дубицькуй церкви збираються люди з... Зара, зара: з Грабувця, з Руткі, з Тохвилувцов, з Дубич, з Чохуов, з Їлянки і може ще з яких суюл, і то я уси*х ві*даю, а вуон, якісь альфавет, однеї Варшави не знає. Але що про його говорити, коли вуон навет одного на ци*гли Грабувець охвицера не знає... А може ти з Вуорлі?

– Нє, я з Зельонкі...

– То й тут Їлянка* є? Бачите, а ти нияк не можеш научитися своєї мови, фе...

Дальші переговори з варшав'янином перервала пані Манька побачивши на пероні Трохима.

– Трохім, що ти тут робиш?

– На пиво пришов.

– А де муой Дмитьор?

– Зара, нап'юся пива то пуойдемо заведу. Ми уси* там, на Краковськун Предмі*сьгі, готель будуюмо для Варшави...

Чоловік з Зельонки вирачив очі:

– Холера! Сканд ту тилє рускіх?

*/ Офіційна польська назва Їлянки – Jelonka.

Добродій

Сидить немолода людина, з немалим животом і товстою потилицею, за столом біля вікна в кухні і обідає. За вікном, на підвіконні стоять голуби, горобці, котрі менш бояться людей і з дерев скрадаються ворони до балконів, щоб часом дещо схопити в дзьоб. Голуби і горобці аж у вікно заглядають з голоду, який перемагає страх перед людиною. На дворі мороз.

– Бачиш друже, як воно в нашому світі, – дивується господар. – Людина, аби мала гроші, буде їсти, що оно схоче, тепло одягатися, та в теплій хаті жити. А бідний голуб, горобець, ворона і кожний птах літо і зима в одному одязі, а зимою мало що в холоді, то ще й в голоді. О, бачиш, готові вибити шибку, щоб дістати якусь крошку, що у людини з рота упаде...

– Ну бачиш, – говорю добродієві, – сидиш у теплі, їси картоплю з м'ясом і хліб на скатертині лежить накрайний, то чому б їм не положити на підвіконня крошок?

– А що, я один їх вириятую від голоду? – відвернувся до мене колега.

– Ні, один ти небагато зробиш, але добре і собаці муха, як в народі кажуть. Щоб хоча малу частину призначили бідним пташкам, котрі так любимо, то вони не були б голодними, і мали б більше у собі тепла...

Я йому своє говорив, а добродій встав з-за стола, згорнув не доїдiani картоплі і крошки хліба в долоню і кинув у відро з помиями.

Я упевнений, що це до його не дійде, бо дещо прочитати боїться так, як чорт крижа. Але добрі люди стануть ще ліпшими.

3 хроніки подій на Підляшші

Зустрічі з «Катринкою»

7-8 червня побував у гміні Кліщелі ансамбль «Катринка» з Високого в Білорусі, партнерського міста Кліщель. Група виконує перш за все обрядовий фольклор україномовного Полісся, а також загальновідомі та естрадні українські, російські і білоруські пісні. На Підляшші ансамбль виступив з чотирма концертами, які пройшли під гаслом «Весняне сільське співання»: у Жуках, Погребах, Суховільцях і Поличній. У співання включалися також жителі сіл, та місцеві ансамблі, як «Калина» з Дашів.

Концерти мали на меті вийти з культурною пропозицією до менших місцевостей, у яких проживають переважно старші люди. Провів їх Миський осередок культури в Кліщелях.

«З сільського подвір'я»

8-13 червня в Черемсі проходили Міжнародні зустрічі з народним мистецтвом «З сільського подвір'я». У рамках заходу, **8-11 червня** у Гмінному осередку культури відбулися майстер-класи українського традиційного співу, які повела Людмила Вострікова з ансамблю «Горина» з Рівного. Поліський фольклор вона презентувала разом зі своєю мамою, Мариною Ковальчук. Співати вчилися між іншими учасники місцевих ансамблів «Черемшина» та «Гілочка». У міжчасі вони мали можливість навчилися виплітати коробки з соломки. Заняття вела Ніна Єфим'юк.

Музичні концерти фолькових зустрічей проходили **12-13 червня** у пленері Гмінного осередку культури

в Черемсі. Серед цьогогорічних гостей був ансамбль традиційного співу «Гуляй-город» з Києва, відомий зі співпраці з молодіжною групою «Тартак». Група виконує обрядовий і ліричний репертуар та інструментальну музику Центральної України. З українським фольклором виступили також господарі фестивалю – ансамбль «Черемшина» з Черемхи.

Закінчення шкільного року

19 червня закінчився 2008/2009 шкільний рік, п'ятнадцятий від коли на Підляшші ведеться навчання української мови. У минулому вже навчальному році уроки рідної мови відбувалися у шести пунктах Підляського воєводства: Самоврядному садочку № 9 «Лісова поляна» у Більську, Комплексі шкіл ім. А. Міцкевича в Більську (у Початковій школі № 4 та Гімназії № 2), Початковій школі в Черемсі, в міжшкільному пункті навчання української мови при Початковій школі № 12 у Білостоці, та від минулого навчального року – в Громадській початковій школі ім. св.св. Кирила і Методія у Білостоці.

У садочку в заняттях української мови, на яких крім мови діти знайомляться з народними вміннями в рамках програми «До традиції», у трьох групах брало участь аж 95 дошкільнят. У більській початковій школі на рівні всіх класів вивчало українську мову 103 дітей, у гімназії – 21. У Черемсі в трьох групах було 38 учнів, у міжшкільному пункті в Білостоці – 14, натомість у «православній» школі – шестеро. Загалом у минулому році в Підляському воєводстві вчи-

лося української мови 277 дітей і молоді. Це на 37 осіб більше ніж у попередньому навчальному році.

Виставка народного рукоділля в Мельнику

19 червня у Гмінному осередку культури, спорту і рекреації в Мельнику відкрито виставку «Мережки, вишиванки та інше рукоділля». Презентовано під час неї творби народного мистецтва авторства понад 20-ти жінок гмін Мельник і Нурець-станція, які об'єднані в Гурток регіонального рукоділля при Гмінній бібліотеці в Мельнику. Під час відкриття виступили з концертами ансамблі «Новина» з Мощоні-Королівської і «Вереси» з Вилінова.

Ярмарок «На Яна»

21 червня на площі перед білостоцькою ратушею вже сімнадцятий раз відбувся ярмарок «На Яна», під час якого було промовано багатство народного мистецтва Підляського воєводства. Пленерному святіві товаришували концерти народних ансамблів з Польщі, Литви та України. Українську традиційну музику презентував у Білостоці ансамбль «Гуляй-город» з Києва.

Концерт у Білій-Підляській

Того ж **21 червня** у Вищій професійній школі в Білій відбувся V Концерт церковної музики «Скарби культури Підляшшя». Запрезентовалися на ньому хори між іншими з Горостити, Білої, Берестя та Коломиї. Під час концерту відкрито фотографічну виставку «Orthphoto.net 2004-2009».

Українські танці в Елку

25-28 червня в Елку проходив VI Міжнародний фестиваль фольклору дітей і молоді «Веселка». Виступили на ньому колективи з семи країн світу, серед них Дитячий фольклорний ансамбль танцю «Колесо» з України.

«Бялиштук»

25-29 червня у Білостоці відбувалися заходи IX Міжнародного огляду театральних ініціатив «Бялиштук – Колхіда», який має на меті презентацію сучасних театральних дій та молодих творців з Польщі та з-за кордону. Цьогорічна його едіція була спрямована на презентацію сучасного мистецтва з Польщі та зі східних країн – Білорусії, України та Грузії. На його програму склалися театральні вистави, музичні концерти та проєкції мультфільмів. У рамках заходу в Театральній академії у Білостоці можна було дивитися мультфільми Олексія Черного, українського митця народженого в Харкові, який зараз проживає в Берліні.

Ансамбль з Ніжина на Підляшші

27-29 червня перебував у регіоні козацький ансамбль пісні і танцю «Червона калина» з Ніжина в Україні. Приїзд групи є наслідком співпраці, яку з українською групою нав'язав білоруський колектив «Наревчанки» з Наровки. «Червона калина» виступала **28 червня** на заході «Зелена країна добрих вітрів» під час «Днів Наровки», та в амфітеатрі в Гайнівці разом з колективами з Білорусії, а також відвідувала Біловезьку пущу.

Проект у Гоньондзі

4 липня у Гоньондзі відбувся концерт за участю дитячих ансамблів з Рівного у рамках проекту «Полісся і Підляшшя дається полюбити – ознайомлюємося з нашими сусідами». Це спільна ініціатива Гмінного осередку культури в Гоньондзі і Творчого об'єднання «Свіча» з Рівного в рамках програми «Польсько-український обмін молоддю» Національного центру культури у Варшаві.

Метою проекту є взаємне знайомство дітей і молоді, пізнання культури сусідніх народів і долавання стереотипів. Наприкінці травня 45-особова група шкільної молоді з ансамблю пісні і танцю «Бєбжа» та «Надбєбжанські нотки» виїжджала в Україну. В Палаці молоді в Рівному колективи виступали з польськими народними піснями і танцями та представляли у формі мультимедійної презентації природничі і туристичні цінності долини Бєбжи та регіональну культуру. Група польської молоді виїжджала також на екскурсії, між іншими у Львів.

Наприкінці червня завітала до Гоньондза 48-особова група українських дітей та опікунів – «Дружба», «Ранкова роса» та учасники рівненської «Горини». Українські гості побували в Польщі тиждень. Вони оглядали найцікавіші місця гміни: Бєбжанський національний парк, Твердиню Осовець, та виступали з концертами в Гоньондзі й Августові.

«Смаки Підляшшя»

5 липня ансамблі «Дружба» і «Ранкова роса» виступили також у Білостоцькому музею села під час плерного заходу «Смаки Підляшшя» (на фото згорі), на якому було презентовано традиційну регіональну кухню, на-

родне підляське ремесло та відкрито експозицію лісового самогонного апарату, яка викликала величезне зацікавлення білосточан.

Окрім гостей з України з українським репертуаром виступили на заході дівчата з неформальної групи автентичного співу, яку при Білостоцькому музею села веде Юліта Харитонюк. Вона створилася на базі переважно учасниць майстер-класів українського і польського автентичного співу, які постійно відбуваються у скансені. «Смаки Підляшшя» – то один з шести плерних заходів у музею села, які є реалізовані як частина проекту «Зберегти від забуття» в рамках Регіональної операційної програми Підляського воєводства.

Протипожежна команда й ансамбль у Парцьові

12 липня у Парцьові коло Більська відбувся захід по в'язаний з інавгурацією місцевої команди протипожежної охорони, та врочистим наданням ім'я «Луна» місцевому ансамблю, що діятиме при цій команді. Хресними батьками групи стали: війт Гміни Більськ Раїса Равецька та заступник підляського коменданта Воєводської державної протипожежної охорони Андрій Усцінович.

У групі співають представники середнього покоління з Парцьова і Більська. Веде її учасник рівненської «Горини» Володимир Рева. Основа репертуару – україн-

ська, однак ансамбль виконує також польські, російські і білоруські пісні.

На концерті виступили як запрошені гості «Вєрвечки» з сусідньої Орлі та колективи з гміни Більськ – фольклорні групи «Родина» з Дуб'яжина і «Згодні маки» з Райська, а також чоловічий хор «Куранти» з Більська.

«Дні Кліщель»

12-26 липня проходили заходи XIII «Днів Кліщель». 18 липня на одному з кількох концертів у рамках заходу виступили: гуцульський ансамбль «Оберіг» з села Бєлєлуя, що в Івано-франківській області, та українські солісти з Рівного. Окрім того показався відомий у містечку ансамбль «Катринка» з Високого, що на українськомовному Берестейському Поліссі в Білорусії, партнерського міста Кліщель, та місцевий ансамбль «Фантазія».

26 липня перед осередком культури «Гладишка» відбувся концерт за участю колективів з Берестейщини та місцевих груп «Фантазія» і «Мікстура».

Організатором «Днів Кліщель» був Міський осередок культури в Кліщелях.

«Підляська октава культур»

22-28 липня проходив II Міжнародний фестиваль музики, мистецтва і фольклору «Підляська октава культур». Концерти відбувалися у Білостоці та двадцяти місцевостях регіону, між іншими

в Більську, Гайнівці, Дорогичині, Сім'ятичах, Суражі. Взяли в них участь ансамблі з Польщі, Македонії, Башкирії, Білорусії, Росії, Литви, Ізраїлю, США та України, близько 800 артистів з різних сторінок світу. Серед виступаючих були групи різного характеру: оркестри, театри, ансамблі пісні і танцю та фолькові колективи, які представляли культуру й артистичне надбання Польщі та культурних кругів національних меншин Підляського воєводства. З України приїхали на захід: Оркестр національного театру зі Львова та ансамбль пісні і танцю «Славутич» з Дніпропетровська. Окрім того виступили фолькові групи з Польщі, у репертуарі яких українські пісні: «Черемшина» з Черемхи та «Оркестр св. Миколая» з Люблина.

«Підляську октаву культур» зорганізував Воєводський осередок анімації культури в Білостоці.

Майстер-класи в музею села

23-26 липня у Білостоцькому музею села відбулися чергові майстер-класи українського народного співу, які повели Юрій Пастушенко, учасник фольклорно-етнографічного колективу «Древо» з Києва, та Зузанна Моравецька-Пастушенко. Зустрічі з традиційною українською піснено є частиною циклу майстер-класів, які проводить скансен від 2008 року.

Захід у Пасинках

26 липня у Пасинках змагалися протипожежні дружини. Відбувся також концерт за участю ансамблів «Луна» з Парцьова, «Родина» з Дуб'яжина, «Куранти» з Більська та «Згодні маки» з Райська.

«Давні пісні – молоді голоси»

Того ж **26 липня** у Ваневі в гміні Соколи над Нарвою пройшов III Фестиваль народної музики «Давні пісні – молоді голоси». Має він на меті збереження і промоцію традиційного народного репертуару та його вартісних сучасних стилізацій, а також активізацію і розвиток зацікавлення молоді музичною традицією.

У цьому році, з огляду на дощ, концерти відбулись не на березі Нарви, але біля костелу. З польською, українською, білоруською та литовською музикою виступили на конкурсі молоді солісти, дуети, тріо, квартети та ансамблі з Підляшшя, Курпії і Мазур. Традиційно в конкурсі успішно взяли участь молоді виконавці українського репертуару.

У категорії вокально-інструментальних ансамблів лауреатом одного з двох III місць став ансамбль «Слов'яночки» з Білостоку (Катерина Савчук, Варвара Сидорук і Губерт Байко). Одне з семи вирішень отримала дитяча група ансамблю «Новина» з Мощони-Королівської.

У категорії ансамблів традиційного співу переміг дует Олександра Корнилюк і Роксана Вишковська з Більська, одну з двох II нагород отримав квартет з Черемхи (Анна Качук, Агнешка Репко, Маргарита Бартошевич і Юстина Павлючук), III місце зайняв дует сестер Уршуля Садовська і Юстина Садовська з Маківки, одне з двох вирішень припало колективу «Orthpower – малі тутешні» з Білостоку. Grand Prix фестивалю за визначний музичний талант отримав Петро Остащевський з Більська.

Конкурс організували: Музичне товариство «Слопєвнє», Воєводський осередок анімації культури в Білостоці та Гміна Соколи.

«Голєнський ярмарок»

26 липня у Голі, що на межі між Південним Підляшшям і Холмщиною, відбувся XIII «Голєнський ярмарок». Почався він врочистостями в місцевій церкві з нагоди свята патрона церкви св. Антонія Печерського. Божественну літургію очолив Архі-

єпископ Люблинський і Холмський Амель.

Згодом у поблиському Музею матеріальної культури Холмщини і Підляшшя почалися концерти в рамках ярмарку. Виступили ансамблі з України та поближких місцевостей, показався також люблинський студентський гурт «Хвиля», у якому

+++ ПАМ'ЯТЬ +++

9 червня 2009 року у Торонто відійшов у вічність уродженець Надсянської землі **Микола Шевчик** та похоронений був на українському цвинтарі св. Володимира в Оуквіл.

Микола Шевчик народився 12 грудня 1925 р. у селі Залуж Сянського повіту, в сім'ї Михайла та Розалії (з дому Собко). В сім'ї було троє дітей. В часі війни сестру Марію німці вивезли на роботи, брат Степан був мобілізований у Червону армію та загинув на мадярському фронті. Батька вбили польські бандити. Залишився один Микола з матір'ю. Він закінчив сільську школу і почав науку в Торгівельній

школі у Саноці. Під час акції „Вісла” їх депортовано на Кошалінщину. Тут здібний хлопець закінчив Рільничий технікум та став працювати в ППР. Приватно займався бджільництвом, бо це була його велика любов (навіть живучи у Торонто домовився з фермером і тримав у нього свою пасіку). 1953 року одружився з Ярославою Туцькою. Виховали четверо дітей: Марійку, Івану, Богдана і Мирослава. Оскільки всі діти виїхали у Канаду то і Pokійний з дружиною в 1993 р. переїхав туди. Микола велику увагу присвячував релігійному та національному життю. Він все тужив за рідним селом на Закерзонні де у саду були найсмачніші сливи, а в криниці найкраща в світі вода. Свою любов до рідного передав своїм дітям, котрі як в Едмонтоні, так і в Торонто є визначними українськими дітьми. Був людиною жерстивною і скромною.

Усім рідним Pokійного висловлюємо наше найщиріше співчуття.

Друзі із Надсяння та Холмщини

співають між іншими підляшшю з Більська і Черемхи. Відвідувачі ярмарку могли ознайомитися з народним ремеслом Південного Підляшшя і Холмщини.

Ярмарок організувало Товариство любителів матеріальної культури Холмщини і Підляшшя у Голі. Це один з нечисленних заходів у регіоні, на якому є презентована українська культура.

«Сябровская бяседа»

Також **26 липня** в урочищі Борик коло білоруськомовного Городка відбувся Міжнародний культурний фестиваль «Сябровская бяседа». Хоч метою того пленерного заходу є промоція білоруської культури у виконанні ансамблів з Підляшшя і Білорусі, то не забракло на ньому українських акцентів. Серед запрошених ансамблів знайшлися групи «Черемшина» з Черемхи і «The Ukrainian Folk» з Гурова-Ілавського.

Рейд «Пудляше»

29 липня – 1 серпня наднарв'янськими селами регіону йшов III піший рейд «Пудляше». Взяла в ньому участь коло 20-особова група молоді, переважно з Більська, Черемхи і Люблина. Як і в попередніх роках учасники мандрували селами Козлики, Войшки, Телушки, Пухли, де ознайомлювалися з природничими і культурними цінностями регіону. В осідку Об'єднання Спадщина Підляшшя у Пухлах (на фото поруч) молоді підляшшю вислухали доповідь д-ра Миколи Роценка з УМКС в Люблині про культуру та історію Підляшшя.

Рейд провела Молодіжна ланка Союзу українців Підляшшя.

Людмила ЛАБОВИЧ
Фото авторки статті

PROGRAM REGIONALNY
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI FUNDUSZ
ROZWOJU REGIONALNEGO

**Marszałek Województwa Podlaskiego
serdecznie zaprasza na festyn**

PODLASKIE ZIOŁAMI PACHNĄCE

**Białostockie Muzeum Wsi pod Osowiczami
niedziela 13 września 2009 roku
godz. 11.00 – 17.00**

W programie:

- sprzedaż regionalnych wyrobów kulinarnych,
w szczególności miodów, nalewek i ziół
- konkursy z atrakcyjnymi nagrodami:
 - "Z lasu do spiżarni" na najlepszą potrawę
z grzybów, jagód i innych owoców lasu
 - na najlepszą nalewkę
 - na najlepszą marynatę
 - na najlepszy dżem
- pokaz tłoczenia oleju lnianego we młynie
- kiermasz rękodzieła ludowego
- pokazy rzemiosła ludowego
- występy zespołów folklorystycznych

**Zapraszamy również na
FESTIWAL ZESPOŁÓW FOLKLORYSTYCZNYCH,
który odbędzie się w dniu 27 września 2009
w godzinach 11.00-17.00 na terenie
Białostockiego Muzeum Wsi.**

Białostockie Muzeum Wsi w Osowiczach
Oddział Muzeum Podlaskiego w Białymstoku
ul. Nadawki 21c, 16-010 Wasilków
tel. + 48 85 - 743 60 82
e-mail: bmw@muzeum.bialystok.pl
www.bialostockiemuzeumwsi.pl

Patronat medialny:

gazeta
WYBORCZA.PL

Polskie
Radio
Białystok

Kultura
Ludowa.pl

TVP BIAŁYSTOK

Wrota Podlasia
www.wrotapodlasia.pl

bstok
MIEJSKI PORTAL INFORMACYJNY

CIVITAS CHE

1. Ecclesia S. Spiritus.	4. Domus Nobilium.	7. Processio cum S. ^a Imagine,	10. Archivus
2. Ecclesia et Conv. ^o PP. Reform.	5. Curia Civitatis,	8. Porta Triumphalis,	11. Porta Civitatis
3. Ecclesia et Conv. RR. PP. Schol. Piar.	6. Ecclesia S. Nicolai et Seminariū Ruthen.	9. Cancelaria Castrensis,	12. Pallatium